

Talijanski utjecaji na sintaksu moliškohrvatskoga govora

Sammartino, Francesca

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:153499>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-18**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za dijalektologiju i povijest hrvatskoga jezika

TALIJANSKI UTJECAJI NA SINTAKSU MOLIŠKOHRVATSKOGA GOVORA

DIPLOMSKI RAD

Francesca Sammartino

Zagreb, rujan 2020.

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za dijalektologiju i povijest hrvatskoga jezika

TALIJANSKI UTJECAJI NA SINTAKSU MOLIŠKOHRVATSKOGA GOVORA

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS-bodova

Francesca Sammartino

Zagreb, rujan 2020.

Mentorica

Prof. dr. sc. Mira Menac-Mihalić

Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Zagabria

Dipartimento di Croatistica

Cattedra di Dialettologia e storia della lingua croata

L'INFLUSSO DELL'ITALIANO SULLA SINTASSI CROATO- MOLISANA

TESI DI LAUREA MAGISTRALE

8 CFU

Francesca Sammartino

Zagabria, settembre 2020

Relatrice

Prof. dr. sc. Mira Menac-Mihalić

Roditeljima i Vesni.

Sadržaj

1. Uvod	6
2. O istraživanju	7
2.1. Dosadašnji podaci o sintaktičkoj interferenciji i motivacija za istraživanje	7
2.2. Metodologija istraživanja.....	9
3. Moliškohrvatska manjina	10
3.1. Povijesna i sociodemografska slika	10
3.2. Sociopolitička i sociokulturna slika	14
3.3. Lingvistička i sociolingvistička slika	19
4. Talijanski utjecaji na sintaksu moliškohrvatskoga govora.....	24
4.1. Predikat	24
4.1.1. Izricanje prošlih radnji	25
4.1.2. Modalni, fazni i perifrazni glagoli	30
4.1.3. Kazativne konstrukcije i konstrukcije s percepcijskim glagolima.....	36
4.2. Padeži	39
4.2.1. Rekcija glagola.....	40
4.2.2. Prijedložna uporaba instrumentala.....	41
4.3. Posvojnost	42
4.3.1. Posvojne zamjenice.....	42
4.3.2. Dativ ličnih zamjenica	45
4.3.3. Posvojni genitiv	48
4.4. Jednostavna rečenica.....	50
4.4.1. Niječne rečenice s neodređenim zamjenicama	50
4.4.2. Upitne rečenice	52
4.5. Složena rečenica.....	52
4.5.1. Nezavisnosložene rečenice	54
4.5.2. Zavisnosložene rečenice	58
4.5.2.1. Predikatne, subjektne i objektne rečenice	60
4.5.2.2. Priložne rečenice	61
4.5.2.2.1. Vremenske rečenice.....	61

4.5.2.2.2. Usporedne rečenice.....	64
4.5.2.2.3. Uzročne rečenice	65
4.5.2.2.4. Posljedične rečenice	66
4.5.2.2.5. Namjerne rečenice	67
4.5.2.2.6. Pogodbene rečenice	68
4.5.2.2.7. Dopusne rečenice.....	70
4.5.2.3. Atributne rečenice	71
4.5.2.4. Posebne vrste složene rečenice	72
4.5.2.4.1. Rečenice s veznicima <i>sendza ke/sendza</i>	72
4.5.2.4.2. Rečenice izuzimanja.....	73
4.5.2.4.3. Rečenice kriterija (limitativne rečenice).....	74
4.6. Red riječi.....	75
4.6.1. Dislokacije i rascijepljene rečenice.....	76
4.6.2. Položaj prednaglasnica.....	80
4.6.3. Položaj pridjevskoga atributa u imenskoj sintagmi	81
5. Zaključak.....	83
6. Tablice.....	85
6.1. Veznici po službi u moliškohrvatskome govoru.....	85
6.2. Službe subjunktora <i>ke</i> u moliškohrvatskome govoru	86
7. Podaci o terenskome istraživanju.....	88
7.1. Podaci o terenskome istraživanju.....	88
7.2. Jezične biografije ispitanika.....	89
8. Izvori	92
9. Literatura.....	93
10. Popisi.....	101
10.1. Popis slika	101
10.2. Popis tablica	101
11. Sažetak i ključne riječi na hrvatskome i talijanskome jeziku.....	102

1. Uvod

U južnotalijanskoj se pokrajini Molise pet stoljeća čuva hrvatski govor, koji danas hrvatska dijalektologija prepoznaje kao novoštokavski ikavski govor zapadnoga dijalekta (Lisac 2003a: 51). Trenutačno je uvriježeno mišljenje da počeci moliškohrvatske manjine sežu u razdoblje između XV. i XVI. stoljeća: tada je kolonija izbjeglica iz podbiokovsko-neretvanskoga područja pod pritiskom turske invazije doplovila u južnu Italiju preko Jadranskoga mora (Marinović, Sammartino, Šutić 2014: 31-51). Govor dalmatinskih iseljenika integrirao se u novome okružju i na njegov su razvoj djelovali višestruki utjecaji iz različitih smjerova, ponajprije utjecaji talijanskih dijalekata okolnih mjesta. Potpuno zemljopisno i društveno odvajanje od pradomovine te pritisak većinskoga jezika i većinske kulture pridonijeli su svojevrsnomu razvoju onoga što danas znanstvena zajednica naziva moliškohrvatskim govorom. U perspektivi kontaktne lingvistike moliškohrvatski je govor dvostruko manjinski: manjinski je u odnosu na standardni talijanski (kao i ostali talijanski dijalekti) te manjinski u odnosu na italofono (dijalektofono) okruženje. Osim toga kao neromanski je jezik moliškohrvatski u kontaktu s nesrodnim jezikom.¹

Posljednjih se trideset godina znanost u većoj mjeri bavila kontaktom između talijanskoga (odnosno moliških dijalekata) i moliškohrvatskoga, posebice na razini morfologije, morfosintakse i leksika. Međutim neznatna se pozornost pridala talijanskim utjecajima na moliškohrvatsku sintaksu, iako ju je još Rešetar (1911/1997: 146) prepoznao kao najotporniju prema utjecajima izvana.

Cilj je ovoga rada popuniti tu prazninu u proučavanju moliškohrvatskoga govora s kontaktološke perspektive na temelju snimki prikupljenih u trima kroatofonim mjestima u Moliseu, Mundimitru, Kruču i Filiču.

U prvome se dijelu rada razmatraju razlozi za istraživanje, cilj istraživanja te metodologija rada. Nadalje se nudi kontekstualizacija moliškohrvatske manjine s jezičnoga, povijesnoga i društvenoga stajališta, kako bi se najbolje predstavilo okruženje u kojemu nastaju međujezične interferencije. Zatim se prikazuju analiza i rezultati dobiveni terenskim istraživanjem u moliškohrvatskoj manjini.

¹ Usp. Sammartinovu definiciju moliškohrvatskoga kao dalmatoromanskoga dijalekta u § 3.3.

2. O istraživanju

2.1. Dosadašnji podaci o sintaktičkoj interferenciji i motivacija za istraživanje

Sintaktička je razina jedna od najviše zapostavljenih u hrvatskome jezikoslovnom proučavanju. I u hrvatskoj dijalektologiji je ona najmanje istražena razina, pogotovo u štokavskome i čakavskome narječju (usp. Lisac 2003b, 2008). Zapostavljena je i u kontaktološkim analizama, najvjerojatnije zato što je sintaktička razina otpornija prema utjecajima izvana pa nije plodno tlo za takvu vrstu analize odnosno međujezične interferencije na sintaktičkoj razini nisu toliko česte. Prema Jutronić-Tihomirović (1975: 250) razloga za to ima više, primjerice „činjenica da sintaktičku interferenciju nije tako lako uočiti niti striktno odrediti njezine granice utjecaja“, a „osim toga granica između morfologije i sintakse nije jasno obilježena, tako da se striktnim lingvističkim metodama može teško reći gdje jedna prestaje a druga počinje“.

Sintaksa je zanemarena i u hrvatskim kapitalnim teorijskim opisima kontaktološke lingvistike. Naime prvi je izazov u ovome istraživanju bilo pronalaženje teorijskoga, terminološkoga i metodološkoga okvira koji bi bili polazište u analizi jezičnoga posuđivanja na sintaktičkoj razini. Nema za sintaktičku razinu vidljiv je već u kapitalnome djelu *Teorija jezika u kontaktu* Rudolfa Filipovića (1986).² On opisu procesa jezičnoga posuđivanja na sintaktičkoj i stilističkoj razini posvećuje znatno manji prostor u odnosu na fonološku, morfološku, semantičku i leksičku.³ Filipović većinu terminologije definira na osnovi leksika, što je vidljivo već u definiciji jezika u kontaktu kao lingvističke pojave (*id.*: 17):

Jezici dolaze u kontakt: a) kad se neka riječ ili fraza jezika *davaoca* L_D (giving language or lending language) preuzima u sustav jezika *primaoca* L_P (receiving language), tj. u procesu jezičnog posuđivanja; b) kad govornik jezika X, *materinski jezik* (mother tongue or native language) – L₁, odluči naučiti jezik Y, *strani jezik* (foreign language) – L₂, tj. u procesu usvajanja stranog jezika. U oba se slučaja javlja *lingvistička interferencija* (linguistic interference), odstupanje od norme. U prvom slučaju to je odstupanje od norme jezika *primaoca* (L_P), a u drugom se javlja odstupanje od norme stranog jezika (L₂).

² Filipović ne govori o kontaktu između dijalekta i standarda ili dijalekta i dijalekta. Međutim principi njegove teorije mogu se primijeniti i u istraživanju kontakta u kojima je uključen dijalekt, dakle neovisno o društvenome statusu određenoga idioma.

³ Razlog je tome i činjenica da Filipovićeve doprinosi teoriji jezika u kontaktu proizlaze iz istraživanja jezičnoga posuđivanja u Hrvatskoj s naglaskom na anglicizme u hrvatskome, odnosno iz znanstvenih projekata *Engleski element u hrvatskom* te *Engleski element u hrvatskom i drugim evropskim jezicima* (usp. Filipović 1986: Predgovor). Naime, s obzirom na to da je hrvatsko-englesko posuđivanje posredno, adaptacije se u tom posuđivanju uglavnom ne tiču sintaktičke razine, odnosno u Filipovićevim se analizama prikazuju samo pojedinačni primjeri sintaktičke interferencije (usp. *id.*: § 8.1; v. razlikovanje posredno-neposredno posuđivanje dalje).

Prema Filipoviću sintaktički aspekt analize jezičnoga posuđivanja osniva se na neposrednome posuđivanju (*id.*: 186), koje „vrši se bez posrednika, direktnim kontaktom govornika davaoca s govornicima jezika primaoca“ (*id.*: 50). Neposredno se posuđivanje bilježi kod dvojezičnih govornika, odnosno određuje se kao „direktan kontakt govornika dvaju jezika (L_D i L_P) u aktivnoj komunikaciji“ (*id.*: 51). Prema tome „ono se realizira ne samo u dijelovima rečenice, tj. riječima, nego i u frazama, rečenicama i skupovima rečenica, diskursima“ (*ibid.*). U takvome su tipu posuđivanja jezični kontakti intenzivniji i obuhvaćaju cjelokupni sustav jezika primaoca, odnosno analizu procesa posuđivanja i adaptacije na svim jezičnim razinama (fonološkoj, morfološkoj, semantičkoj, leksičkoj, sintaktičkoj i stilističkoj) (*id.*: § 3.4).⁴ Kao sustavniju analizu sintaktičke interferencije Filipović (*id.*: § 8.1.4.–8.1.5) prikazuje rezultate doktorske disertacije Ivana Bauera o hrvatsko-engleskome kontaktu. Odstupanja od standardne sintaktičke norme ostvarena su na planu: 1. upotrebe glagolskih vremena, 2. prisupstativne rekcije, 3. glagolske konstrukcije i 4. elipse jednoga elementa suodnosnice, a ona su tipološki u okviru: glagola, rekcije, imenske konstrukcije i elipse rečeničnih elemenata (*id.*: § 8.1.5). Većina Bauerovih rezultata podudara se s rezultatima ovoga istraživanja.

Kad je riječ o manjinskim jezicima, talijanska se literatura najčešće bavi sintaktičkom interferencijom kao fenomenom prebacivanja koda (usp. Dal Negro 2005), a to je stupanj posuđivanja kojemu u ovome radu nije mjesto.⁵

Najviše se fonološkom i morfološkom interferencijom u moliškohrvatskome bavio Breu (usp. npr. 2005). Bavili su se utjecajima moliškoga dijalekta na moliškohrvatske glasovne promjene Ljubičić i Kovačić (2018), morfološkom i akcenatskom adaptacijom talijanizama te tvorbom riječi Menac-Mihalić i Sammartino (2003), morfološkom adaptacijom talijanskih glagola Peša Matracki i Batinić (2012), morfološkom adaptacijom talijanizama Sammartino (2014).

⁴ Drugi je tip jezičnoga posuđivanja posredno posuđivanje, koje „osniva se na posredniku (P) preko kojega jezik davalac dolazi u dodir s jezikom primaocem. Taj posrednik može biti neki jezik, ali češće su to masovni mediji (MM) koji su mnogi efikasniji posrednici od jednog jezika“ (Filipović 1986: 50). Adaptacije u posrednom posuđivanju ograničavaju se na četiri razine: fonološku, morfološku, semantičku i leksičku (*id.*: § 3.4).

Prema Filipoviću odnos posredno-neposredno jedno je od prvih i najznačajnijih inovacija koje je ugradio u teoriju jezika u dodiru (usp. *id.*: § 3.5).

⁵ Filipović (1986: 38) razlikuje tri stupnja difuzije ili posuđivanja: „1. *prebacivanje* (switching) je pojava kad bilingvni govornik alternativno upotrebljava dva jezika, pa u svoj govor uvede iz drugoga jezika potpuno neasimiliranu (neadaptiranu) riječ. Tada govornik prelazi iz jednoga jezika u drugi, tj. *prebacuje kod* (*code-switching*); 2. *interferencija* (interference) se javlja kad dođe do preklapanja (overlapping) dvaju jezika; 3. *integracija* (integration) je stadij u kojem se strani element uklopio u sustav jezika primaoca (L_P), kao utvrđena i potpuno adaptirana *posuđenica* (loanword)“.

Interferencijom na razini složene rečenice bavio se Piccoli (2005), na čiji će se tekst referirati analiza u ovome radu (usp. § 4).

2.2. Metodologija istraživanja

Cilj je ovoga rada usustaviti i upotpuniti opis talijanskih utjecaja na sintaksu moliškohrvatskoga govora, integrirajući dosadašnja istraživanja o nekim njegovim sintaktičkim obilježjima s novim saznanjima.

Kao što je već spomenuto u § 2.1, razlog koji sintaksu vjerojatno čini neprimamljivu je velika količina pristupa određenju njezinih granica. Naime drugi je izazov u ovome istraživanju bilo određenje granica sintakse. Bez obzira na to što moliškohrvatski govor ima svoju gramatiku (Sammartino 2004), neodlučnost je izazvala i činjenica da se istraživanje bavi hrvatsko-talijanskoj interferenciji, a hrvatske se i talijanske sintakse često razlikuju.

U ovome se radu uzima definicija sintakse kakvu ju je ponudio Katičić (1991: 13) u svojoj monografiji o sintaksi hrvatskoga književnog jezika: „Sintaksa je dio gramatike koji proučava rečenično ustrojstvo. Predmet su mu pravila po kojima se riječi slažu u rečenice“. Referentne gramatike za ovo istraživanje čine Katičićeva *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika* (1991) i Silićeva & Pranjkovićeva *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (2005) za standardni hrvatski, Pešina Matrackina *Sintassi dell'italiano contemporaneo* (2017) za standardni talijanski te Sammartinova *Gramatika moliškohrvatskoga jezika* (2004) za moliškohrvatski. Komentar rezultatima istraživanja također će se pozivati na *Hrvatsku gramatiku* („Sivu gramatiku“) (2005), mrežnu gramatiku i enciklopediju *Treccani* i Giammarcovu gramatiku abruceških i moliških govora (1960).

U svrhe rada moliškohrvatski će se materijal usporediti s talijanskim standardom, iako je vjerojatno da standardni talijanski uglavnom nije bio jezik davatelj u posuđivanju. S jedne je strane teško odrediti jezični model u istraženome jezičnom posuđivanju, s druge se strane dijalektna sintaksa uglavnom poklapa sa standardnom (u slučaju da to nije tako, napomenut će se). Osim toga neke su uočene pojave prisutne i u ostalima hrvatskim dijalektima, pa je moguće da se interferencija nije vršila na talijanskome tlu nego još u pradomovini. Na pojedinim će se mjestima tek naznačiti slične ili iste značajke u hrvatskim dijalektima, iako se neće raspravljati o mogućem podrijetlu moliškohrvatskih obilježja: takav bi pristup zahtijevao skretanje u dijakroniju te dodatno istraživanje. Isto tako, neće se tretirati nestalni oblici, kompromisne

replike (v. Filipović 1986: § 2.2), one koje se javljaju kod pojedinca i koje mogu biti trenutni jezični proizvod (greške).

Kontaktološka je i kontrastivna analiza provedena na temelju snimki prikupljenih u mjestu Mundimitar te onih iz internetskoga arhiva za ugrožene jezike udruge za multidisciplinarna istraživanja LaCiTO CNRS-a *The Pangloss Collection*. Informanti su ispitanici iz Mundimitra (sveukupno deset), Kruča (šest) i Filiča (četiri), snimljeni u prirodnome okruženju od 2001. do 2019. godine. Sveukupno trajanje snimki je ca. četiri sata. Građu čini spontani govor, točnije pripovijedanje (bajki i basni, o tradicijama, receptima, sadašnjemu vlastitom životu, sjećanjima iz vlastite prošlosti i prošlosti zajednice), i, u manjoj mjeri, spontani razgovor govornika.⁶

3. Moliškohrvatska manjina

3.1. Povijesna i sociodemografska slika

Neposredno prije dolaska Slavena u južnu Italiju to je područje bilo pogođeno epidemijama, a osobito je nastradalo u velikome potresu 5. prosinca 1456. godine, koji je izazvao snažnu depopulaciju (broj umrlih procjenjuje se na 40.000) i posljedičnu neproduktivnost zemalja. „Škavuni“ su kolonizirali i u velikoj mjeri ponovno naselili mjesta Acquaviva Collecroce, Mafalda, Montemitro, Palata, San Biase, San Felice del Molise, San Giacomo degli Schiavoni i Tavenna, dok je značajno prisustvo također potvrđeno u mjestima Petacciatto i Montelongo (Marinović, Sammartino, Šutić 2014: 31-51).⁷

⁶ Snimke autorice teksta prikupljene su u Mundimitru (mjesni govor Mundimitra tretirao se kao reprezentant moliškohrvatskoga govora) od siječnja 2016. do kolovoza 2019. godine, u trajanju od ca. dva sata. Ispitanika je šest, svi su rođeni i proveli su većinu života u Mundimitru, a pripadaju različitim dobnim skupinama (za vrijeme snimanja imali su 21, 25, 46, 57, 59 i 78 godina) (v. § 7).

U digitalnoj knjižnici *The Pangloss Collection* moliškohrvatski je govor snimio profesor Walter Breu od 2001. do 2012. godine (velika većina 2010. godine). Korpus uključuje 62 snimke, 14 ispitanika i ca. dva sata snimki: uključene su 26 snimke šest informatora iz Kruča, 22 snimke četiriju govornika iz Mundimitra i 14 snimke četiriju informatora iz Filiča. U zbirci nema podataka o biografiji i jezičnoj biografiji ispitanika.

⁷ Slavenska prisutnost u Italiji rezultat je stalnoga migracijskog vala s početkom u vrijeme seobe naroda te barbarskih napada u Italiji u V/VIII. stoljeću. Međutim slavenska je imigracija dosegla vrhunac od druge polovice XV. do XVII. stoljeća. Prvi podaci i tragovi dalmatinske prisutnosti u pokrajinama Marche, Abruzzo, Molise i Apulija datiraju od kraja XV. stoljeća. Ta je prisutnost i mnogobrojna i znatna u društvima dotičnih područja, kako na to navedu stvaranje čitavih društvenih grupa, „Škavuna“, i značajnih vjerskih bratovština te izgradnja crkava koje dandanas svjedoče o tim naseljima. Usp. Marinović, Sammartino, Šutić (2014: poglavlje „Povijesne prilike u 15. i 16. stoljeću“) za detaljni povijesno-društveni okvir Biokovlja, Donje Neretve i Molisea.

Najstariji je podatak o prisutnosti Hrvata u Moliseu iz 1508. godine, kad je u mjestu San Biase barun Girolamo Carafa „...pozvao koloniju od 32, rekoh tridesetdvije obitelji Šklavuna da nasele mjesto, koje je skoro uništeno i napušteno u strašnom potresu od 5. prosinca 1456“ (Tanno 2005, prema *id.*: 41-42),⁸ kako je na to uputio gradonačelnik Virginio Continelli. Slaveni se još spominju u Ugovoru o predaji posjeda koji je 1538. godine doseljenicima predao barun Vincenzo Carafa.⁹ Jedan je od najistaknutijih spomenika slavenske kolonizacije toga prostora natpis iznad glavnoga ulaza crkve Santa Maria la Nova u mjestu Palata, koji glasi: HOC PRIMUM DALMATIAE GENTES INCOLUERE CASTRUM AC A FUNDAMENTIS TEMPLUM EREXERE ANNO MDXXXI, odnosno „Ovdje prvi bijahu Dalmatinci koji nastaniše ovo mjesto i koji iz temelja podigoše ovaj hram godine 1531“ (Marinović, Sammartino, Šutić 2014: 43).

Dakle u dokumentima se novi kolonisti nazivaju «Schiavoni» ili «Dalmati», a dandanas stanovnici susjednih mjesta moliške Hrvate nazivaju «Schiavoni». Donedavno bi moliški Hrvat izjavljivao da njegovi preci potječu «iz one bane mora» te da on govori «na-našo» (u Mundimitru), «na-našu» (u Kruču) ili «naš jezik». Etnonim *moliški Hrvati* znanstveni je, jezikoslovni, povijesni konstrukt, koji se pojavio paralelno sa zanimanjem znanstvene zajednice za manjinu u XIX. stoljeću, dok se pradomovina u reprezentaciji moliških Hrvata pretvorila u polumitsko mjesto (Perinić 2006: 92-100).

Ni kolektivno pamćenje ni pismena svjedočanstva nisu pomogla u rekonstrukciji podrijetla moliških Hrvata i njihovoga jezika. Naime naučnicima je najteži zadatak bio definirati domovinu moliških Hrvata. U proteklih trideset godina utvrdila se teorija koju je već podržavao Rešetar (1911/1997: 55), koja je iz jezične analize zaključila da su dalmatinske izbjeglice došle

⁸ U izvorniku: „[...] chiamò una colonia di 32, dico trentadue, famiglie di Schiavoni a popolare il paese, essendo quasi distrutto ed abbandonato pel terribile terremoto del 5 dicembre 1456“ (Tanno 2005, prema Marinović, Sammartino, Šutić 2014: 168).

⁹ „Zemlja se daje na korištenje, i ponovo se potvrđuje od strane njegove eksekucije gospodina Vincenza Carafe iz Napulja i od strane Slavena koji je naseljavaju, i koji će i dalje naseljavati teritorij San Biase (Svetoga Blaža) i koji su doljepotpisani. In primis dopušta gospodar da Slaveni vode svoju stoku posvuda na ispašu po cijelom teritoriju i da za to ne trebaju plaćati, ni ispašu ni klasje ni žirje...“ (Marinović, Sammartino, Šutić 2014: 42). U izvorniku: „Capitoli quali se concedono, e di nuovo se confermano per lo Eccellente Sig.r Vincenzo Carafa di Napoli a li Schiavoni che abitano, et habiteranno in S.to Blasio Terra di esso Sig.re sono li infradescritti, In primis li concede lo prefato Ecc.te Sig.re a detti Schiavoni che colli di lor bestiame possano de ogni tempo andare per lo territorio, et tenimento de S.to Blasio franchi, et senza pagam.to alcuno, tanto in l'herba, come in la spiga, come anchora in la ghianda...“ (*id.*: 168).

s područja južno od Cetine, donjega Biokova i Narente, to jest brdovitoga područja (trenutno dijela Dalmatinske Hrvatske).¹⁰

Trenutačno se jezični tragovi dalmatinske kolonije čuvaju u trima mjestima u Moliseu: Acquaviva Collecroce (moliškohrvatski Kruč), Montemitro (mol. hrv. Mundimitar) i San Felice del Molise (mol. hrv. Filič). Trima „povijesnima“ hrvatskim mjestima u Moliseu pridružila se Tavenna (mol. hrv. Tavela) 2017. godine: ona trenutačno ne broji kroatofone govornike, no u njoj su, prema Ascolijevoime (1864, 1867, prema Marra 2019) svjedočenju, do kraja XIX. stoljeća stariji ljudi još govorili hrvatski idiom.¹¹

Tri moliškohrvatska mjesta smještena su u brdovitome predjelu (između 425 i 526 m) između rijeka Trigno i Biferno (na površini od 68,79 km²), u unutrašnjosti u odnosu na Jadran, daleko između 20 i 35 km od jadranske obale (Massimi 2007: 4).¹² Očuvanju manjinskoga jezika i kulture pogodovali su upravo zemljopisna odvojenost i nedostatak prometnica prema ostatku područja.¹³ Međutim izolacija nije obuzdala intenzivne migracijske tokove, što je pridonijelo naglome demografskom padu, posebno u dvadesetljeću 1950-1970. (slika 1).¹⁴

¹⁰ Rešetarova monografija iz 1911. o *Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens* kapitalno je djelo u proučavanju moliškohrvatske manjine u mnogim svojim aspektima. Što se tiče podrijetla moliških Hrvata, prema slavistu: „[...] možemo zaključiti da su oni bez sumnje emigrirali iz obalnoga pojasa dalmatinskoga kopna između rijeka Cetine i Narente, točnije, s najvećom vjerojatnošću iz doline Narente, s obzirom na to da neke vrlo tipične crte favoriziraju takvu lokalizaciju [...]“ (Rešetar 1911/1997: 55; autoričin prijevod).

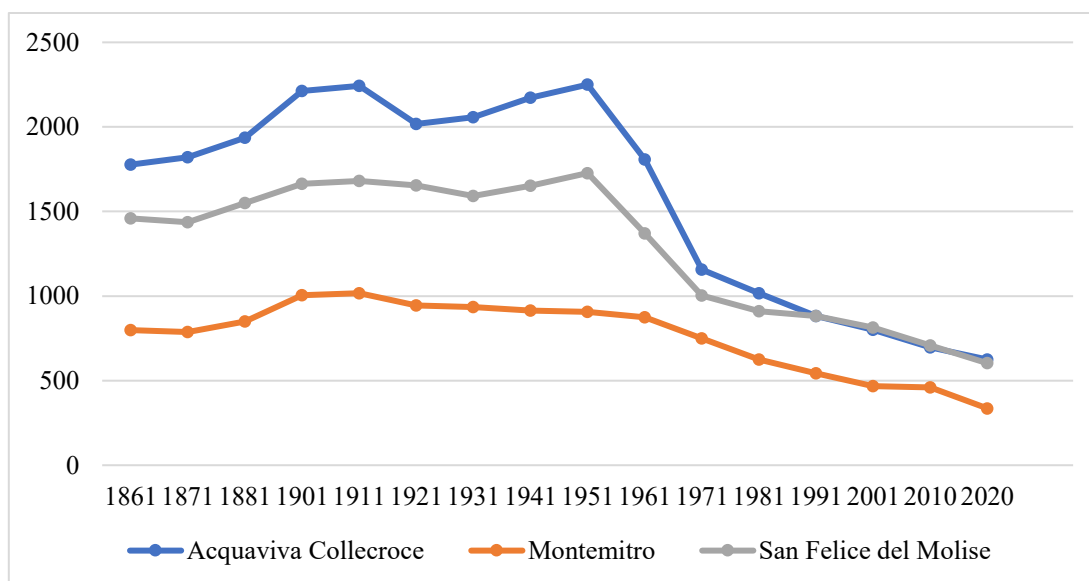
¹¹ Zbog nedostatka dvojezičnosti mjesto Tavenna bit će isključeno iz istraživanja, isto kao što je ono isključeno iz svih ovdje citiranih studija o moliškohrvatskoj manjini.

¹² Po toj udaljenosti bi se tri moliškohrvatska sela tretirala kao priobalna, no njih dandanas sprječava loša prometna povezanost zbog hidrogeološke nepravilnosti te složene morfologije tla (usp. Massimi 2007).

¹³ Strada Provinciale Frentana koja prolazi ca. 1 km daleko od Kruča izgrađena je 1895., dok su se Mundimitar i Filič povezali tek 1926. (Marra 2019). Dandanas se bilježi teška pristupačnost trima moliškohrvatskim selima, s nekoliko vijugavih cesta izgrađenih na postojećoj strukturi iz pedesetih godina i neprestano u opasnosti od klizišta (usp. Massimi 2007: 4).

¹⁴ Usp. Rešetar (1911/1997: 55) za demografske podatke moliškohrvatske zajednice u XVI. stoljeću, vremenu doseljavanja Dalmatinaca u Molise.

Razlog za demografski pad je iseljavanje zbog ekonomskih neprilika. Dva najveća migracijska vala bila su početkom XX. stoljeća i u pedesetim godinama (v. sliku 1). Prvi val bio je usmjeren prema Sjedinjenim Državama i Latinskoj Americi, drugi prema Sjevernoj Europi i Zapadnoj Australiji, gdje još uvijek postoje dvojezični moliškohrvatski govornici (Sujoldžić 2004: 265).

Slika 1. Kretanje stanovništva u općinama Acquaviva Collecroce, Montemitro i San Felice del Molise (1861-2020) (autoričina obrada podataka Istat 2020).

Pojava iseljavanja zahvatila je 40% kroatofonoga stanovništva (Bada 2009: 8).¹⁵ Nadalje demografski je pad doveo – i povlači za sobom – starenje stanovništva i pad nataliteta (usp. *id.*: § 3.1). Dana 1. siječnja 2020. godine Acquaviva ima 625 stanovnika, Montemitro 336, San Felice 603, sveukupno 1.564 stanovnika.¹⁶ Međutim broj stanovnika triju moliškohrvatskih sela ne podudara se s brojem govornika. Statistički podaci o broju kroatofona nisu dostupni, a često se oni pogrešno poistovjećuju s demografskim podacima.¹⁷

¹⁵ U razdoblju od 1820. do 1830. godine u svima trima hrvatskim mjestima bilježe se najznačajniji endogeni migracijski valovi dijalektonih govornika, to jest govornika moliških i abruceških dijalekata, s dodatnim doseljavanjem prema Filiču u desetljeću 1920-1930. S druge strane Montemitro je pogođen manjim priljevom zbog slabo dostupnoga zemljopisnog položaja (Bada 2009: 10).

¹⁶ Sveukupan broj stanovnika raste na 2.237 ako se dodaju 673 stanovnika mjesta Tavenna.

¹⁷ Bada (2009: 7) izvještava da posljednjih stotinu godina karakterizira miješanje stanovnika moliškohrvatske manjine sa stanovnicima susjednih sela: godine 2004. oko 50% ukupnoga stanovništva činili su italofojni i dijalektoni iz Abruzzo i iz ostatka Molisea ili u minimalnim količinama iz drugih talijanskih pokrajina.

Na regresiju moliškohrvatskoga također utječe snažna društvena i ekonomska oslabiljenost, koja je u Novome tisućljeću prisilila dobnu skupinu mladih na iseljavanje (*id.*: 11).

Posljedica je migracijskih tokova također raspršenje govornika izvan izvorne govorne zajednice. Clissa (2001) izvještava o tome da u Perthu živi oko 2.000 moliškohrvatskih govornika, koji uglavnom dolaze iz Kruča. Također podupire prisutnost malih kolonija moliških Hrvata u Americi, Brazilu i Argentini, čija brojčana konzistencija nije poznata.

U dijakronijskoj perspektivi značajan je i podatak o opadanju endogamnih brakova, koji koči međugeneracijski prijenos moliškohrvatskoga govora (Piccoli 1993: 178).¹⁸ Značajne su i promjene u odnosima između prebivališta i proizvodnje bogatstva, koja se danas oslobađa od administrativnih područja i ogleda se u dolaznim i, nadasve, odlazećim fenomenima putovanja na posao. Sa sociolingvističkoga stajališta na ovaj se način smanjuju prilike za susret i razgovor između govornika (usp. Massimi 2007: 6).

Massimi (*id.*: 7) zaključuje da je onaj moliškohrvatske zajednice

krajolik potkopan, u fizičkome smislu, nestabilnosti svojstvenoj geolitolološkoj specifičnosti supstrata, u društvenome, degradaciji demografskih struktura, a u produktivnome, oskudici lokalnih resursa koji se realno koriste.¹⁹

3.2. Sociopolitička i sociokulturna slika

Moliškohrvatsku je manjinu Republika Italija priznala 1999. godine. Ona je jedna od dvanaest „povijesnih jezičnih manjina“²⁰ zaštićenih Zakonom br. 482 od 15. prosinca 1999., *Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche*, kojim se provodi članak 6. talijanskoga Ustava.²¹ Uredbom od 2. svibnja 2001. donesen je provedbeni propis Zakona br. 482/1999, a

¹⁸ Piccoli (1993: 178) izvještava o podacima Biondijeve (1981) demografske ankete koja svjedoči o padu endogamnih brakova (između pojedinaca iste društvene zajednice) od početka XX. stoljeća, dok bilježi oporavak endogamnih brakova u tom razdoblju u Mundimitru. Prema Piccoli (*ibid.*) egzogamni su brakovi glavni uzrok regresije moliškohrvatskoga, uz demografski pad. Naime u slučaju braka između moliškohrvatskoga muškarca i žene koja pripada drugoj govornoj zajednici djeci je J1 majčin idiom. S druge strane Piccoli (*ibid.*) bilježi slučajeve u kojima su djeca takvih roditelja koja žive izvan moliškohrvatske zajednice usvojila moliškohrvatski.

U novije je vrijeme Bada (2009: 13) istraživanjem iz 2004. dobila snažnu i stabilnu endogamiju, pri čemu je gotovo 50% manjinskoga stanovništva imalo kroatofone roditelje. Međutim čak i Bada (*id.*: 54) kao prvi uzrok smanjenja obiteljske/neformalne domene kod djece i tinejdžera identificira egzogamne brakove, pogotovo majku koja ne potječe iz kroatofone zajednice.

¹⁹ U izvorniku: „[...] un paesaggio minato, nelle sembianze fisiche, dal dissesto connaturato con le specificità geolologiche del substrato, in quelle sociali, dal degrado delle strutture demografiche, e in quelle produttive dalla pochezza delle risorse locali effettivamente utilizzate“.

²⁰ Usp. Marcato (2002: 198-201) za raspravu o značenju i primjeni izraza *jezična manjina* te za jezičnu klasifikaciju dvanaest manjina na talijanskome tlu. Prema Perinić (2006: 91) zbog njihovih osnovnih obilježja moliške bi Hrvate najpreciznije odredio naziv *etnolingvistička manjina*, dok ni na koji način ne treba govoriti o nacionalnoj manjini, jer je kolektivni identitet moliških Hrvata formiran i učvršćen u razdoblju u kojemu nije bilo moguće govoriti o pripadnosti i nacionalnome identitetu.

²¹ U članku 6. talijanskoga Ustava stoji: „Republika posebnim propisima štiti prava jezičnih manjina“ (u izvorniku: „La Repubblica tutela con apposite norme le minoranze linguistiche“). Članak 2. Zakona br. 482/1999 kaže: „Primjenjujući članak 6. Ustava i u skladu s općim načelima koja su postavila europska i međunarodna tijela, Republika štiti jezik i kulturu albanskoga, katalonskoga, njemačkoga, grčkoga, slovenskoga i hrvatskoga stanovništva te onih koja govore francuski, franko-provansalski, furlanski, ladinski, okcitanski i sardinijski“ (u izvorniku: “In attuazione dell’articolo 6 della Costituzione e in armonia con i principi generali stabiliti dagli

oblici zaštite i upotrebe manjinskoga jezika uređeni su u različitim službenim djelokruzima (poput lokalnih vlasti i pokrajina). Zakon br. 482/1999 predviđa mogućnost korištenja aloglotnoga govora za obavljanje aktivnosti u vrtićima i uvođenje manjinskoga jezika kao nastavnoga jezika u osnovnim i nižim srednjim školama²² (čl. 4.).²³

Ustvari, godina „preporoda moliških Hrvata“ je 1996., godina potpisivanja *Trattato tra la Repubblica di Croazia e la Repubblica Italiana sui diritti delle minoranze*. Sporazum je stupio na snagu 8. srpnja 1998., a njime je Italija izričito priznala „autohtonu hrvatsku manjinu“ u Moliseu i osigurala joj da „sačuva i slobodno izrazi svoj kulturni identitet i baštinu, upotrebljava svoj materinski jezik privatno i javno te osnuje i održava svoje kulturne institucije i udruge“ (čl. 8.).²⁴

Sljedeće je godine pokrajina Molise donijela Regionalni zakon br. 15 od 14. svibnja 1997. pod nazivom *Tutela e valorizzazione del patrimonio culturale delle minoranze linguistiche nel Molise*. Ovim zakonom pokrajina podržava i financira studijske programe na albanskome i

organismi europei e internazionali, la Repubblica tutela la lingua e la cultura delle popolazioni albanesi, catalane, germaniche, greche, slovene e croate e di quelle parlanti il francese, il franco-provenzale, il friulano, il ladino, l'occitano e il sardo”).

²² U talijanskome školskom sustavu osnovna škola (*scuola elementare*) traje pet godina, a nakon nje učenici pohađaju nižu srednju školu (*scuola secondaria di primo grado*) u trajanju od tri godine te srednju školu (*scuola secondaria di secondo grado*).

²³ Doslovno, „Osnovne i niže srednje škole [...] unutar granica cjelokupnoga nastavnoga plana i programa određenoga na nacionalnoj razini i u skladu s ukupnima službenim obvezama nastavnika predviđenima kolektivnim ugovorima, kako bi se osiguralo učenje manjinskoga jezika, odlučuju, također na temelju zahtjeva roditelja učenika, o načinu izvođenja nastavnih aktivnosti jezika i kulturnih tradicija lokalnih zajednica, utvrđujući raspoređivanje i metodologije, kao i kriterije ocjenjivanja učenika i metode zapošljavanja kvalificiranih učitelja“ (čl. 4., st. 2.) (u izvorniku: „Le istituzioni scolastiche elementari e secondarie di primo grado [...] nei limiti dell'orario curriculare complessivo definito a livello nazionale e nel rispetto dei complessivi obblighi di servizio dei docenti previsti dai contratti collettivi, al fine di assicurare l'apprendimento della lingua della minoranza, deliberano, anche sulla base delle richieste dei genitori degli alunni, le modalità di svolgimento delle attività di insegnamento della lingua e delle tradizioni culturali delle comunità locali, stabilendone i tempi e le metodologie, nonché stabilendo i criteri di valutazione degli alunni e le modalità di impiego di docenti qualificati“). Iste obrazovne ustanove mogu proširiti obrazovnu ponudu za odrasle, usvojiti inicijative u području proučavanja manjinskih jezika i kulturnih tradicija i promicati obrazovanje i usavršavanje nastavnika manjinskih jezika (st. 3.).

Zakonom br. 482/1999 također se promiču znanstvena istraživanja i kulturne i obrazovne aktivnosti regionalnih sveučilišta (čl. 6.), izrada službenih dokumenata i razmatranja na manjinskome jeziku (čl. 7.), usmena i pismena uporaba manjinskoga jezika u javnoj upravi i pred sucem (čl. 9.), usvajanje lokalnih toponima (čl. 10.), vraćanje aloglotnih prezimena i imena (čl. 11.), novinski prijenosi ili emisije na manjinskome jeziku u regionalnim radijima i televizijskim programima (čl. 12.), sredstva za izdavanje, tisak, privatne radiotelevizijske stanice i udruge s ciljem zaštite manjine (čl. 14.), stvaranje instituta za zaštitu jezičnih i kulturnih tradicija (čl. 16.).

²⁴ U izvorniku: „[...] di preservare e di esprimere liberamente la propria identità e retaggio culturali, di usare la propria madrelingua in privato e in pubblico e di stabilire e mantenere le proprie istituzioni e associazioni culturali“.

hrvatskome jeziku u vrtićima, osnovnim i nižim srednjim školama (čl. 2.) te aktivnosti za promicanje kulture poput istraživanja i dokumentiranja, tiskanja i proizvodnje audiovizualnih medija, novina, periodičnih publikacija, znanstvenih publikacija, tečajeva informiranja i ažuriranja nastavnika, postavljanja kazališnih, glazbenih i plesnih predstava, proučavanja toponima i kulturnih razmjena s drugim manjinama (čl. 4.).

U školskoj godini 1996/97. Agostina Piccoli uvela je učenje moliškohrvatskoga u trima manjinskim mjestima. Otada djeca u vrtićima, osnovnim i nižim srednjim školama pohađaju po sat vremena tjedno moliškohrvatski te standardni hrvatski kao strani jezik. Predavači su nastavnici iz Hrvatske na četverogodišnjem ugovoru. Povijest je poučavanja hrvatskoga jezika u moliškohrvatskoj manjini problematična: ono nije nikada bilo sustavno, a njegov uspjeh varira ovisno o školskoj godini i školi.²⁵ Od školske godine 2015/16. škole u svima stupnjevima u Mundimitru i Filiću zatvorile su nakon premještanja učenika iz dviju sela u vrtiće, osnovne i niže srednje škole susjednoga talijanskog mjesta Montefalcone nel Sannio, dok je učenje hrvatskoga rezervirano za učenike u Kruču.²⁶

Iako je politička i institucionalna podrška potrebna za realizaciju mnogih projekata i predstavlja veliku motivaciju za moliškohrvatsku zajednicu, želja za ponovnim otkrivanjem svoga podrijetla i potraga za etničko-kulturnim identitetom nije izbila 1996. godine. Naime moliškohrvatska je kulturna renesansa krenula 1967. godine, kada je započeo proces revitalizacije kulturnoga i društvenoga života, kao i moliškohrvatskoga identiteta (Račić 2017: 74). Te se godine jasno očitovale udruživanje. Grupa entuzijasta okupila se s ciljem promicanja kulturnih aktivnosti, a 1967. godine osnovana je Kulturna udruga „Naš jezik“, koja je promovirala moliškohrvatsku jezičnu, kulturnu, umjetničku i etnografsku baštinu. Objavljen je i prvi od nekoliko brojeva istoimenoga dvojezičnog časopisa. Časopis je također sadržavao

²⁵ Riječ je o složenoj priči koju je teško rekonstruirati. U njoj je jedino pravilo to da uspjeh nastavnih programa iz hrvatskoga jezika ovisi o namjerama i mogućnostima pojedinoga učitelja. Srednjoškolci, koji pohađaju škole u većim gradovima, izvan manjine, nikada nisu imali priliku pohađati tečaj iz moliškohrvatskoga ili standardnoga hrvatskog jezika.

²⁶ Posljednje otvorene škole u Mundimitru i Filiću (osnovne škole) zatvorene su od početka školske godine 2015/16. zbog nedostatka učenika. Prisutnost nekoliko školskih kolega i kombinirani razredni odjeli potaknuli su roditelje učenika dviju sela da odvedu djecu u osnovnu školu u Montefalconeu. Dok se učenici iz Mundimitra i Filića okupljaju u školama u Montefalconeu, od školske godine 2019/20. svi učenici iz Kruča pohađaju škole susjednih mjesta Castelmauro i Palata (od iste školske godine matična škola „Ricciardi“ iz Palate obuhvaća područne škole u mjestima Palata, Castelmauro, Montefalcone nel Sannio, Guardialfiera, Tavenna i Lupara). Međutim učenicima iz Kruča i dalje je namijenjen izvannastavni tečaj hrvatskoga u trajanju od jednoga sata tjedno u organizaciji hrvatskoga učitelja kojega je za školsku godinu 2019/20. imenovalo hrvatsko Ministarstvo znanosti i obrazovanja.

upute za pisanje *na-našo* po uzoru na gajicu, a opće oduševljenje potaknulo je pisanje brojnih književnih tekstova, posebno pjesničkih (Sammartino 2012: 13).²⁷

Nakon žara šezdesetih godina uslijedio je zastoj u kulturnoj aktivnosti u trajanju od trideset godina, da bi se zatim nastavilo s publikacijama *Ko jesmo... bolje: ko bihmo?!* (1990) Angela Genove, koja sadrži tradicije i vjerovanja moliških Hrvata, te *Il sentiero lungo dell'esistenza* (1991), zbirkom pjesama pristiglih na književni natječaj u organizaciji lokalne udruge „Naš selo“ (usp. Sammartino 2012: 14-15).

Zanimanje lokalnoga stanovništva za pisani jezik ponovno blijedi sve do početka Novoga tisućljeća, kada novi zamah daje rad Zaklade „Agostina Piccoli“ i objava 2000. godine prvoga *Rječnika moliškohrvatskoga govora Mundimitra* (Piccoli, Sammartino 2000).²⁸ To ujedno znači i početak standardizacije moliškohrvatskoga idioma, koju je potaknulo i objavljivanje iste godine Breuovoga i Piccolijevoga *Dizionario croato molisano di Acquaviva* (2000). Taj se proces nastavlja sa Sammartinovom *Gramatikom moliškohrvatskoga jezika* (2004) i Breuovom *Grammatica dello slavomolisano di Acquaviva Collecroce* (2011).²⁹ Bum u pisanju pjesama na dijalektu kod govornika pogoduje i Literarna nagrada „Agostina Piccoli“ koju svake godine organizira istoimena zaklada od 2001., nakon čega slijedi trogodišnja publikacija zbirke *S*

²⁷ Prema Sammartinu (2012: 12) ta je inicijativa bila od prvobitne važnosti ne samo za promicanje zanimanja za svoj jezik u lokalnoj inteligenciji, već i po zauzimanju stava u korist prihvatanja hrvatskoga podrijetla i, prema tome, po slanju poruke institucijama tadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Prvo (izolirano) svjedočanstvo pisanja moliškohrvatskim dijalektom je pjesnički sastav Giovannija De Rubertisa (1813.-1889.), lokalnoga profesora i istraživača koji je prve veze s matičnom zemljom uspostavio preko dubrovačkoga pjesnika Mede Pucića (1821.-1882.) i tako otkrio postojanje moliških Hrvata znanstvenoj zajednici. Pjesma Giovannija De Rubertisa *Vlahinja zljubljenja* postala je narodna pjesma koju još pamte stariji moliški Hrvati (usp. *ibid.*).

²⁸ Rezultat je rada Zaklade „Agostina Piccoli“ niz jezičnih i etnografskih publikacija te kulturnih aktivnosti (izložba, konferencija). Pored rječnika i gramatike među publikacijama Zaklade „Agostina Piccoli“ nalaze se i zbirke književnih ostvarenja na moliškohrvatskome *S našimi riči* (2004, 2007, 2010, 2013, 2016, 2019) i serija *Scripta manent*, koja uključuje *Sime do simena* (2006), *Kako se zove...* (2008), *Kuhamo na-našo* (2009) i *Moliški Hrvati: pet stoljeća povijesti* (2018). Konačno, Zaklada svake godine u kolovozu organizira večer posvećenu moliškohrvatskome jeziku i kulturi (tzv. *Večera na-našo*).

²⁹ Objavljeni su i ilustrirani rječnik za djecu (Sabella 2005) te polinomni i socijalni rječnik (Sportelli linguistici comunali 2019).

našimi riči.³⁰ Nadalje čitanje na moliškohrvatskome potaknulo je i tromjesečno izdavanje časopisa *Riča živa* (2002-2016).³¹

Trenutno je kulturna djelatnost pojedinaca ili udruga moliškohrvatske manjine značajna i sve veća.³² Među projektima spominju se folklorne skupine koje prikazuju drevne pjesme koje potječu iz hrvatskih predaka³³ i dijalektalne kazališne predstave,³⁴ dok se među velikim projektima ističu Literarni kafići i Sportelli Linguistici Croati del Molise (usp. Račić 2017: § 4). Postoji nekoliko projekata kulturne razmjene s Hrvatskom između mladih putem Hrvatske matice iseljenika i stipendije koje nudi Sveučilište u Zagrebu.³⁵ Istodobno dolazi do revitalizacije tradicija (posebno religioznih) prisutnih do početka XX. stoljeća (usp. *idem*: § 7), o čijoj važnosti za lokalno stanovništvo svjedoči prikupljanje fotografija, audiozapisa i videozapisa proslava na mreži (Bada 2009: 13).³⁶

Moliški su Hrvati zadržali svoj etnički identitet uglavnom zahvaljujući svome jeziku, izrazitoj osobini u usporedbi sa susjednom talijanskom i imigrantskom zajednicom (Sujoldžić 2004: 272-273; Perinić 2006: 91; Račić 2017: 5).³⁷ Međutim dok s jedne strane politike posljednjih

³⁰ Da bi se dobila predodžba o širenju pisanja pjesničkih sastavaka na moliškohrvatskome, dovoljno je pomisliti na to da samo u Mundimitru pjesnici čiji su tekstovi objavljeni u zbirkama *S našimi riči* dosežu 58. Iz toga je razloga Mundimitar 2017. godine proglašen „Gradom pjesništva”.

Ogroman doprinos književnosti na moliškohrvatskome daje Nicola Gliosca, romanopisac iz Kruča.

³¹ Sujoldžić (2004: 266) tvrdi da, unatoč pokušajima stvaranja vlastite književnosti, moliškohrvatski ipak treba promatrati kao govoreni jezik bez pisanoga standarda.

³² Spominje se „Savez moliškohrvatskih kulturnih udruga“ osnovan 2007. godine, koji uključuje: Zakladu „Agostina Piccoli“ (Mundimitar), Kulturnu udruhu „Luigi Zara“ (Filič), Udruhu „Naš život“ (Kruč), Udruhu „Naš grad“ (Filič).

³³ Jedna od folklornih skupina prisutnih u kolektivnome sjećanju zajednice je ona koju je osnovao zagrebački glazbeni učitelj Ivan Kačurov, koji je, osim toga, predavao glazbu u osnovnim i nižim srednjim školama od 1989. do 1997., promičući širenje moliškohrvatskoga i standardnoga hrvatskoga (Marra 2005: 176-196, prema Bada 2009: 32). Trenutačno na ovome polju djeluje folklorna skupina „KroaTarantata“ (Mundimitar), osnovana 2010. godine, koja je 2019. izdala prvi CD na moliškohrvatskome, *Duša naša*, koji sadrži revidirane narodne pjesme i neobjavljene pjesme.

³⁴ U Mundimitru je amaterska kazališna družina „Trlindzake“ (u čijem su sastavu jako mladi ljudi) priredila pet izvornih kazališnih predstava od 2008. do 2015. godine.

³⁵ Stipendije filoloških i lingvističkih studija koje se nude od 1974. (Bada 2009: 11) omogućile su nekim članovima moliškohrvatske zajednice, posebno u osamdesetima, da žive i diplomiraju u Zagrebu.

³⁶ Bada (2009: 13) izvještava o objavljenju DVD-a 2004. godine na web stranici www.mundimitar.it povodom 17 godina od mučeništva Svete Luce (Svete Lucije).

³⁷ Točnije, formira se percepcija aloglotne zajednice jezične podjele na tri jezika (za svako selo), što podrazumijeva izgradnju različitih lokalnih identiteta. U međuetničkoj percepciji snažan utjecaj daje kategorija jezične

desetljeća podupiru veće unutarnje prepoznavanje u manjinskoj zajednici i bolju percepciju iznutra i izvana, s druge strane one nisu preokrenule trend veće upotrebe talijanskoga odnosno favorizirale porast broja govornika ili širenje područja uporabe manjinskoga jezika (Marra 2019; usp. § 3.3).³⁸

3.3. Lingvistička i sociolingvistička slika

Moliškohrvatski pripada štokavsko-ikavskoj dijalektalnoj skupini, a u njemu se mogu pronaći i čakavski elementi. Lisac (2003a) moliškohrvatski dijalekt klasificira kao zapadni novoštokavski ikavski dijalekt.³⁹

Sadašnji moliškohrvatski u sebi sjedinjuje štokavsko-ikavski dijalekt iz XV/XVI. stoljeća (s čakavskim elementima), venecijanizme posuđene u Dalmaciji do XV/XVI. stoljeća, talijanske dijalekte okolnih sela te standardni talijanski. Sammartino (2014: 145) predlaže sljedeću jednadžbu koja opisuje trenutačnu kompoziciju moliškohrvatskoga i time opravdava svoju definiciju moliškohrvatskoga kao „dalmatoromanskoga dijalekta“:

$$(A + b) + c + d = \text{moliškohrvatski}$$

A = štokavsko-ikavsko narječje iz XV/XVI. stoljeća, s čakavskim elementima

b = venecijanizmi usvojeni u Dalmaciji do XV/XVI. stoljeća

c = moliški dijalekt

d = talijanski

Skupina $(A + b)$ izvorno je jezgro jezika kako se razvilo u matičnoj zemlji, to jest uključuje i venecijanizme (danas teško razlučive od talijanizama usvojenih u Moliseu). Čimbenik c onaj je koji je dodan u pet stoljeća postojanja na talijanskome području, ali nad njemu u posljednjim

„kontaminacije“, koja naročito u Kruču i Mundimitru vodi parohijalnoj raspravi o tome koji je varijetet najkonzervativniji (Bada 2009: 11).

³⁸ Podržavanje zaštite manjinske jezične i kulturne baštine proizišlo je iz percepcije rizika od propadanja svoga materinskog jezika. Zbog toga, na primjer, gotovo tri četvrtine moliških Hrvata odbacuje izraz „dijalekt“ u odnosu na moliškohrvatski. Gotovo isti broj govornika prepoznaje važnost zaštite i isto toliko njih tvrdi da bi njezino nepoštivanje prouzročilo gubitak jezika i identiteta (Bada 2009: 28).

³⁹ Tri osnovna kriterija za klasifikaciju štokavskoga narječja su: stupanj razvoja akcentuacije (je li akcentuacija novoštokavska ili nije); refleksi jata (ikavski, ijekavski, ekavski, uz neke pojedinosti); šćakavizam i štakavizam (Lisac 2003a: 29).

Treba imati na umu da u svakome moliškohrvatskom selu postoji varijetet moliškohrvatskoga dijalekta. Glavne su razlike fonološke, morfološke i leksičke, dok je sintaktička organizacija gotovo identična.

desetljećima prevladava čimbenik *d*, što su favorizirali školovanje, komunikacije i svi evolucijski faktori današnjega društva (*id.*: 146).

Interferencije s talijanskim varijetetima prisutne su na svima jezičnim razinama (usp. § 2.1) i uključuju gubitak građe, dodavanje građe i zamjenu građe (Sujoldžić 2004: 266). Najočitiye se inovacije tiču leksika, zbog brojnih posuđenica koje nadoknađuju komunikacijske potrebe vezane za modernizaciju života i društveno-ekonomske promjene u zajednici govornika: stoga je riječ o asimetričnome i stoljetnome jezičnom kontaktu (*ibid.*). Prema Sujoldžić (*id.*: 268) miješanje koda toliko je često da se može govoriti o novome jezičnom varijetetu ili o „dvojezičnome miješanom jeziku“ (u smislu Thomasonovoga „bilingual mixed language“).⁴⁰

I centrifugalni i centripetalni nagoni povezani s pokušajem poboljšanja govora manjine (usp. § 3.2) sudjeluju u vitalnosti moliškohrvatskoga (rezultat je endogena dvojezičnost) (Bada 2009: 4).

Iz sociolingvističkoga istraživanja iz 2004., koje je Bada (2009) provela u trima mjestima moliškohrvatske jezične oaze, proizlazi da se jezični repertoar moliških Hrvata sastoji od triju glavnih jezičnih kodova: talijanskoga (koji poznaje 100% ispitanika), moliškohrvatskoga (75%) i moliškoga dijalekta, što se često poklapa s onima u susjednomu mjestu (46%).⁴¹ U svima društvenim domenama uporaba je moliškohrvatskoga dijalekta određena predmetom i sudionicima interakcije. Na razini cijeloga jezičnog otoka 2004. godine 52,8% stanovništva je moliškohrvatski označilo kao J1, ali su razlike među trima mjestima, posebno između Filiča i ostatka manjine, znatne. U Kruču i Mundimitru 80% stanovništva izjavilo je da govori hrvatski varijetet kao J1, a 78% da ga svakodnevno upotrebljava u obitelji i s prijateljima. S druge strane u Filiču je moliškohrvatski u vrlo snažnoj regresiji (njega govore samo starije osobe, dok dobne skupine od 10 do 50 godina prepoznaju svoju kulturnu posebnost i svoj identitet u *sanfeliciano*,

⁴⁰ Dal Negro (2005: 164) pojašnjava da „u manjinskim jezicima koji su podvrgnuti procesima jezične supstitucije i dekadencije, širenje miješanja kodova ne podudara se nužno s razvojem miješanoga identiteta u opoziciji s dvjema jednojezičnim identitetima, nego je češće znak leksičkih praznina ili poteškoća u tekstualnome i/ili sintaktičkome planiranju“ (u izvorniku: „[...] in lingue minoritarie soggette a processi di sostituzione e decadenza linguistica, il diffondersi di pratiche mistilingui non coincide necessariamente con lo sviluppo di un'identità mista in contrapposizione a due identità monolingui, ma è più spesso il segnale di lacune lessicali o di difficoltà di progettazione testuale e/o sintattica“).

⁴¹ Bada je provela sociolingvističko i glotodidaktičko istraživanje od listopada 2004. do ožujka 2005. godine, a ono se sastojalo se od prikupljanja podataka o 472 informanta koji govore moliškohrvatski. Radi se o 160 sati videozapisa i audiozapisa u kojima se neprestano promatraju prebacivanje koda, miješanje koda i metakomunikacija u svakodnevnom životu i u školskom okruženju (u vrtićima i osnovnim školama).

talijanskomu dijalektu u Filiču). Prema tome se u Filiču bilježi triglosija sa *sanfelicianom*, talijanskim i moliškohrvatskim (slika 2).

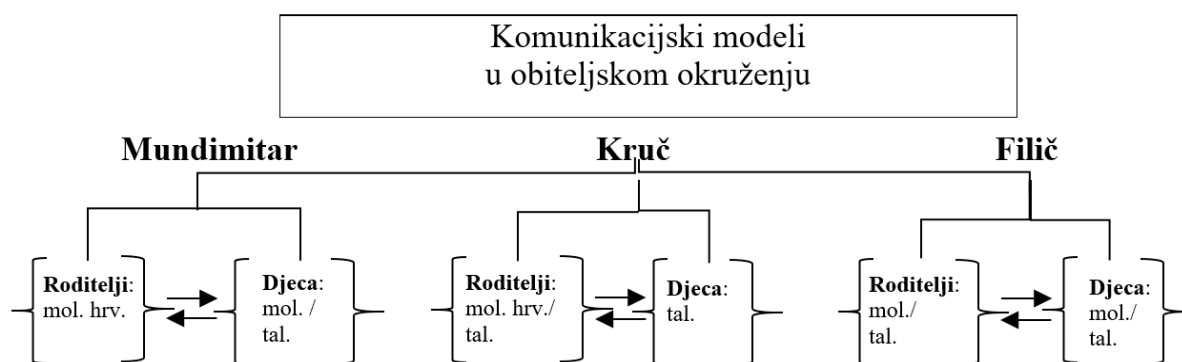
Slika 2. Kompozicija jezičnoga repertoara u trima moliškohrvatskim mjestima (Bada 2009: 12, autoričin prijevod).

Općenito, Bada (*id.*: 15) zaključuje da muškarci, stariji i manje obrazovani ljudi govore moliškohrvatski, osjećaju ga svojim vlastitim jezikom i imaju pozitivan stav prema njemu.⁴²

⁴² Podaci o uporabi kodova i jezičnome ponašanju govornika moliškohrvatskoga rezultat su upitnika s pitanjima podijeljenima u četiri skupine: utjecaj dobnih varijabli na ponašanje, motivacija, stavovi i mišljenja ispitanika. Razmatrane su varijable: socijalno-ekonomski status, školovanje, dob, spol, dogovor roditelja da razgovaraju na moliškohrvatskome sa svojom djecom, razina poznavanja moliškohrvatskoga, draži jezik za obavljanje intervjua. Konačno, dobne su skupine: stariji (65-93 godine), odrasli (36-65), mladi (20-35), tinejdžeri (11-19), djeca (3,4/4-10).

Što se tiče jezičnoga ponašanja, izjave ispitanika pokazuju da je najveće poznavanje moliškohrvatskoga u Mundimitru, a najmanje u Filiću (80% tinejdžera u Filiću svoje poznavanje moliškohrvatskoga ocjenjuje ništavnim, ni aktivnim ni pasivnim). Prosječno je moliškohrvatski materinski jezik za 94% stanovništva Kruča i Mundimitra (usp. *id.*: § 3.3.1.1).

Što se tiče moliškohrvatskoga u obiteljskim odnosima, Bada (2009) bilježi prevladavanje moliškohrvatskoga u obiteljskome krugu (u komunikaciji s djecom, bliskim rođacima i članovima jezgrovne obitelji) kada krug uključuje ljude iz istoga sela i predmete razgovora vezane za svakodnevni život, posebno dom, obiteljska događanja, djecu i praznike. Govornici u dobi od 6 do 24 godine odgovaraju roditeljima i rodbini na talijanskome jeziku, dok djeca moliškohrvatski u najvećoj mjeri upotrebljavaju s djedovima i bakama (slika 3; usp. *id.*: § 3.3.1.2).

Slika 3. Komunikacijski modeli u obiteljskom okruženju u trima moliškohrvatskim mjestima (Bada 2009: 21, autoričin prijevod).

Dok se nepoznatim ljudima moliški Hrvati obraćaju na talijanskome (97% ispitanika), Bada (*id.*: 25) bilježi miješanje talijanskoga i moliškohrvatskoga koda isključivo u razgovorima među članovima zajednice o vanjskome okruženju (poslu, sindikatima, prijevozu, zdravlju i socijalnoj pomoći). To se događa uglavnom u trgovinama i kafićima, s većom pojavom prebacivanja koda u citiranju ili izražavanju neodobravanja. Moliškohrvatski se oblikuje kao jezik neformalnosti koji „markira odnos sa sumještanima“, a izvan zajednice ima funkciju prenošenja tajne poruke ili prepoznavanja među sumještanima (*ibid.*). Istodobno, talijanski je jezik javnih domena, formalni i općenito neetnički (on je preferencijalni kod u formalnim

razgovorima za kontakt sa strancima), iako uzima zamah i u obiteljskim i prijateljskim etničkim domenama (ima ulogu obiteljskoga koda s djecom).

U vezi s prebacivanjem koda u učionici Bada (*id.*: 54) zaključuje da je moliškohrvatski sklon preuzimanju sljedećih ograničenih i specijalnih funkcija:

1. prenošenje tajne poruke i kletve;
2. proizvodnja obilježenih oblika u uvodu autobiografskih pričanja;
3. ludička funkcija (ironični iskazi, vicevi, jezične igre, palindromi, po mogućnosti nositelji društveno-simboličke vrijednosti); šale; ironija i distanciranost; ismijavanje sugovornika; ukori; samopredstavljanje i etničko razgraničenje;
4. metajezične glose; metakomentari;
5. načini interakcije specifični za govor mladih (auto- i heterocitati uključeni u govor, poput oponašanja starijih ili marginaliziranih likova zajednice).

U UNESCO-ovome *Atlas of the World's Languages in Danger* (Moseley 2010) moliškohrvatski je ozbiljno ugrožen jezik (engl. *severely endangered language*), odnosno njegova je opasnost od nestanka srednja.⁴³ S obzirom na etnolingvističku vitalnost⁴⁴ Sujoldžić (2004: 270), tvrdi da moliškohrvatski pokazuje mnoga obilježja jezika u opadanju (engl. *declining language*): dvojezičnost, prevladavanje starijih izvornih govornika te govornika niže i neobrazovane klase, veliki broj posuđenica od dominantnoga jezika, nedostatak standardizacije, smanjenje domena uporabe dijalekta.

⁴³ Ozbiljno su ugroženi jezici oni koje govore bake i djedovi te starije generacije; roditelji ga možda razumiju, ali ga ne govore s djecom ili među sobom. *Atlas of the World's Languages in Danger* osniva se na UNESCO-ovome *Language Vitality and Endangerment framework* koji uspostavlja šest stupnjeva vitalnosti/ugroženosti na temelju devet čimbenika, od kojih je najistaknutiji međugeneracijski prijenos. Stupnjevi su vitalnosti/ugroženosti: siguran (engl. *safe*), ranjiv (engl. *vulnerable*), konačno ugrožen (engl. *definitely endangered*), ozbiljno ugrožen (engl. *severely endangered*), kritično ugrožen (engl. *critically endangered*), izumro (engl. *extinct*).

Atlas izvještava da postoji 5.000 govornika moliškohrvatskoga, citirajući Breuov *Moliseslawisch. – Lexikon der Sprachen des europäischen* (2002), koji uzima u obzir također iseljeno stanovništvo (usp. Moseley 2010).

⁴⁴ Sujoldžić (2004: 268) preuzima Gilesovo poimanje vitalnosti etnolingvističke skupine: vitalnost omogućava grupi da se ponaša kao poseban i aktivan kolektiv u međugrupnim odnosima. Na to utječu statusne varijable (ekonomski, društveni, društveno-povijesni, jezični status), demografske varijable (apsolutni broj članova grupe i njihova distribucija na teritoriju), varijable institucionalne potpore (formalna i neformalna zastupljenost jezične skupine u aktivnostima poput masovnih medija, obrazovanja, službe u vladi, industrije, religije, kulture).

4. Talijanski utjecaji na sintaksu moliškohrvatskoga govora

4.1. Predikat

Predikat (tal. *predicato*) član je rečeničnoga ustrojstva koji ne ovisi o drugim članovima, koji determinira organizaciju i uvrštavanje drugih članova, odnosno koji otvara mjesto drugim članovima kao i samome sebi (Katičić 1991: § 52-54; Silić & Pranjković 2005: § 1194-1195; Peša Matracki 2017: § 6.1).⁴⁵ Predikat je „nosilac rečeničnoga ustrojstva“ (Katičić 1991: § 54) i sadrži najviše podataka o drugim članovima rečenice (Silić & Pranjković 2005: § 1194-1195).

Gramatička svojstva predikata, „po kojima on stupa u odnose s drugim članovima rečeničnoga ustrojstva i 'upravlja' njihovim gramatičkim osobinama“ (*id.*: § 1196), nazivaju se predikatnim kategorijama. Predikatne su kategorije lice (tal. *persona*), broj (tal. *numero*), vrijeme (tal. *tempo*), način (tal. *modo*), vid (tal. *aspetto*)⁴⁶ i prijelaznost (tal. *dialesi*) (*ibid.*).⁴⁷

⁴⁵ Rečenica (tal. *frase*) je glavna sintaktička jedinica (Katičić 1991: 14), a po Katičiću (*ibid.*) njezina je bitna osobina završenost. S druge strane „sve što je u kakvoj prilici izrečeno ili napisano“ zove se izreka (usp. Silić & Pranjković 2005: 276-279 za razlikovanje rečenice i iskaza). To su definicije koje se osnivaju na semantici: po njoj uvjet postojanja rečenice je puni smisao i (semantično) značenje (usp. Badurina 2016 za pristupe tekstu). Sintetizirajući brojne definicije rečenice talijanskih i hrvatskih jezikoslovaca, Peša Matracki (2017: 40) zaključuje: „[...] rečenica je poseban oblik iskaza koji karakteriziraju određena svojstva: to je jedinica ostvarena s gramatičkoga i intonacijskoga stajališta, izgrađena prema pravilima nekoga jezika; jedinica koja predstavlja glavno sredstvo oblikovanja, formuliranja i izražavanja misli, osjećaja, poruka i informacija koje se tiču izvanjezične stvarnosti“ (autoričin prijevod; u izvorniku: „[...] la frase equivale a una forma particolare dell'enunciato caratterizzata da determinate proprietà: si tratta di un'unità compiuta dal punto di vista grammaticale e intonativo, costruita secondo le regole di una lingua; un'unità che rappresenta il mezzo principale della formazione, formulazione e espressione dei pensieri, sentimenti, messaggi e informazioni riguardanti la realtà extralinguistica“).

Rečenica se može promatrati s različitih stajališta pa se razlikuju obavijesno ustrojstvo rečenice (tal. *struttura informativa della frase*), sadržajno ustrojstvo rečenice (tal. *struttura semantica della frase*) i gramatičko ustrojstvo rečenice (tal. *struttura grammaticale della frase*) (Katičić 1991; usp. Peša Matracki 2017: 52 za konfiguracijsku ili sintaktičku perspektivu u analizi rečenice). Po Katičiću (1991) pojmovi *predikat*, *subjekt*, *priložna oznaka*, *objekt* i *dopune* pripadaju gramatičkome ustrojstvu rečenice, koje „određuje odnose među oblicima riječi u rečenicama“, „određeno je time kako se riječi uvrštavaju u rečenicu“ i „od starine je to središnje područje sintakse“ (*id.*: 32-33).

⁴⁶ Peša Matracki (2017) u istu kategoriju svrsta i vid i akcionalnost odnosno način vršenja glagolske radnje (tal. *azionalità*). O razlici između vida i akcionalnosti piše: „[...] u modernome se jezikoslovlju proširilo razlikovanje između vida kao sintaktičke i gramatičke kategorije i akcionalnosti kao leksičke kategorije povezane sa semantičkom klasifikacijom glagola i derivacijskom morfologijom“ (*id.*: 121) (autoričin prijevod; u izvorniku: „[...] nella linguistica moderna si è diffusa la distinzione fra aspetto come categoria sintattica e grammaticale contrapposta ad azionalità come categoria lessicale relativa alla classificazione semantica dei verbi e alla morfologia derivazionale“).

⁴⁷ Po Katičiću (1991: 42) četiri su obavezne predikatne kategorije lice, vid, vrijeme i način.

Talijanski utjecaji na moliško-hrvatski predikat uočeni su u kategorijama vremena i prijelaznosti.

4.1.1. Izricanje prošlih radnji

Poraba vremena koje označava razdoblje u kojemu se govori zove se apsolutna (tal. *uso assoluto*), a ona usmjerena prema razdoblju o kojemu se govori zove se relativna (tal. *uso relativo*).⁴⁸ Obje se porabe orijentiraju prema sadašnjosti (usp. Katičić 1991: 46). Dakle mogući su referenti trenutak u kojemu se proizvodi diskurs i trenutak događaja glavne rečenice (usp. Peša Matracki 2017: 91). Jezična ili glagolska kategorija vremena predstavlja prije svega vremensko smještanje radnje/događaja u odnosu na trenutak govorenja (u odnosu na govornika i njegova sugovornika) ili u odnosu na druge događaje, to jest glagolska vremena mogu se odnositi na trenutak govorenja (*tempus dicendi*) ili trenutak u kojemu se radnja/događaj odvija (*tempus agendi*) (*id.*: 92). Glavna vremena, odnosno gramatičke oznake kategorije vremena su: sadašnjost (tal. *presente*), prošlost (tal. *passato*) i budućnost (tal. *futuro*).⁴⁹

Hrvatski su glagolski oblici za prošlost aorist, imperfekt, perfekt i pluskvamperfekt. Aoristom (koji se tvori od svršenih glagola) se u apsolutnoj porabi označuje prošla radnja koja neposredno prethodi govornome činu, a on se uglavnom koristi jedino u razgovornome i beletrističkome stilu (u pripovijedanju), pogotovo kad se želi naglasiti neposredno prethođenje u prošlosti (Silić & Pranjković 2005: 192).⁵⁰ Imperfekt (koji se tvori od nesvršenih glagola) još je rjeđi od aorista (on se koristi uglavnom u beletrističkim tekstovima), s obzirom na to da je uvijek zamjenjiv perfektom (*ibid.*). Perfektom se najčešće označava radnja koja prethodi vremenu govorenja, toliko da je on potisnuo sve ostale oblike za prošlost. Za izražavanje prošle radnje čiji je rezultat aktualan u vremenu govorenja koristi se perfekt prije svega svršenih glagola, dok za označavanje procesa u prošlosti rabi se perfekt nesvršenih i svršenih glagola. Perfektom se

⁴⁸ U prvome se slučaju vrijeme zove apsolutiv, u drugome relativ. Isto vrijedi za načine (Silić & Pranjković 2005: 190).

⁴⁹ Usp. Katičić (1991: 45-46), prema kojemu se gramatičke oznake javljaju kao negotove ili gotove, pa razlikuje: sadašnjost i gotovu sadašnjost, prošlost i gotovu prošlost, budućnost i gotovu budućnost.

⁵⁰ U relativnoj se porabi on upotrebljava za označavanje buduće radnje u čije je odvijanje govornik toliko siguran da je vidi kao prošlu (futorski aorist) ili u poslovičnim tekstovima sa značenjem svezvremenske radnje (Silić & Pranjković 2005: 192).

izražava i radnja u prošlosti koja prethodi drugoj radnji (umjesto pluskvamperfekta) (*ibid.*).⁵¹ Pluskvamperfekt se rabi za radnju koja prethodi drugoj u prošlosti, a u suvremenome se jeziku upotrebljava jedino radi naglašavanja prethodnosti u prošlosti ili iz stilskih razloga (*id.*: 193).

U talijanskome standardnom jeziku prošla su glagolska vremena perfekt (tal. *passato prossimo*), imperfekt (tal. *indicativo imperfetto*), aorist (tal. *passato remoto*) i dva pretprošla vremena, *trapassato prossimo* i *trapassato remoto*.⁵² Za razliku od hrvatskoga u talijanskome je uporaba imperfekta uobičajena, a on se ne rabi samo za izražavanje prošle radnje u njezinu trajanju i o čijoj završnoj točki nema naznake ili informacije nego ima i brojne druge vrijednosti (usp. Peša Matracki 2017: § 6.2.3.1; v. dalje). Isto tako se aorist rabi u standardnome jeziku. S dijatopijskoga gledišta on se upotrebljava u Toskani i u južnoj Italiji (tu i umjesto perfekta), dok se na Sjeveru uglavnom koristi perfekt, također u pisanim tekstovima (Peša Matracki 2017: 99; usp. Giammarco 1960: 103 i Rohlf's 1954/1969: § 672-673). U sintaktičkoj službi i značenju hrvatskoga pluskvamperfekta u talijanskome dolaze *trapassato prossimo* i *trapassato remoto*. *Trapassato prossimo* (I. pretprošlo vrijeme) tvori se od imperfekta pomoćnih glagola i participa glagola, tipična mu je funkcija prethodnost u odnosu na drugu radnju izraženu uglavnom u aoristu (usp. Peša Matracki 2017: 100-101; v. dalje) i, za razliku od hrvatskoga pluskvamperfekta, često se upotrebljava. *Trapassato remoto* (II. pretprošlo vrijeme) tvori se od aorista pomoćnih glagola i participa glagola i ima istu funkciju kao I. pretprošlo vrijeme, no koristi se u zavisnosloženim vremenskim rečenicama. Za razliku od *trapassato prossimo*,

⁵¹ U relativnoj porabi perfekt označava sigurni ili vjerojatni događaj u budućnosti, zapovijed ili zabranu (s česticom *da*) i svezremenost (poslovični ili gnomski perfekt) (Silić & Pranjković 2005: 193). Usp. *ibid.* i za krnji perfekt.

⁵² U talijanskome se spomenuta glagolska vremena razmatraju u okviru načina indikativa (tal. *indicativo*). Indikativ predstavlja činjenicu/događaj u njegovoj stvarnosti. To je najčešći način, jer je jedini koji se može izraziti u svim vremenskim dimenzijama (sadašnjosti, prošlosti, budućnosti), i u talijanskome i u hrvatskome (Peša Matracki 2017: 83; Katičić 1991: 64). Stoga se smatra neobilježenim oblikom. Koristi se uglavnom u afirmativnim/deklarativnim rečenicama, ali i u uskličnima i upitnima (Peša Matracki 2017: 83).

U talijanskome sadašnje je glagolsko vrijeme u indikativu prezent (tal. *presente indicativo*), a buduća futur I (tal. *futuro semplice*), futur II (tal. *futuro anteriore*) i prošlo buduće vrijeme (tal. *futuro-nel-passato*) (*id.*: 93). Ostali su načini u talijanskome jeziku kondicional (tal. *condizionale*), konjunktiv (tal. *congiuntivo*), imperativ (tal. *imperativo*), neodređeni način (tal. *infinito*), particip (tal. *participio*) i glagolski prilog (tal. *gerundio*) (usp. *id.*: § 6.2.2).

U hrvatskome kategorija načina obuhvaća četiri gramatičke oznake: indikativ, imperativ, kondicional i optativ (Katičić 1991: 63). S obzirom na to da je indikativ neobilježen način, o njemu se ne govori u hrvatskim gramatikama (usp. Silić & Pranjković 2005). Međutim sva spomenuta prošla glagolska vremena i u hrvatskome obilježena su načinom indikativom (Katičić 1991: 64).

Dakle u hrvatskim se gramatikama glagolska vremena i glagolski načini razmatraju neovisno jedni od drugih (usp. Silić & Pranjković 2005), dok su u talijanskim gramatikama vremena i načini usko povezani, pa se govori o vremenima indikativa, vremenima kondicionala, vremenima konjunktiva itd. (usp. Peša Matracki 2017).

trapassato remoto se danas ne koristi u govorenome jeziku (rijedak je i u pisanome) (Peša Matracki 2017: 101).

U moliškohrvatskome su govoru prošla glagolska vremena imperfekt, perfekt i pluskvamperfekt (Sammartino 2004: 251-252).⁵³ Dakle, vjerojatno pod utjecajem standardnoga talijanskog i okolnih talijanskih govora, moliškohrvatski sustav ne poznaje aorist, ali je sačuvao imperfekt.⁵⁴ Sintaktička služba i značenje imperfekta, perfekta i pluskvamperfekta u moliškohrvatskome gotovo su isti kao u standardnome talijanskom (usp. Peša Matracki 2017: § 6.2.3.1).

Tablica 1. Prošla glagolska vremena (u indikativu) u hrvatskome, talijanskome i moliškohrvatskome.

hrvatski	talijanski	moliškohrvatski
imperfekt*	imperfetto	imperfekt
perfekt	passato prossimo	perfekt
aorist*	passato remoto	-
pluskvamperfekt*	trapassato prossimo	pluskvamperfekt
-	trapassato remoto*	-

* slabo korištena glagolska vremena

Prije svega, imperfekt se u moliškohrvatskome javlja u svojoj prototipnoj funkciji: označava situaciju, događaj ili stanje u trajanju u prošlosti.

- (1) Kada mat je ulizla u kamar, dica spahu.
(Kad je majka ušla u sobu, djeca su spavala.)
(Quando la madre entrò/è entrata in camera, i bambini dormivano.)

U rečenici (1) imperfekt označava da je radnja spavanja bila u njezinu trajanju dok je majka ušla u sobu. Moliškohrvatskome i talijanskome imperfektu odgovara hrvatski perfekt. S druge strane u zavisnosloženoj rečenici moliškohrvatski ima perfekt kao i hrvatski, dok talijanski zahtijeva aorist (*entrò*) ako je radnja daleko u vremenu, a perfekt (*è entrata*) ako je ona bliža. Nesvršena radnja koju se razmatra u jednome trenutku svoga trajanja ima progresivnu

⁵³ Glagolski načini u moliškohrvatskome su indikativ, kondicional i imperativ, a oni uglavnom odgovaraju talijanskim načinima. Ne postoji način koji bi odgovarao konjunktivu (Sammartino 2004: 251).

⁵⁴ To potvrđuje i Rešetar (1991/1997: § II.5) početkom XX. stoljeća.

vrijednost (tal. *valore progressivo*), no ona se može razmatrati i neovisno o svršenoj radnji pa ima kontinuiranu vrijednost (tal. *valore continuo*), kao u (2):

- (2) Mi gredahmo na skol.
(Mi smo išli u školu.)
(Noi andavamo a scuola.)

U određenju vremenske dimenzije u hrvatskoj rečenici pod (1) *Kad je majka ušla u sobu, djeca su spavala* pomaže i vid (tal. *aspetto*): iako su i glavna rečenica i zavisna rečenica u perfektu, glagoli *ući* i *spavati* razlikuju se na leksičko-semantičkoj razini jer je prvi u svršenome vidu (tal. *aspetto perfettivo*), drugi u nesvršenome (tal. *aspetto imperfettivo*). Da bi izrazio način na koji se radnja odvija u vremenu (to jest glagolski vid), talijanski obično koristi glagolska vremena (usp. *id.*: § 6.2.4). Tako u (1) svršenu radnju označavaju aorist i perfekt (*entrò/è entrata*), a nesvršenu radnju imperfekt (*dormivano*). Moliškohrvatski je govor sačuvao leksičko razlikovanje svršenoga i nesvršenoga vida. Za razliku od hrvatskoga, imperfekt se u moliškohrvatskome tvori i od nesvršenih i od svršenih glagola. Kada se imperfekt tvori od svršenih glagola, riječ je o radnji koja se ponavljala odnosno odgovara relativu prezenta koji izražava radnju koja se ponavlja (u tal. gramatici *imperfetto abituale*):

- (3) Moje dane bihu nak: jutrim gredahu na skol, kada se vrnahu doma moja mat mi činaše na za jist ono ke biše, ke pri ne biše čuda za ist. Funahu ist, mahu čini lazanje, saki dan mahu čini lazanje do doma. Pa si ostanaše no malo vrmena se šalahu, si no mahu pecni oganj, ke pa maše se vrni moj otac večer, mahmo skuha.

Posebna je vrsta imperfekta opisni imperfekt (tal. *imperfetto descrittivo*), koji se koristi za opisivanje okolnosti, situacije, konteksta u kojemu se događa radnja:

- (4) Živahmo na dvi kamare do hiže, nimahmo basu, nimahmo vodu još doma. Neču reč ke bihmo na jenu situacijunu preištorku, ma kuaške. Mi *smo ostal* same doma s materom, otac *je zga pošā* |la Germania| e ono što morahmo činit mi, živit kako morahmo.

Imperfekt u (4) – podcrtan – označava radnje – u kurzivu – koje su bile u trajanju u trenutku kad je otac otputovao u Njemačku (*Otac je zga pošā* |la Germania|), a djeca su ostala sama s majkom (*Mi smo ostal same doma s materom*).⁵⁵

⁵⁵ Infinitiv glagola u perfektu *je zga pošā* je *zga potj*, prema talijanskome *andarsene*, u značenju *otići*. *Zga* je nastao od kraćenja samoglasnika povratne zamjenice u dativu *si* te jednačenja po zvučnosti između zamjenice *si* i partitivne zamjenice *ga*, na primjeru (4): *Otac je si ga pošā* > *Otac je s' ga pošā* > *Otac je zga pošā*. Takvu

Imperfekt se redovito koristi u početku pripovijedanja:

- (5) a. Biše na medik ke maše po vase maginu.
(Bio je liječnik koji je trebao ići po automobil.)
(C'era un medico che doveva andare a prendere la macchina.)
- b. Jenu votu biše jena ljud, jimaše na tovar.
(Bio je jednom čovjek, imao je magarca.)
(Una volta c'era un uomo, aveva un asino.)
- c. Biše na gril, na čikala oš na mbrav.
(Bili su zrikavac, cvrčak i mrav.)
(C'era un grillo, una cicala e una formica.)

Početak pripovijedanja s glagolom *biše* ili izrazom *jenu votu biše* (prema tal. *c'era una volta*) postao je toliko formulaičan da se često *biše* koristi i umjesto trećega lica množine *bihu* (5c).

Kao u talijanskome u moliškohrvatskome imperfekt nema samo vremensko značenje. Postoje i relativne porabe imperfekta (tal. *uso modale dell'imperfetto*), a jedna je od tih imperfekt iz skromnosti ili želje (tal. *imperfetto di modestia o desiderativo*). On se često koristi kako bi se zahtjev ili pitanje činilo ljubaznim. Istu funkciju ima perfekt u hrvatskome:

- (6) Te hočahu pitat jenu stvaru.
(Htio sam te nešto pitati.)
(Ti volevo chiedere una cosa.)

Druga je relativna poraba imperfekta nerealni imperfekt (tal. *imperfetto irreal*), a on se koristi u pogodbenim rečenicama (v. § 4.5.2.2.6).

Perfekt se u moliškohrvatskome tvori od pomoćnoga glagola *bit* i glagolskoga pridjeva radnog glagola. Moliškohrvatski perfekt ima isto značenje kao talijanski perfekt (7a) i talijanski aorist (7b), odnosno on je preuzeo značenje aorista i perfekta poput hrvatskoga perfekta (ali, za razliku od hrvatskoga perfekta, on ne može zauzeti mjesto imperfekta):

- (7) a. Sa ču ti leji nu poeziju ke si pisa, ke se zove „Jena cvitje“.

etimologiju potvrđuje i činjenica da u Kruču ne dolazi do jednačenja po zvučnosti pa bi rečenica (4) glasala *Otac je si ga pošā*. Rečenica *Otac je si ga pošā* (*Otac je zga pošā*) odgovara talijanskoj *Il padre se ne è andato* (*Il padre se n'è andato*): talijanska zamjenica *ne* u glagolu *andarsene* znači „od koga, od čega“, to jest glagol *andarsene* doslovno znači „ići od mjesta u kojemu se subjekt nalazi“. U nedostatku od specijaliziranoga sredstva koje bi odgovaralo talijanskome *ne*, u moliškohrvatskome služi nenaglašeni oblik genitiva lične zamjenice trećega lica jednine *ga*.

(Sad ću ti pročitati pjesmu koju sam napisao, koja se zove „Jena cvitje“.)

(Adesso ti leggo una poesia che ho scritto, che si chiama “Jena cvitje”.)

- b. Biše jena mačka, se zovaše |la Zi Popa| e se tijaše udat. Je se oprala, je se obukla, je se vrla na lodž.⁵⁶
(Bila je mačka, zvala se |la Zi Popa| i htjela se udati. Oprala se, obukla se, izašla je na balkon.)
(C’era una gatta, si chiamava la Zi Popa e si voleva sposare. Si lavò, si vestì, si mise al balcone.)

Moliškohrvatski pluskvamperfekt odgovara hrvatskome pluskvamperfektu odnosno talijanskome *trapassato prossimo* i tvori se od proklitičkoga oblika prezenta glagola *bit*, čestice *da* i glagolskoga pridjeva radnog glagola:

- (8) Biše jena mat, jimaše nu divojku, se zovaše |Cappuccetto Rosso|. Jena dan je ba činila kruh oš kreše. E jimaše marel u ke staše van. Alora je rekla ovoj divojk, ke se zovaše |Cappuccetto Rosso|, je rekla: «|Cappuccetto Rosso|, danas maš poni krešu marel, van!». «E keja, ću ponit!».

Kao što se vidi iz (8), pluskvamperfekt u moliškohrvatskome ne mora biti glagol zavisne rečenice. Međutim bio on glagol glavne ili zavisne rečenice, implicitno ili eksplicitno uvijek označava radnju koja se odvijala prije trenutka govorenja.

Naposljetku perfekt se u moliškohrvatskome koristi i u pogodbenim rečenicama (v. § 4.5.2.2.6).

4.1.2. Modalni, fazni i perifrazni glagoli

Pomoćni, modalni, fazni i perifrazni glagoli pripadaju suznačnim glagolima.

Modalni glagoli (tal. *verbi modali*) „ne označuju konkretnu radnju, nego služe za modifikaciju kakve druge radnje“, oni „uspostavljaju modalni odnos (a to znači voljni, željni, zahtjevni, poticajni i sl.) između radnje označene samoznačnim glagolom i subjekta, odnosno između radnje označene samoznačnim glagolom i sugovornika“ (Silić & Pranjković 2005: § 673). I u

⁵⁶ Pod utjecajem talijanskoga u trećemu licu jednine povratnih glagola u perfektu zanaglasnica *je* ne ispušta: *Mačka je se vrla na lodž (Il gatto si è messo al balcone)*. Zanaglasnica *je* u perfektu čuva se i u hrvatskim govorima u kojima nema talijanskoga utjecaja: *On je se čuvo* (okolica Dervente); *Onda je se gledalo di je veći imetak, tamo je se išlo, tu je se pjevalo, pucalo je se, nemilo je se pucalo, radilo je se dosta, to je se uzimalo* (Ilača); *Sad je se misec svršil* (Magića Mala); *Skuvala t je se manistra* (Gala, Sinj); *Skuvala t je se popara* (Gala).

hrvatskome, i u talijanskome i u moliškohrvatskome uz njih dolazi dopuna u infinitivu (u hrvatskome rjeđe i konstrukcija *da + prezent*).

Razlikuju se modalni glagoli u užem smislu, kojima se označava odnos prema radnji, i modalni glagoli u širem smislu, kojima se označavaju govorenje, mišljenje, osjećanje, percipiranje, voljni čin, ponavljanje radnje itd. (usp. *id.*: § 673-674). U hrvatskome su modalni glagoli u užem smislu *htjeti, morati, trebati, smjeti, moći*. U talijanskome su *dovere, potere, volere*, koji izražavaju modalni odnos nužnosti/potrebe, mogućnosti, želje. Prema tome su u moliškohrvatskome modalni glagoli *imat*, koji po uzoru na talijanski *dovere* znači i *morati* i *trebati, moć*, u značenju *moći* i *smjeti*, također po talijanskome modelu, i *tit (htjeti)* (usp. Sammartino 2004: 261-266).

- (9)
- a. Mi dica mahmo kupit šake ke se činahu.
(Mi djeca morali smo skupljati šake koje su se pravile.)
(Noi bambini dovevamo raccogliere i pugni che si facevano.)
 - b. Ja mam po na miso.
(Ja moram/trebam ići na misu.)
(Io devo andare a messa.)
 - c. Ti morem povidat čuda stvari.
(Mogu ti pričati puno stvari.)
(Ti posso raccontare molte cose.)
 - d. Ne nadahu nonda kako ničahu dica, nonda nam ne rečahu dženiture. Te su stvare ke se ne morahu znat.
(Nisam tada znala kako su se djeca rađala, tada nam roditelji nisu to govorili. To su stvari koje se nisu smjele znati.)
(Non sapevo allora come nascevano i bambini, allora non ce lo dicevano i genitori. Queste sono cose che non si potevano sapere.)
 - e. Hočahu imat štokodire veče.
(Htjeli su imati nešto više.)
(Volevano avere qualcosa in più.)

Glagol *imat* (9a, b) modalni je glagol prema talijanskome modelu, odnosno prema južnotalijanskome. Naime u južnotalijanskim dijalektima glagol *avere* (mol. hrv. *imat*) ima modalnu vrijednost i značenje nužnosti/potrebe. U standardnome talijanskom postoji konstrukcija *avere + da + infinitiv* koja označava blisku budućnost ili modalni odnos: *Io ho cucinato, tu hai da lavare i piatti* (hrv. *Ja sam skuhalo, ti trebaš/moraš prati suđe*). Takva je konstrukcija česta upravo u južnoj Italiji, a u nekima je južnotalijanskim dijalektima ona čak gramatikalizirana kao analitički oblik za futur (Jansen 2010).

Fazni glagoli (tal. *verbi fraseologici/aspettuali*) definiraju fazu glagolskoga procesa naznačenoga glagolom, stupanj njegove realizacije u određenome trenutku odnosno njegovu osobinu (trajnost, iterativnost i sl.) i imaju vremensko/vidno značenje. To su primjerice moliškohrvatski *počet/počmiljat*, *kundinuat/kundinuivat* (hrv. *nastaviti/nastavljati*, tal. *continuare*), *funit/funiljat* (usp. Silić & Pranjković 2005: 187 za hrvatski, Jansen 2010 i Peša Matracki 2017: 107-108 za talijanski).

I hrvatski i talijanski fazni glagoli imaju dopunu u infinitivu, u akuzativu ili u obliku prijedložno-padežnoga izraza (usp. *ibid.*). Međutim hrvatski glagoli koji označavaju završetak radnje ne zahtijevaju dopunu u infinitivu (**Završili su učiti matematiku*),⁵⁷ a u talijanskome oni zahtijevaju prijedlog *di* (hrv. *od*) prije infinitiva (*Hanno finito di studiare matematica*) (usp. *ibid.*). Po talijanskome modelu u moliškohrvatskome glagol *funit/funiljat* (hrv. *završiti/završavati*) zahtijeva dopunu u infinitivu kao i ostali fazni glagoli, iako, za razliku od talijanskoga, fazni glagol koji označava završetak radnje ne zahtijeva prijedlog:

- (10) Funahu ist, mahu čini lazanje.
(Završila bih s jelom, morala bih mijesiti tjesteninu.)
(Finivo di mangiare, dovevo fare la pasta.)

Također postoje moliškohrvatski fazni glagoli koji po svome značenju nemaju odgovarajući glagol u hrvatskome. Jedan je od tih *stat + za + infinitiv* (tal. *stare + per + infinitiv*), koji označava neposrednu fazu (tal. *fase imminente*) glagolskoga procesa:

- (11) Stojahu za cupat.
(Skoro sam se ozlijedio.)
(Stavo per farmi male.)

U (11) se govornik referira na trenutak neposredno prije ozljeđenja (koje se konačno nije dogodilo). Ponekad je konstrukciju *stat + za + infinitiv* moguće prevesti predikatom u nesvršenome glagolskom vidu, iako postoji nijansa u značenju moliškohrvatske konstrukcije i hrvatske nesvršenosti:

- (12) Plačaše kano ke stojaše za umbrit.
(Plakao je kao da je umirao.)
(Piangeva come che stava per morire.)

⁵⁷ Zvezdica (*) označuje neovjerenost oblika.

Isti glagol *stat* uz dopunu u infinitivu dobiva drugo značenje, a to je odvijanje radnje, s naglaskom na njezinu trajnost (tal. *fase progressiva*), po talijanskome *stare + a + infinitiv*. Logično je da takvo značenje zauzima nesvršeni oblik moliškohrvatskoga glagola (a hrvatski je prijevod upravo prezent nesvršenoga oblika odnosnoga glagola):

- (13) Dženiture govorahu, mi dica stojahmo slušat naza vrac.
(Roditelji su razgovarali, mi djeca slušali smo iza vrata.)
(I genitori parlavano, noi bambini stavamo ad ascoltare dietro la porta.)

Glagol *stat* u faznim se konstrukcijama razlikuje od hrvatskoga faznoga glagola *stati*, koji, uz infinitivnu dopunu, ima značenje analogno glagolu *početi* (*Stao je govoriti o putovanju = Počeo je govoriti o putovanju*), odnosno talijanskome *mettersi + a + infinitiv* i moliškohrvatskome *se vrč + infinitiv*.⁵⁸

Moliškohrvatski glagol koji pak označava inkoativnu fazu radnje (tal. *fase incoativa*), uz glagol *počet*, je *se vrč + infinitiv* (tal. *mettersi + a + infinitiv*), također bez prijedloga:

- (14) Smo se vrl karat.
(Počeli smo se svađati.)
(Ci siamo messi a litigare.)

Fazni glagoli *stat* i *se vrč* na leksičkoj razini ne izražavaju fazno značenje (točnije, fazno značenje bliske budućnosti, trajanja i početka), za razliku od, primjerice, *funit/funiljat*. Zato se u talijanskome razlikuju leksički (tal. *verbi fraseologici lessicali*) i gramatički fazni glagoli (tal. *verbi fraseologici grammaticali*) (usp. Jansen 2010).⁵⁹

⁵⁸ U svojoj Gramatici Sammartino (2004: 266) kao „frazološki glagol“ spominje glagol *stat*. On navodi da „frazološki glagol *stat*“ mogu pratiti 1. infinitiv, 2. glagolski prilog sadašnji, 3. prilog, 4. pridjev pa daje primjere poput: 1. *Stoju za se vrnit* (hrv. *Vraćaju se*), 2. *Stojimo siduč* (hrv. *Sjedimo*), 3. *Stojim u zgoro* (hrv. *Stojim*), 4. *Stojim longan* (hrv. *Ispružen sam*). Međutim jedino konstrukcija *stat + za + infinitiv* ima faznu odnosno frazeološku vrijednost. U ostalim rečenicama glagol *stat* ima svoja leksička značenja (po talijanskome *stare*) „biti, naći se, ostati na određenome mjestu ili u određenome stanju“ (u 2. i 4.) te „postaviti se na noge“ (u 3.), a uz njega dolaze obvezatni sintaktički sročni atributi sa značenjem načina (usp. Silić & Pranjković 2005: § 1270-1280). Vjerojatno predodžba da je konstrukcija *stat + glagolski prilog sadašnji* frazeologizirana odnosno fazna polazi od spajanja iste s talijanskom konstrukcijom *stare + gerund* koja ima progresivnu vrijednost, odnosno značenje slično konstrukciji *stare + a + infinitiv* (*I genitori parlavano, noi bambini stavamo ascoltando dietro la porta*).

⁵⁹ Zato postoji sraz u određenju faznih i perifraznih glagola u hrvatskome i talijanskome jezikoslovlju. Naime fazni se glagoli u talijanskoj gramatici tretiraju kao podskupina perifraznih glagola, odnosno perifraznih konstrukcija (usp. Jansen 2010).

Tablica 2. Fazni glagoli u odnosu na fazu glagolskoga procesa u moliškohrvatskome, talijanskome i hrvatskome.

faza glagolskoga procesa	moliškohrvatski	talijanski	hrvatski
bliska budućnost	<i>stat + za + infinitiv</i>	<i>stare + per + infinitiv</i>	predikat u nesvršenomu glagolskom vidu
početak	<i>počet/počmiljat + infinitiv</i> <i>se vrč + infinitiv</i>	<i>cominciare + a + infinitiv</i> <i>mettersi + a + infinitiv</i>	<i>početi/počinjati + infinitiv</i> <i>stati + infinitiv</i>
progresija	<i>stat + infinitiv</i>	<i>stare + a + infinitiv</i> (<i>stare + gerund</i>)	-
nastavak	<i>kundinuat/kundinuivat + infinitiv</i>	<i>continuare + a + infinitiv</i>	<i>nastaviti/nastavljati + infinitiv</i>
završetak	<i>funit/funiljat + infinitiv</i>	<i>finire + di + infinitiv</i> <i>lasciare + di + infinitiv</i>	<i>završiti/završavati + dopuna u akuzativu</i>

Perifrazni glagoli (tal. *strutture perifrastiche*) dio su glagolskih perifraza (tal. *perifrase verbale*), čvrst, frazeologiziran i/ili leksikaliziran spoj glagola i imenske riječi (obično odglagolne ili otpridjevne imenice s prijedlogom ili bez njega) (usp. Silić & Pranjković 2005: 188-190; Cerruti 2011). Upravo se zbog frazeologizacije odnosno leksikalizacije u osnovi takvih konstrukcija pretpostavlja da su sve glagolske perifraze u moliškohrvatskome kalk talijanskih. Najčešće su glagolske perifraze u korpusu one s glagolom *činit* (tal. *fare*), kao što su perifraze s glagolom *fare* česte u talijanskome. Radi prikaza talijanskoga utjecaja spominje se nekoliko perifraznih glagola i perifraza iz korpusa (tab. 2).

Tablica 3. Neki perifrazni glagoli u moliškohrvatskome govoru.

perifrazni glagol	moliškohrvatski	talijanski	hrvatski	primjer
<i>činit</i>	<i>čini vruč/zima</i>	<i>fa caldo/freddo</i>	<i>vrućel/zima je</i>	<i>Danas čini vručo.</i>
	<i>činit banj</i>	<i>fare il bagno</i>	<i>kupati se</i>	<i>Si pola na more oš si si činila banj.</i>
	<i>činit feštu</i>	<i>fare festa</i>	<i>slaviti</i>	<i>Mam čini jenu feštu za komblean.</i>

	<i>činit garu</i>	<i>fare una gara</i>	<i>natjecati se</i>	<i>Kada bihu mali, činahu semaj gare s drugimi dicami.</i>
	<i>činit grubo nekome</i>	<i>fare brutto a qualcuno</i>	<i>1. impresionirati (negativno), 2. svaditi se s nekime</i>	<i>1. Moje amike su ubil jenu zmiju, men mi činaše grubo. 2. Mat je se rajala s sinem e mu je činila grubo.</i>
	<i>činit gueru</i>	<i>fare la guerra</i>	<i>ratovati</i>	<i>Se šalahmo, činahmo gueru.</i>
	<i>činit lipu/grubu figuru</i>	<i>fare bella/brutta figura</i>	<i>ostaviti dobar/loš dojam</i>	<i>Mam čini lipu figuru s onime dičaljem.</i>
	<i>ne čini nišče</i>	<i>non fa niente</i>	<i>nema veze (u smislu nije važno, svejedno)</i>	<i>Nemo se preokupat, ne čini nišče.</i>
dotj	<i>dotj u glavo</i>	<i>venire alla mente</i>	<i>pasti/padati na pamet</i>	<i>Mi je dolo u glavo za činit ovu stvaru.</i>
	<i>misec ke doje, petak ke doje</i>	<i>il mese che viene, venerdì che viene</i>	<i>sljedeći mjesec, sljedeći petak</i>	<i>Misec ke doje mam čini ezam.</i>
nosit	<i>nosit maginu</i>	<i>portare la macchina</i>	<i>voziti</i>	<i>Ja numim nosit maginu.</i>
potj	<i>potj van</i>	<i>ji for (moliški; standard andare in campagna)</i>	<i>ići u polje</i>	<i>Si pošā van danas?</i>
	<i>potj u guaje</i>	<i>andare per guai</i>	<i>upetljati se u probleme</i>	<i>Men mi nije drago potj u guaje.</i>
vrč	<i>vrč ime</i>	<i>mettere il nome</i>	<i>nazvati/nazivati (u smislu dati naziv, ime ili nadimak)</i>	<i>Su joj vrl ime Lucia.</i>
	<i>vrč ume nekoga</i>	<i>mettere qualcuno in mezzo</i>	<i>miješati nekoga (u smislu upletati nekoga u što)</i>	<i>Sada govoremo mi, nemo se vrč ume.</i>

Glagoli *potj* (tal. *andare*) i *dotj* (tal. *venire*) glagoli su za deiktično kretanje: prvi izražava pokret prema mjestu udaljenom od govornika ili sugovornika, drugi prema obližnjemu mjestu (usp. Strudsholm 2011).⁶⁰ Oni pripadaju mnogima idiomatskim i polirematskim izrazima po

⁶⁰ Talijanski *venire*, hrvatski *doći* i moliško-hrvatski *dotj* mogu značiti „ići u neko mjesto ili nekoj osobi“, a za razliku od *ići* (tal. *andare*, mol. hrv. *potj*) oni izražavaju približavanje. Točnije, talijanski i moliško-hrvatski glagol kretanja znači sljedeće: ako je glagol u 1. licu, kretanje je prema mjestu gdje je (gdje će biti ili u koje ide) osoba kojoj se govori; ako je glagol u 2. licu, misli se na mjesto gdje je (gdje će biti ili u koje ide) osoba koja govori; ako

talijanskome modelu (usp. Jansen 2010) koji nemaju odgovarajući oblik u hrvatskome, poput *dotj u glavo*. Drugi je primjer izraz *potj funit* (tal. *andare a finire*):

- (15) Je polo funi ke ovi tovar su ga činil svetac.
(Završilo je tako da su ovoga magarca proglasili svecem.)
(È andata a finire che questo asino l'hanno fatto santo.)

Dotj + infinitiv (tal. *venire + a + infinitiv*) izražava postizanje rezultata i stoga ima ishodišnu vrijednost (16). Čini se da je konstrukcija ograničena na nekoliko glagola, tako da bi se možda i u ovome slučaju trebalo govoriti o fiksnome izrazu, a ne o perifrastičnoj uporabi (Strudsholm 2011).

- (16) Je se dolo znat ke bihu brat oš sestra.
(Saznalo se da su bili brat i sestra.)
(Si è venuto a sapere che erano fratello e sorella.)

4.1.3. Kauzativne konstrukcije i konstrukcije s percepcijskim glagolima

Moliškohrvatski je govor preuzeo talijanske glagolske konstrukcije koje uglavnom nemaju odgovarajući strukturni i semantički oblik u hrvatskome. To su kauzativne konstrukcije i konstrukcije s percepcijskim glagolima.

Kauzativne ili faktitivne konstrukcije (tal. *costruzioni causative o fattitive*) jedne su od najtipičnijih konstrukcija u talijanskoj sintaksi, a određena se raznolikost kodiranja tih konstrukcija bilježi osobito u romanskim jezicima (usp. Simone 2010). Talijanski kauzativni ili faktitivni predikati (tal. *predicati causativi o fattitivi*) sastoje se od glagola *fare* (hrv. *činiti*) ili *lasciare* (tal. *pustiti*) + *infinitiv* i označavaju radnju koju subjekt uzrokuje ili potiče, ali ne vrši izravno, odnosno gramatički subjekt nema tematsku ulogu pravoga vršitelja radnje (Peša

je glagol u 3. licu, mjesto je ono gdje je (gdje će biti ili u koje ide) osoba kojoj se govori, osoba koja govori ili osoba o kojoj se govori (Treccani: s. v. *venire*; usp. Strudsholm 2011).

Talijanski *venire* i moliškohrvatski *dotj* semantički se razlikuju od odgovarajućega hrvatskog glagola *doći*. Naime hrvatski glagol *doći* može značiti i „prispjeti, stići“ (Anić 2003: s. v. *doći*), bez obzira na odnos među govornikom, sugovornikom, predmetom razgovora i mjestom u koje se dolazi. Primjerice, ako govornik razgovara sa sugovornikom o dolasku na proslavu na kojoj sugovornik nije bio prisutan, na hrvatskome je prihvatljiva rečenica *Došla sam na proslavu*; na talijanskome ista rečenica zvuči *Sono andata alla festa*, a na moliškohrvatskome *Si pola di je fešta*, dakle s glagolom *ići* (tal. *andare*, mol hrv. *potj*) (usp. Sammartino 2004: 278).

Matracki 2017: 125; usp. Simone 2010).⁶¹ U rečenici *Il comico Enrico Brignano fa ridere tanto mio padre* gramatički subjekt, oznaka za vršitelja radnje (komičar Enrico Brignano), ima značenje prouzročitelja radnje, to jest uzrokuje radnju (smijanje) u gramatičkoga objekta, odnosno semantičkoga subjekta, aktivnoga vršitelja radnje (moj otac). U rečenici *La madre lascia uscire la figlia* subjekt (majka) omogućuje radnju izlaska koju vrši kći. Razlika je između konstrukcija s glagolom *fare* i onih s glagolom *lasciare* u uzročnoj sili (tal. *forza causativa*), koja može ići od naredbe do dozvole: *fare* označava i jak i slab stupanj uzročne sile, *lasciare* samo slab (Simone 2010).⁶²

Neke talijanske kauzativne konstrukcije odgovaraju hrvatskima *dati* (tal. *dare*) ili *pustiti* (tal. *lasciare*) + *infinitiv*: tal. *Marco ha fatto riparare il tetto dopo il terremoto* – hrv. *Marco je dao popraviti krov nakon potresa* (moguće je i samo *Marco je popravio krov...*). S druge strane strukturna i semantička istovrijednost s kauzativnim konstrukcijama s glagolom *lasciare* nije moguća: *Majka pusti kćer da izađe* (usp. *ibid.*).

Kauzativne su konstrukcije u moliškohrvatskome govoru jako česte, kao u talijanskome, no jedino se bilježe predikati s glagolom *činit* (17). Naime koristi se glagol *činit* i kad bi se u talijanskome izabralo *lasciare*: *Mat čini iza ščeru* (*La madre lascia uscire la figlia*).⁶³

- (17)
- a. S našime jezikem moreš rivat |fino in Russia| za se čini akapi, nečeš umbri do glada, nečeš umbri do žeđe.
 - b. Moja mat *mi činaše na* za jist ono ke biše.
 - c. Moja mat, veramend, umaše abašandza dobro za *nas činit rabit e mislit* štokodire drugo: nam počmaše povidivat fate. [...] Ona rijušaše s ovimi fati *nas čini hot*.

⁶¹ Prema Barić et al. (2005: § 604) učinski, faktitivni ili uzročni glagoli oni su koji „izriču radnju koja uzrokuje ono što se kazuje srodnim glagolom stanja“, primjerice *bijeliti/pobijeliti*, *crveniti/pocrveniti*, *lijegati/leći*, *sjedati/sjesti*, *stajati (stajem)/stati*. Oni su u opoziciji sa stativnim glagolima, *bijeljati se*, *crvenjeti se*, *ležati*, *sjedjeti*, *stajati (stojim)*.

⁶² Talijanski nastoji proširiti uporabu kauzativnih konstrukcija na kodiranje situacija koje ustvari nisu kauzativne, odnosno uzročne. Zbog toga se s tipološkoga stajališta talijanski smatra jezikom s jakim uzročnom orijentacijom, poput francuskoga (usp. Simone 2010). Na taj se način ponaša moliškohrvatski. Za vrste kauzativnih konstrukcija v. *id.*

⁶³ Odsutnost kauzativnih konstrukcija s glagolom *lasciare* vjerojatno ovisi i o leksičkoj rupi. Naime moliškohrvatski govornici koriste glagol *ostat/ostavljat* (tal. također *lasciare*), ali slabo koriste glagol *puštit/puštiljat* koji semantički odgovara kauzativnome glagolu *lasciare* (Piccoli, Sammartino (2000) bilježe ga, a on se u prošlosti uglavnom koristio u smislu *pustiti/puštati vani životinje*).

Lične se zamjenice u gramatičkoj ulozi objekta i tematskoj ulozi vršitelja radnje – u (17) u kurzivu – uvijek vežu uz kauzativni glagol – u (17) podcrtan (**Moja mat činaše mi na za jist...*). Tako je i u talijanskome, a to prema Simoneu (2010) znači da se kauzativna konstrukcija ponaša kao jedinstvena cjelina (usp. konstrukcije s percepcijskim glagolima dalje).

Po nekim su obilježjima kauzativnim konstrukcijama srodne konstrukcije s percepcijskim glagolima (Simone 2010; Peša Matracki 2017: 87-88). Percepcijski glagoli (tal. *verbi di percezione*) označavaju opazajne procese (viđenje, slušanje, njuškanje itd.) koji se odvijaju u iskustvenome subjektu (Cimaglia 2011). To su primjerice glagoli *vidjeti, gledati, opaziti, primijetiti, promotriti, osjetiti, slušati, čuti, shvatiti, upozoriti, percipirati*. I u hrvatskome i u talijanskome takvi su glagoli prijelazni i dvovalentni, to jest zahtijevaju subjekt (iskustvenika) i izravni objekt. S obzirom na to kako se pojavi izravni objekt, u moliškohrvatskome po talijanskome modelu pojavljuju se različite konstrukcije s percepcijskim glagolima (tab 4).

Tablica 4. Konstrukcije s percepcijskim glagolima u moliškohrvatskome govoru.

(18)	izravni objekt u konstrukcijama s percepcijskim glagolima	moliškohrvatski	talijski	hrvatski
a.	imenska sintagma	<i>Mat je vidila <u>sina</u>.</i>	<i>La madre ha visto il figlio.</i>	<i>Majka je vidjela sina.</i>
b.	atribut + izravni objekt	<i>Mat je vidila <u>rajan sina</u>.</i>	<i>La madre ha visto arrabbiato il figlio.</i>	<i>Majka je vidjela ljutita sina.</i>
c.	izravni objekt + atribut	<i>Mat je vidila <u>sina veseja/veseli</u>.</i>	<i>La madre ha visto il figlio sereno.</i>	<i>Majka je vidjela sina veseloga.</i>
d.	izrična objektna rečenica	<i>Mat je vidila <u>ke sin študijaše čuda</u>.</i>	<i>La madre ha visto che il figlio studiava molto.</i>	<i>Majka je vidjela da je sin puno učio.</i>
e.	infinitivna objektna rečenica + imenska sintagma	<i>Mat je vidila <u>študijat čuda sina</u>.</i>	<i>La madre ha visto studiare molto il figlio.</i>	<i>Majka je vidjela da je sin puno učio. (*Majka je vidjela puno učiti sina.)</i>
f.	imenska sintagma + infinitivna objektna rečenica	<i>Mat je vidila <u>sina študijat čuda</u>.</i>	<i>La madre ha visto il figlio studiare molto.</i>	<i>Majka je vidjela da je sin puno učio. (*Majka je vidjela sina puno učiti.)</i>
g.	imenska sintagma + pseudoodnosna rečenica	<i>Mat je vidila <u>sina ke študijaše čuda</u>.</i>	<i>La madre ha visto il figlio che studiava molto.</i>	<i>Majka je vidjela sina koji/što je puno učio.</i>

Rečenica (18d) preoblika je rečenice (18a): objektna rečenica *ke sin študijaše čuda* zamjenjuje imensku sintagmu u ulozu izravnoga objekta *sina* u (18a). Rečenica (18e) preoblika je rečenice (18b), to jest infinitivna *studijat čuda* dolazi umjesto proširka *rajan*. Rečenice (18f) i (18g) preobliske su rečenice (18c): infinitivna *studijat čuda* u (18f) i pseudoodnosna *ke študijaše čuda* u (18g) zamjenjuju atribut *veseja/veseli* u (18c).⁶⁴

Temeljna je posebnost konstrukcije s percepcijskim glagolima ta da izravni objekt percepcijskoga glagola može biti infinitivna rečenica, i to postponirana (18e) ili anteponirana (18d). Nije tako u kauzativnim konstrukcijama, u kojima gramatički objekt (semantički subjekt) može dolaziti jedino iza glagola u infinitivu: *Mat čini iza šceru* (**Mat čini šceru iza*) (usp. Cimaglia 2011).

U odnosu na talijanski moliškohrvatski ima i druge osobitosti u rečenicama s glagolima percepcije, koji se ovdje tek navode: padež i određeni/neodređeni pridjev. Imenske su riječi u izravnome objektu konstrukcija s percepcijskim glagolima uvijek u akuzativu, što te konstrukcije čini prozirnijima u odnosu na talijanske, to jest jasno pokazuje gramatičke uloge u tim rečenicama. U (18b) atribut *rajan* u *rajan sina* nije u akuzativu na -a (akuzativu za živo) zbog nepravilnosti u sklanjanju muških imenica i pridjeva -a deklinacije u akuzativu (v. Sammartino 2004: 208). Isto vrijedi za atribut *veseja/veseli* u *sina veseja/veseli* u (18c). Nadalje u konstrukcijama s izravnim objektom + pridjevskim atributom poput (18c) moguće je odabrati određeni ili neodređeni oblik pridjeva. Razlikovanje se određenoga i neodređenoga oblika pridjeva teško održava kod govornika moliškohrvatskoga pa se jedan koristi umjesto drugoga bez kriterija, kao što je to kod govornika hrvatskoga.

4.2. Padeži

U rečeničnome ustrojstvu neki glagoli otvaraju mjesto objektu (tal. *oggetto*), imenskoj sintagmi čija uloga u glagolskoj radnji ovisi o semantičkome tumačenju samoga glagola u službi predikata (ne samoga predikata), odnosno sintagme u službi objekta izravno su pogođene

⁶⁴ Pseudoodnosne rečenice (tal. *frasi pseudo-relative*) razlikuju se od pravih odnosnih rečenica (tal. *frase relative*): to su upravo one u rečenicama s percepcijskim glagolima, koje, iako dijele mnoge osobine s pravima osobnim rečenicama, razlikuju se od njih jer relativizirani element (koji preuzima veznik *che*) može biti samo subjekt (usp. Fiorentino 2011).

radnjom/događajem/stanjem izraženima glagolom (Peša Matracki 2017: § 7). Tradicionalno se razlikuju izravni (bliži, direktni; tal. *oggetto diretto*) i neizravni (dalji, indirektni; tal. *oggetto indiretto*) objekt. Izravni se objekt sastoji od dopune (tal. *complemento*)⁶⁵ kojom upravlja „izravno“ glagol, on se nalazi samo u aktivnim rečenicama (u pasivnima postaje subjekt), upotpuni glagol bez prijedloga i u akuzativu je. Tradicionalno se neizravnim objektom smatra imenska sintagma koja se nalazi nakon glagola, u glagolskoj sintagmi, s glagolima koji su prvenstveno neprijelazni (*ibid.*).

4.2.1. Rekcija glagola

U hrvatskome po obliku objekti mogu biti u svim kosim padežima bez prijedloga (osim lokativa), odnosno mogu biti u genitivu, dativu, akuzativu i instrumentalu, odnosno mogu biti prijedložni, i to u genitivu, dativu, akuzativu, lokativu i instrumentalu (Silić & Pranjković 2005: § 1249-1250). U talijanskome neizravni objekt može biti u genitivu, dativu i instrumentalu, a postoje prijedlozi koji evidentiraju padež: za genitiv *di, da, a*; za dativ *a*; za instrumental *con* i *di* (Peša Matracki 2017: § 7.2). Iako je moliškohrvatski sačuvao svih sedam hrvatskih padeža pa nema potrebu za prijedloge poput talijanskoga, on je po talijanskome modelu u rekciji glagola u genitivu preuzeo prijedlog, odnosno prijedlog *do* (hrv. *od*) na mjestu talijanskih *di* i *da* (v. i § 4.3.3) pa uglavnom ne poznaje besprijedložni genitiv. U dativu moliškohrvatski prati hrvatski i ostaje besprijedložan tamo gdje je u hrvatskome besprijedložan.

U rekciji glagola moliškohrvatski prati talijanski (usp. Katičić 1991: § 221-348 za rekciju glagola u hrvatskome; Peša Matracki 2017: § 7.2.2.-7.2.5. za usporedbu rekcija glagola u hrvatskome i talijanskome). U prikazu (tab. 5) neće se obratiti pozornost na oblik objekta, što bi značilo površinsku analizu: nudi se prikaz moliškohrvatskih glagola koji zahtijevaju drugu rekciju u odnosu na hrvatske.

⁶⁵ O terminološkoj razlici u hrvatskoj tradicionalnoj gramatici između objekta i dopune v. Silić & Pranjković 2005: § 1240-1241.

Tablica 5. Rekcija glagola pod talijanskim utjecajem u moliškohrvatskome govoru.

rekcija	glagoli	moliškohrvatski primjer	talijanski primjer	hrvatski primjer
akuzativ umjesto dativa	<i>pomoč</i>	<i>Pri dica mahu pomoč dženture.</i>	<i>Prima i bambini dovevano aiutare i genitori.</i>	<i>Prije su djeca morala pomoći roditeljima.</i>
	<i>ringracijat</i>	<i>Se ga ringracijala e se zga pola.</i>	<i>L'ho ringraziato e me ne sono andata.</i>	<i>Zahvalila sam mu i otišla sam.</i>
akuzativ umjesto instrumentala	<i>zbatnit</i>	<i>Je se raja e je zbatnija vraca.</i>	<i>Si è arrabbiato e ha sbattuto la porta.</i>	<i>Naljutio se i lupio je vratima.</i>
	<i>bit kundjend</i>	<i>Jesi kundjend do tega.</i>	<i>Sono felice del lavoro.</i>	<i>Zadovoljan sam poslom.</i>
genitiv umjesto lokativa	<i>govorat</i>	<i>Ovi teatr govoraše do Boga.</i>	<i>Questo spettacolo teatrale parlava di Dio.</i>	<i>Ova je kazališna predstava govorila o Bogu.</i>
	<i>znat</i>	<i>Ne nadem nišče do toga fata.</i>	<i>Non so niente di questo fatto.</i>	<i>Ne znam ništa o tome.</i>
	<i>vonjat</i>	<i>Vonjaše se do koz.</i>	<i>Puzzava tutto di capra.</i>	<i>Smrdjelo je sve po kozama.</i>
instrumental umjesto dativa	<i>se lamendat</i>	<i>Mat je se lamendala s meštricom.</i>	<i>La madre si è lamentata con la maestra.</i>	<i>Majka se žalila učiteljici.</i>
instrumental umjesto akuzativa	<i>se rajat</i>	<i>Mi se ne morahmo rajat s ocem.</i>	<i>Noi non potevamo arrabbiarci con nostro padre.</i>	<i>Mi se nismo smjeli naljutiti na oca.</i>

4.2.2. Prijedložna uporaba instrumentala

Kao što je vidljivo u § 4.2.1, padeži u kojima se najviše bilježi utjecaj talijanskoga su genitiv i instrumental. Za razliku od utjecaja na padež objekta iz § 4.2.1, kod prijedložne se uporabe instrumentala govori o površinskome utjecaju, odnosno preuzimanju prijedloga koji su u talijanskome nužni za kodiranje genitiva (v. § 4.3.3) i instrumentala (*di* i *con*).

U hrvatskome je glavno značenje instrumentala sredstvo, a tome je blisko i značenje društva, koje se izražava prijedložno-padežnim izrazima s prijedlogom *s(a)*. Osim toga instrumental

može biti neizravni objekt, priložna oznaka (najčešće priložna oznaka mjesta, vremena i načina) imenski dio predikata ili nesročni atribut (usp. Silić & Pranjković 2005: § 960-970). Kad se radi o prijedložnome instrumentalu, on dolazi s prijedlozima *s(a)*, *pred(a)*, *za*, *nad(a)*, *pod(a)* i *među* (usp. *id.*: § 971-995).

Sammartino (2004: 313) bilježi da se u moliškohrvatskome instrumentalom izražava uporaba oruđa ili sredstva, a daje dva primjera s instrumentalom uz prijedlog *s*.

Najočitiji je utjecaj talijanskoga upravo u instrumentalu sredstva, koji u moliškohrvatskome dolazi uvijek s prijedlogom *s*, kao što je to u razgovornome hrvatskom i u mnogima hrvatskim govorima:⁶⁶

- (19) S srpem ne moreš žet tako nisko.
(Srpom / ?s srpom ne možeš žeti tako nisko.)⁶⁷
(Con la falce non puoi mietere così in basso.)

4.3. Posvojnost

4.3.1. Posvojne zamjenice

I u hrvatskome, i u talijanskome i u moliškohrvatskome posvojne su zamjenice (tal. *aggettivi/pronomi possessivi*)⁶⁸ pridjevske i imaju dvije uloge: 1. korijenom određuju posjednika (tal. *possessore*), odnosno osobu kojoj pripadaju elementi na koje se zamjenica odnosi; 2. nastavkom, koji se slaže u rodu, broju i padežu (u talijanskome samo u rodu i broju) s imenicom, omogućuju identifikaciju predmeta u vlasništvu (tal. *elemento posseduto*).

⁶⁶ Instrumental sredstva i društva mogu se izjednačavati u oba smjera, to jest moguće je širenje ili ukidanje prijedloga. Tako se bilježe i socijativ bez prijedloga (*putujem Marko*, I herc.) i oruđe s prijedlogom (*Kopam s motikom. Ore s plugom*, slavonski). U čakavskim govorima često redovito i instrumental društva i instrumental oruđa dolaze s prijedlogom: *z nožon ga je* (Vodice, JZ Istra); *Danas ćemo početi delat s kolci* (Mrkoči, Istra). U kajkavskom govoru Svete Marije ne postoji formalna razlika između instrumentala sredstva i društva, odnosno oba dolaze s prijedlogom: *Uđrje se s plūgom, a vlōči z brōnamj. Tāta je v Zōgrēbo stanūval f Šūōltanski vūlīcj z Dūxīčevem tēcom Rōkijom i z Baričevem stricōm Tōnčijom*.

⁶⁷ Upitnik (?) označuje nestandardnost oblika.

⁶⁸ Talijanska gramatika razlikuje „posvojne pridjeve“ (tal. *aggettivi possessivi*) kad se oni nalaze prije imenice te „posvojne zamjenice“ (tal. *pronomi possessivi*) kad zamjenjuju predmeta u vlasništvu: *La tua [pridjev] città è più grande della mia [zamjenica] (Tvoj je grad veći od mojega)* (Grammatica Treccani).

Tablica 6. Posvojne zamjenice u hrvatskome, talijanskome i moliškohrvatskome.

Posvojne zamjenice u hrvatskome						
lice	jd.			mn.		
	m. r.	ž. r.	s. r.	m. r.	ž. r.	s. r.
1. jd.	<i>moj</i>	<i>moja</i>	<i>moje</i>	<i>moji</i>	<i>moje</i>	<i>moja</i>
2. jd.	<i>tvoj</i>	<i>tvoja</i>	<i>tvoje</i>	<i>tvoji</i>	<i>tvoje</i>	<i>tvoja</i>
3. jd.	<i>njegov/njezin</i>	<i>njegova/njezina</i>	<i>njegovo/njezino</i>	<i>njegovi/njezini</i>	<i>njegove/njezine</i>	<i>njegova/njezina</i>
1. mn.	<i>naš</i>	<i>naša</i>	<i>naše</i>	<i>naši</i>	<i>naše</i>	<i>naša</i>
2. mn.	<i>vaš</i>	<i>vaša</i>	<i>vaše</i>	<i>vaši</i>	<i>vaše</i>	<i>vaša</i>
3. mn.	<i>njihov</i>	<i>njihova</i>	<i>njihovo</i>	<i>njihovi</i>	<i>njihove</i>	<i>njihova</i>
Posvojne zamjenice u talijanskome						
lice	jd.			mn.		
	m. r.	ž. r.	s. r.	m. r.	ž. r.	s. r.
1. jd.	<i>mio</i>	<i>mia</i>	-	<i>miei</i>	<i>mie</i>	-
2. jd.	<i>tuo</i>	<i>tua</i>	-	<i>tuoi</i>	<i>tue</i>	-
3. jd.	<i>suo</i>	<i>sua</i>	-	<i>suoi</i>	<i>sue</i>	-
1. mn.	<i>nostro</i>	<i>nostra</i>	-	<i>nostri</i>	<i>nostre</i>	-
2. mn.	<i>vostro</i>	<i>vostra</i>	-	<i>vostr</i>	<i>vostre</i>	-
3. mn.	<i>loro</i>	<i>loro</i>	-	<i>loro</i>	<i>loro</i>	-
Posvojne zamjenice u moliškohrvatskome						
lice	jd.			mn.		
	m. r.	ž. r.	s. r.	m. r.	ž. r.	s. r.
1. jd.	<i>moj</i>	<i>moja</i>	<i>mojo</i>	<i>moje</i>	<i>moje</i>	<i>moje</i>
2. jd.	<i>tvoj</i>	<i>tvoja</i>	<i>tvojo</i>	<i>tvoje</i>	<i>tvoje</i>	<i>tvoje</i>
3. jd.	<i>njegov</i>	<i>njegova</i>	<i>njegovo</i>	<i>njegove</i>	<i>njegove</i>	<i>njegove</i>
1. mn.	<i>naš</i>	<i>naša</i>	<i>našo</i>	<i>naše</i>	<i>naše</i>	<i>naše</i>
2. mn.	<i>vaš</i>	<i>vaša</i>	<i>vašo</i>	<i>vaše</i>	<i>vaše</i>	<i>vaše</i>
3. mn.	<i>njihov</i>	<i>njihova</i>	<i>njihovo</i>	<i>njihove</i>	<i>njihove</i>	<i>njihove</i>

Hrvatski se i talijanski sustav ličnih zamjenica (tab. 6) prije svega razlikuju po zamjenici trećega lica jednine. U hrvatskome se *njegov/a/o/i/e/a* odnosi na muškoga posjednika, a *njezin/a/o/i/e/a* na ženskoga posjednika. U talijanskome se *suol/a/o/i/e* odnosi i na muškoga i na ženskoga posjednika; isto se događa i u moliškohrvatskome. Dakle korijen posvojne zamjenice *njegov-* nosi informaciju o licu (treće lice jednine), ali ne o spolu posjednika, dok se nastavak gramatički slaže s posjedovanim elementom:⁶⁹

⁶⁹ Sammartino (2004: 241) bilježi i inačice ličnih zamjenica trećega lica nastalih metatezom: *njegov* > *njevog*, *njegova* > *njevoga*, *njegovo* > *njevogo*, *njegove* > *njevoge*, *njihov* > *njifog*, *njihova* > *njifoga*, *njihovo* > *njifogo*, *njihove* > *njifoge*.

- (20) Njegov otac je na meštar.
(Njegov/njezin je otac učitelj.)
(Suo padre è un maestro.)

U (20) u moliškohrvatskoj i talijanskoj rečenici ne postoji informacija o tome je li potomak muškoga ili ženskoga spola, to jest je li „posjednik“ na kojega se odnosi posvojna zamjenica sin ili kći. Takvu je informaciju moguće dobiti jedino iz širega konteksta ili u rečenicama poput (21):

- (21) Zina biše njegova žena.
(Zina je bila njegova žena.)
(Zina era sua moglie.)

Promatra li se (22), vidjet će se da *njegov* nije ni posvojna zamjenica trećega lica muškoga roda ni posvojna zamjenica trećega lica ženskoga roda, iako su svi posjednici u trećemu licu:

- (22) Jena teatr govoraše do jene žene ke je ba imala jena sin, ma ne do *njegovoga* muža. Je surtilo pa ke ovi sin maše priseč *njegovu* ščeru, ščeru ke imaše s *njegovime* mužem e lora ova žena je se pola kunfesa di je pop e pop je reka ke maše reč asolutamend ke biše *njegov* sin.

U (22) *njegov* dolazi u ulozi povratno-posvojne zamjenice.

Povratno-posvojna zamjenica iskazuje i posvojnost i povratnost, a svojstvo povratnosti izlazi iz njezina odnosa prema subjektu (Silić & Pranjković 2005: § 439). Hrvatska povratno-posvojna zamjenica *svoj* označava pripadnost subjektu u svima njegovim licima (*Ja volim svoj grad; Ti voliš svoj grad; Mi volimo svoj grad; Oni vole svoj grad* itd.). U talijanskome postoji povratno-posvojna zamjenica *proprio* s kojom je moguće zamijeniti jedino posvojne zamjenice trećega lica jednine i množine kad je posjednik gramatički subjekt rečenice (*Lei ama la propria città; Loro amano la propria città*, no standard dopušta i *Lei ama la sua città; Loro amano la loro città*).

Moliškohrvatski nema povratno-posvojnu zamjenicu pa on izražava posvojnost ali ne povratnost (23).

- (23) a. Si zva mojoga brata.
(Zvao sam svojega brata.)
(Ho chiamato mio fratello.)

- b. Gredahmo na naše larga.
(Išli smo na svoja polja.)
(Andavamo nei nostri campi.)
- c. On činaše njegov teg.
(On je radio svoj posao.)
(Lui faceva il suo/proprio lavoro.)
- d. One hočahu čuda dobro njihovu ščeru.
(Oni su jako voljeli svoju kćer.)
(Loro volevano tanto bene alla loro/propria figlia.)

To se događa i s neodređenom zamjenicom *saki/sak seb* (hrv. *svatko*), koja u hrvatskome ne dopušta drugu posvojnu zamjenicu osim povratno-posvojne (24):

- (24) a. *Saki* si činaše njegovu hladnju s žitem ke imaše.
(Svatko si je slagao svoju kladnju žitom koje je imao.)
(Ognuno si faceva il suo/proprio ammasso di covoni con il grano che aveva.)
- b. To je na cvitje ke *sak seb* ma posadit u njegov srce.
(To je cvijet koji svatko treba posaditi u svojemu srcu.)
(Questo è un fiore che ognuno deve piantare nel suo/proprio cuore.)
- c. *Mi* imamo *sak seb* naše imbenje.
(Mi imamo svatko svoje obaveze.)
(Noi abbiamo ognuno i nostri/propri impegni.)

Uz neodređenu se zamjenicu *saki* (24a) ili *sak seb* (24b) bilježi posvojna zamjenica trećega lica jednine muškoga roda. Međutim, kad se ispred neodređene zamjenice javlja drugi subjekt – primjerice *mi* u (24c) – posvojna se zamjenica – u (24c) *naše* – slaže u rodu, broju i padežu sa subjektom koji prethodi neodređenoj zamjenici.

4.3.2. Dativ ličnih zamjenica

Značenje posvojnosti u moliškohrvatskome mogu imati i lične zamjenice (*ja, ti, on, ona, mi, vi, one*).⁷⁰

⁷⁰ Moliškohrvatske lične zamjenice nemaju srednju rod, koji je nestao i kod imenica (Sammartino 2004: 238).

Tablica 7. Lične zamjenice u moliškohrvatskome govoru (prema: Sammartino 2004: 238-239).

Jednina				
nominativ	<i>ja</i>	<i>ti</i>	<i>on</i>	<i>ona</i>
genitiv	<i>mene / me</i>	<i>tebe / te</i>	<i>njega</i>	<i>nje</i>
dativ	<i>men / mi</i>	<i>teb / ti</i>	<i>njemu / mu</i>	<i>njoj / joj</i>
akuzativ	<i>mene / me</i>	<i>tebe / te</i>	<i>njega / ga</i>	<i>nju / ju</i>
vokativ	-	-	-	-
lokativ	<i>mene / me</i>	<i>tebe / te</i>	<i>njemu</i>	<i>njoj</i>
instrumental	<i>menom</i>	<i>tebom</i>	<i>njime</i>	<i>njom</i>
Množina				
nominativ	<i>mi</i>	<i>vi</i>	<i>one</i>	<i>one</i>
genitiv	<i>nas / nas</i>	<i>vas / vas</i>	<i>njihi</i>	<i>njihi</i>
dativ	<i>nami / nam</i>	<i>vami / vam</i>	<i>njimi / njim</i>	<i>njimi / njim</i>
akuzativ	<i>nas / nas</i>	<i>vas / vas</i>	<i>njihi / njih</i>	<i>njihi / njih</i>
vokativ	-	-	-	-
lokativ	<i>nas</i>	<i>vas</i>	<i>njimi</i>	<i>njimi</i>
instrumental	<i>nami</i>	<i>vami</i>	<i>njimi</i>	<i>njimi</i>

* Prikažu se *naglašeni oblik / nenaglašeni oblik* zamjenice. Ako se prikaže samo jedan oblik, on je naglašeni.

Sammartino (2004: 239) bilježi da među ličnim zamjenicama „posebnu ulogu“ ima nenaglašeni oblik ličnih zamjenica u dativu kada prati rodbinske nazive: *mat, otac, sin, ščera, neput* (hrv. *nećak; unuk*), *neputa* (hrv. *nećakinja; unuka*), *tarela, marela, cile* (hrv. *ujak; stric*), *teta* (hrv. *ujna; strina*), *šurjak* (hrv. *svak*), *zava, zet* itd. U tome slučaju lična zamjenica ima isto značenje i stupanj posvojnosti kao posvojna zamjenica. Za razliku od posvojnih zamjenica, koje se nalaze uvijek ispred imenice na koju se odnose, lične zamjenice u službi posvojnih dolaze uvijek odmah iza rodbinskoga naziva i s njim čine takvu naglasnu cjelinu da u govoru nema stanke između naglasnice i zanaglasnice:

- (25) a. Mät_mi je izašla.
(Moja majka je izašla.)
(Mia madre è uscita.)
- b. Tarëla_ti je se vñnija dōma.
(Tvoj se djed vratio doma.)
(Tuo nonno è tornato a casa.)

Takva se uloga dativa ličnih zamjenica bilježi i u mnogima hrvatskim dijalektima (*Žena mi ne voli pivo*, Požega). Vjerojatno je na moliškohrvatski utjecao moliški dijalekt, primjerice za (25)

oblici *matreme* (25a) i *nonnete* (25b). Za razliku od moliškohrvatskoga, u moliškome se dijalektu ne radi o ličnim zamjenica koje dobivaju značenje i službu posvojnih: Giammarco (1960: § 149) piše da se posvojne zamjenice prvoga i drugoga lica jednine te posvojna zamjenica trećega lica jednine u obliku *sé* priključe rodbinskim nazivima (*patreme, patrete, matreme, matrete, sorete, soreme, fijjeme, fratete, mamma sé, tata sé* itd.).⁷¹ Još važnije, dok je u moliškome takvo postponiranje posvojnih zamjenica moguće samo sa zamjenicama prvoga i drugoga lica jednine te zamjenicom *sé*, u moliškohrvatskome se ta pojava proširila na isti način na sva lica:

- (26)
- a. Brat mu ne gredaše na skol.
(= Njegov brat ne gredaše na skol.)
 - b. Sin joj je niknija lani.
(= Njegov sin je niknija lani.)
 - c. Ščera nam študija vane.
(= Naša ščera študija vane.)
 - d. Cile vam ne živaše u grad.
(= Vaš cile ne živaše u grad.)
 - e. Sestra njim nije se tila udat.
(= Njihova sestra nije se tila udat.)

Posvojno se značenje dativa ličnih zamjenica u moliškohrvatskome može protumačiti kao tzv. posvojni dativ. Posvojni dativ ima vrlo blisko značenje posvojnih zamjenica (pa se njemu i zamjenjuju) i često je enklitički oblik zamjenica (Silić & Pranjković 2005: § 871). „Moliškohrvatski posvojni dativ“ s rodbinskim nazivima iskazuje toliko visoki stupanj posvojnosti da bi se lične zamjenice u toj službi mogle i nazivati posvojnima. U moliškome one i jesu posvojne zamjenice i razlikuju se od ostalih jedino zbog enklitičkoga položaja u odnosu na imenicu (rodbinski naziv). Dativ ličnih zamjenica uz rodbinske nazive u moliškohrvatskome ima ista obilježja kao u mnogima hrvatskim dijalektima, a ima nekoliko razlika u odnosu na standardni hrvatski posvojni dativ:

⁷¹ I u moliškome imenica i zamjenica čine naglasnu cjelinu. Upravo zato Giammarco (1960: § 149) spoj imenice i zamjenice piše kao jednu riječ.

1. na fonetskoj se razini razlika osjeća u tome što u moliškohrvatskome dativ lične zamjenice (zanaglasnica) i imenica (naglasnica) čine takvu naglasnu cjelinu da su oni izgovoreni kao jedna riječ, bez stanke između jedne i druge riječi;
2. u moliškohrvatskome lična zamjenica u službi posvojne uvijek dolazi iza imenice na koju se odnosi: *Dica joj stoju dobro* (mol. hrv.) – *Djeca su joj dobro* (hrv.);
3. lične zamjenice u službi i značenju posvojne u moliškohrvatskome dolaze samo uz rodbinske nazive;
4. u moliškohrvatskome se posvojni dativ tiče samo enklitičkoga oblika zamjenica, u hrvatskome je to češće, ali ne mora biti: *Njima je vikendica na Murteru*;
5. u hrvatskome posvojni dativ ne mora biti dativ ličnih zamjenica: *Bila je profesorica njezinom ocu*.

4.3.3. Posvojni genitiv

Moliškohrvatski ima posvojni pridjev, kojim se izražava pripadnost ili posvojnost. On se tvori sufiksima *-in* (*ocin, sestrin, bratin, kumin, Marijin*) (27) i, rjeđe, sufiksom *-ov* (*popov* i antroponimi poput *Dženeralov, Rungelov, Andželunov, Škavunov, Barbučov*) (Sammartino 2004: 301).

- (27) Ovo je hiža Džuvanina.
(Ovo je Ivanova kuća.)
(Questa è la casa di Giovanni.)

Dakle moliškohrvatski sufiks *-in* dolazi na mjesto hrvatskih sufikasa za pripadnost *-ov, -ev, -in, -evljev, -ovljev* i *-ljev* (usp. Silić & Pranjković 2005: § 638-639).

U talijanskome ne postoji posvojni pridjev, nego se posvojnost i pripadnost izražavaju posvojnim genitivom, to jest prijedlogom *di* (hrv. *od*) + imenicom. Tako se posvojni pridjev gubi i u moliškohrvatskome, a umjesto njega dolazi posvojni genitiv koji se sastoji od prijedloga *do* (hrv. *od*) i imenice. Ista se pojava opaža u razgovornome hrvatskom:

- (28) Ja se šalahu semaj s sestrom do Lučije.
(Ja sam uvijek igrala sa Lučijinom sestrom.)

(Io giocavo sempre con la sorella di Lucia.)

U standardnome hrvatskom posvojni je pridjev u pravilu dvočlan (uz imenicu se nalazi imenska riječ: zamjenica, pridjev, imenica), ako je jednočlan, prihvaća se samo posvojni pridjev (Silić & Pranjković 2005: § 742).⁷² Sammartino (2004: 310) bilježi dvočlani posvojni genitiv bez prijedloga *do* (*Ova hiža je mojoga oca*). Za izostajanje prijedloga *do* ima potvrda i u analiziranome korpusu (29a), i to upravo s istom sintagmom (*mojoga oca*) koju bilježi Sammartino (*ibid.*), no znatno je češći prijedložno-padežni izraz i kada se posvojni genitiv sastoji od dviju riječi (29b):

- (29) a. Imahu marelu oš nike dida doma: bihu dženiture *moje matere* oš jena biše mat *mojoga oca*.
(Imao sam baku i neke starce doma: bili su roditelji moje majke i jedna je bila majka mojega oca.)
(Avevo la nonna e alcuni vecchi a casa: erano i genitori di mia madre e una era la madre di mio padre.)
- b. Mat *do ove ščere* oš mat *do ovih dičalji* ne hočaše reč ke ove bihu brat oš sestra.
(Majka ove kćeri i majka ovih dječaka nije htjela reći da su ovi bili brat i sestra.)
(La madre di questa figlia e la madre di questi ragazzi non voleva dire che questi erano fratello e sorella.)
- c. Ovi pule je poša zdola trajina *do drugoga ljuda*.
(Ovo je pule išlo ispod dvokolice drugoga muškarca.)
(Questo puledro è andato sotto il carretto di un altro uomo.)

Isto vrijedi i za odnosne pridjeve u moliškohrvatskome (30). U širem su smislu posvojni pridjevi i oni koji znače odnos (odnosni pridjevi): oni se u moliškohrvatskome tvore sufiksima *-ski* (*gradski*) i *-iji* (*vražiji*) (Sammartino 2004: 301), a u hrvatskome *-ski*, *-ački*, *-ovski*, *-evski*, *-inski* i *-ijanski* (usp. Silić & Pranjković: § 641-642).⁷³

- (30) Se vidi ke je mačka *do čita*.
(Vidi se da je *gradska* mačka.)
(Si vede che è un gatto *di città*.)

⁷² Izuzetak su slučajevi u kojima je genitiv u množini (*dom umirovljenika*) ili označuje predstavnika vrste (*oči bolesnika*) (Silić & Pranjković 2005: § 742).

⁷³ Sammartino (2004) u Tvorbi pridjeva razlikuje opisne pridjeve, odnosne pridjeve i tvorbu od posuđenica, a u odnosne pridjeve ubraja i posvojne i odnosne u užem smislu.

Dakle pod talijanskim utjecajem posvojnost se u moliškohrvatskome najviše izražava prijedložno-padežnim izrazom *do* + genitiv bilo da je posjedovano jedna riječ, dvije riječi, jednina ili množina.

4.4. Jednostavna rečenica

Samostalne jednostavne rečenice (tal. *frasi semplici indipendenti*) imaju različite komunikacijske namjere ili ciljeve i sa strukturalnoga su gledišta rezultat promjena/preoblika osnovnih oblika i značenja rečenice (Peša Matracki 2017: § 12.1). Preobliske su: nijekanje ili negacija (niječna rečenica; tal. *negazione, frase negativa*), pitanje (upitna rečenica; tal. *interrogazione, frase interrogativa*), usklik (usklična rečenica; tal. *esclamazione, frase esclamativa*), poticaj (poticajna rečenica; tal. *esortazione, frase esortativa, iussiva, volitiva*), pasivna preoblika (tal. *trasformazione passiva*) i obezličenje (tal. *trasformazione impersonale*) (usp. *id.*: § 12; Katičić 1991: 127-148).⁷⁴

4.4.1. Niječne rečenice s neodređenim zamjenicama

I u hrvatskome, i u talijanskome i u moliškohrvatskome nijekanje se prvenstveno izriče pomoću niječne cestice *ne* (tal. *avverbio negativo non*), koja dolazi neposredno ispred predikata (31). Negacija mijenja značenje rečenice poricanjem, isključivanjem ili preokretanjem sadržaja čitave (potvrdne) rečenice, odnosno logična je funkcija ove preobliske preokretanje istinitosti zanijekane rečenice (usp. Peša Matracki 2017: § 12.3; Katičić 1991: 127-134).

- (31) Moja sestra ne ide blitvu.
(Moja sestra ne jede blitvu.)
(Mia sorella non mangia la bietola.)

Talijanski se utjecaj na oblikovanje niječne rečenice opaža u niječnim rečenicama koje sadrže neodređene zamjenice, točnije neodređene niječne: *nikor* (hrv. *nitko*; tal. *nessuno*) i *nišče* (hrv. *ništa*; tal. *niente/nulla*).

⁷⁴ Peša Matracki (2017: § 12) u preobliske ubraja i izražavanje želje (tal. *espressione di un desiderio*), odnosno željnu rečenicu (tal. *frase desiderativa o ottativa*). Katičić (1991: 141-142) takvu preoblisku uključuje u poticajnu preoblisku (rečenice poput *Da si mi zdrav!*).

U hrvatskome se negacija u rečenicama s neodređenim zamjenicama (tal. *aggettivi/pronomi indefiniti*) izriče višestruko: predikatu se dodaje niječna čestica kao obično (Katičić 1991: § 362). U talijanskome nije tako: neodređene niječne zamjenice (tal. *aggettivi/pronomi indefiniti negativi*) mogu imati funkciju negacije, odnosno one upravljaju čitavom rečenicom, pa nije potrebna niječna čestica ispred predikata (Peša Matracki 2017: § 12.3). Tako je i u moliškohrvatskome:

- (32) a. U naš grad *nikor* već je osta.
(U našem selu *nitko* više *nije* ostao.)
(Nel nostro paese *nessuno* più è rimasto.)
- b. Do toga tega *nišče* ti ostanaše.
(Od tog posla *ništa* ti *ne* bi ostalo.)
(Di quel lavoro *niente* ti rimaneva.)

Međutim u slučaju postponiranja neodređenih zamjenica negacija se i u talijanskome i moliškohrvatskome dvostruko izriče:

- (33) a. U naš grad *nije* osta *nikor* već.
(U našem selu *nije* ostao *nitko* više.)
(Nel nostro paese *non* è rimasto *nessuno* più.)
- b. Do toga tega ti *ne* ostanaše *nišče*.
(Od tog posla ti *ne* bi ostalo *ništa*.)
(Di quel lavoro *non* ti rimaneva *niente*.)

Utjecaj talijanskoga uočljiv je i u oblicima neodređenih zamjenica. U standardnome se hrvatskom neodređene zamjenice zamjenjuju svojim niječnim oblicima. Oni se rastavljaju u prijedložnim izrazima u kojima njihov niječni dio *ni* dolazi ispred prijedloga, a neodređena zamjenica iza njega: *nitko* > *ni* za *koga*, *ništa* > *ni* u *čemu*, *ničiji* > *ni* o *čijem*, *nikakav* > *ni* od *kakva* i sl. (Katičić 1991: § 362). U talijanskome, koji nema morfološki padež, to se ne događa: tako je i u moliškohrvatskome, kao i u mnogima hrvatskim govorima i u razgovornome hrvatskom:

- (34) a. Ne govoraše *s nikorime*.
(Nije govorao *ni* s *kim*.)
(Non parlava *con nessuno*.)
- b. Si se raja za *nišče*.
(Naljutio si se *ni* za *što*.)
(Ti sei arrabbiato *per niente*.)

4.4.2. Upitne rečenice

Upitne rečenice (tal. *frasi interrogative dirette*) sadrže pitanje ili zahtjev, to jest njima govornik traži informaciju od sugovornika. One se u govoru izriču posebnom upitnom intonacijom, a u pisanju su označene upitnikom (usp. Peša Matracki 2017: § 12.4; Katičić 1991: § 376-378).

U standardnome se hrvatskom upitnost izražava odnosno pojačava upitnim česticama *li, da li, je li, zar, da* (usp. Katičić 1991: § 376-403; Silić & Pranjković 2005: § 1078-1082), dok u talijanskome nije tako. Upitnost se ne izražava upitnim česticama ni u moliškohrvatskome, kao što je to i u nekima drugima hrvatskim govorima:⁷⁵

- (35) Se more reč?
(Smije *li* se reći?)
(Si può dire?)

Drugi je utjecaj talijanskoga u redu riječi u posebnim, zamjениčnim pitanjima ili WH-pitanjima (tal. *interrogative parziali/interrogative-wh*), koje su uvedene upitnim riječima najčešće zamjениčkoga podrijetla (tal. *aggettivi/pronomi interrogativi* i *avverbi interrogativi, elementi interrogativi, costituenti-wh*; usp. Peša Matracki 2017: § 12.4). U talijanskome i moliškohrvatskome takve upitne rečenice najčešće imaju red: *upitna riječ – glagol/predikat – subjekt – izravni objekt*. U hrvatskome je mogući i red: *upitna riječ – subjekt – predikat*, iako je najčešći red: *predikat – subjekt* (*ibid.*):

- (36) Što govore cijota?
(Što govori teta? / Što teta govori?)
(Che cosa dice zia?)

4.5. Složena rečenica

Složena rečenica (tal. *periodo*) sastoji se od dviju ili više rečenica, odnosno surečenica (tal. *frasi* ili *proposizioni*).⁷⁶

⁷⁵ Primjerice: *Si južinala?; Si si kupi veštiti?; Je ona štipida šla u školu?* (Mrkoči, središnja Istra).

⁷⁶ Katičić (1991: § 834) pod „period“ ili „mnogostruko složena rečenica“ misli na zavisnosložene rečenice s više zavisnih rečenica. Rečenice od koje se sastoji složena rečenica naziva ishodišnim rečenicama (*id.*: § 426), dok ih Silić & Pranjković (2005: § 1307) nazivaju surečenicama ili klauzama.

Hrvatska i talijanska sintaksa složene rečenice gotovo su identične, po čemu se očekuje slabiji utjecaj talijanskoga na moliškohrvatski, odnosno *slabo vidljivi* utjecaj (v. Piccoli 2005). Međutim tradicionalna se hrvatska i talijanska gramatika u mnogočemu razlikuju kad je riječ o obradi i klasifikaciji složene rečenice s obzirom na to da polaze iz različitih kriterija (v. dalje; v. Peša Matracki 2017: § 13).

Strukturni odnosi između surečenica u složenoj rečenici mogu biti dviju vrsta: koordinacija ili parataksa (*Vi ste stigli u Zagreb, a mi smo oputovali*; tal. *coordinazione, paratassi*) i subordinacija ili hipotaksa (*Stigli ste u Zagreb kad smo mi oputovali*; tal. *subordinazione, ipotassi*). U koordinaciji se druga surečenica povezuje s prvom tako da ostaje na istome strukturnom i konceptualnom (semantičkom) planu, odnosno surečenice su u nezavisnome odnosu. U subordinaciji su surečenice u sintaktički zavisnome odnosu, a složena rečenica nastaje uvrštavanjem: o prvoj rečenici, glavnoj ili osnovnoj (tal. *frase principale*), ovisi druga, zavisna (tal. *frase subordinata*). Rečenice nastale koordinacijom zovu se nezavisnosložene, one nastale subordinacijom zavisnosložene.⁷⁷

Prva je najveća razlika u hrvatskoj i talijanskoj gramatici u pojmovima *implicitna* i *eksplicitna složena rečenica*. U hrvatskoj se sintaksi razlikuju implicitne i eksplicitne rečenice prema postojanju eksplicitnih veznih sredstava: implicitnost pretpostavlja sklapanje rečenica bez posredovanja veznih sredstava (Silić & Pranjković 2005: § 1313-1314). U talijanskoj je gramatici kriterij način predikata u surečenici: eksplicitne su rečenice one čiji je glagol u određenome načinu (tal. *modo finito*), to jest u indikativu, konjunktivu, kondicionalu, imperativu, a implicitne rečenice imaju predikat u neodređenome načinu (tal. *modo infinito*), to jest u infinitivu, participu, gerundu (v. Peša Matracki 2017). Osim toga svaka vrsta rečenice ima svoj eksplicitni i implicitni oblik.⁷⁸ S obzirom na to da se moliškohrvatski ponaša poput talijanskoga, odnosno broji rečenice s prijedložnim ili besprijedložnim infinitivom, na ovome se mjestu uzimaju nazivi *eksplicitna* i *implicitna rečenica* u smislu talijanske gramatike.

Veznici (tal. *congiunzioni*) nepromjenjive su suznačne riječi kojima se povezuju članovi rečeničnoga ustrojstva (*Imam psa i mačku*) te surečenice u složenim rečenicama. Veznici koji

⁷⁷ Talijanske gramatike razlikuju *frasi coordinate* i *frasi subordinate/dipendenti*, to jest nezavisne i zavisne rečenice, a ne imenuju cijelu složenu rečenicu (v. Peša Matracki 2017).

⁷⁸ Hrvatske gramatike klasificiraju složene rečenice s obzirom na značenje konjunktora. Prema tome se klasifikacija složenih rečenica razlikuje na više mjesta. Primjerice postoje implicitne zavisnosložene rečenice koje su u talijanskoj gramatici izrične objektivne (tal. *dichiarative*): *Reći ću ti ovo: svako je zlo za neko dobro*.

povezuju surečenice nezavisnosloženih rečenica zovu se konjunktori (tal. *coniunzioni coordinative/coordinanti*; *Imam psa i htjela bih mačku*), a oni koji povezuju surečenice zavisnosloženih rečenica zovu se subjunktori (tal. *coniunzioni subordinative/subordinanti*; *Imam mačka koji se zove Cuni*) (Silić & Pranjković 2005: § 1072). Silić & Pranjković (*ibid.*) veznike još dijele na neproizvedene (podrijetlom nemotivirane; tal. *semplici*) i proizvedene (podrijetlom motivirane; tal. *composte*) (v. tab. 8).⁷⁹

Tablica 8. Veznici po proizvodnosti u moliškohrvatskome govoru (dopuna Sammartinu 2004: 288-289).

	konjunktori	subjunktori
neproizvedeni	<i>e, eš, oš, i, pa, ter, ni, nit, a, ma, però, invec̃/mbeč, ol, sinò, samo, zato, kuindi</i>	<i>ke, ko, čigov, jer, si, kada, dokle, kano, di, koji, kako, zašto, aje, sendza, za, mendr, pena, noko, veče, sendza</i>
proizvedeni	<i>napošt, samo ke, si(a) ... si(a), ni ... ni, nit ... nit, ol ... ol, invec̃/mbeč za/ke, difat(i)</i>	<i>iskle, iz di, jerke, erke, ajerke, dokad(a), mendr ke, dop ke, pri ke/za, nu votu ke, fino ke, koko, fino kada, no/ne kada, ke kada, fìngè, pur si, pur kada, kano ke, kano si, tjutošt ke, do kako, do koko, sikonke, forkè, baške, sendza ke, toko/nako/tako/nako ke, za koko, za ono ke,</i>

Kao što je rečeno, talijanski se utjecaji na moliškohrvatsku složenu rečenicu ne tiču dubokih, logično-semantičnih odnosa u njoj, nego su oni površinski i najčešće se tiču leksika, to jest posuđenih veznih sredstava. Osim toga često se oni tiču odabira glagolskoga vremena i načina u surečenicama složene rečenice.

4.5.1. Nezavisnosložene rečenice

Prema Katičiću (1991) (eksplicitne) nezavisnosložene rečenice⁸⁰ su: sastavne (kopulativne; tal. *copulative*), suprotne (adverzativne; *avversative*), rastavne (disjunktivne; *disgiuntive*), izuzetne

⁷⁹ Među proizvedenim su veznicama i veznički izrazi (tal. *locuzioni congiuntive*), koji se prema Siliću & Pranjkoviću (2005: § 1073-1074) i Katičiću (1991) sastoje od dviju ili više (grafijski nesastavljenih) riječi. Ovdje se radi praktičnosti uzima takvo definiranje temeljeno na grafiji: proizvedeni veznici u širem smislu uključuju i proizvedene u užem smislu (*dokad*) i vezničke izraze (*samo ke*).

⁸⁰ Nezavisnosložene su rečenice i one nastale sklapanjem bez veznika ili asindetskim sklapanjem (*Vi ste stigli u Zagreb, mi smo otputovali*; tal. *asindeto, coordinazione asindetica*). Silić & Pranjković (2005) takve rečenice

(*eccettuative coordinative*), zaključne (konkluzivne; *conclusive*), objasnidbene (eksplikativne; *dichiarative/esplicative*).⁸¹ Sammartino (2004) razlikuje sljedeće nezavisnosložene rečenice u moliškohrvatskome: sastavne, suprotne, rastavne, zaključne.

Kad je riječ o nezavisnosloženim rečenicama, radi se o leksičkome posuđivanju, to jest nema razlika u značenju i službi istih – i zato što nema velikih razlika između hrvatskih i talijanskih nezavisnosloženih veznika i rečenica.

U sastavnim rečenicama prevladava veznik *e* na mjestu hrvatskoga *i*, kao i vjerojatno nastaloga od njega *eš* i, prema *eš*, *oš* (hrv. *i*, *te*; tal. *e*):

- (37) Mi je drago kuhat *e/eš/oš* lejit.
(Sviđa mi se kuhati i čitati.)
(Mi piace cucinare e leggere.)

Kao sastavni veznčki izraz korelativnoga tipa (tal. *nesso correlativo*) javlja se *si(a)... si(a)/ke* (hrv. *i... i*; tal. *sia... sia/che*):

- (38) Mi je drago *si(a)* sta doma *si(a)/ke* iza.
(Drago mi je i biti doma i izaći.)
(Mi piace sia stare a casa sia/che uscire.)

Rastavni su veznici *ol* (hrv. *ili*; tal. *o*) i *sinò* (sa značenjem izbora; tal. *sennò*):

- (39) a. Večer študijam *ol* izavljam s mojim amiki.
(Navečer učim ili izlazim sa svojim prijateljima.)
(La sera studio o esco con i miei amici.)
- b. Stojte tjend, sino šte cupat!
(Pazite, u suprotnome ćete se ozlijediti!)
(State attenti, sennò vi fate male!)

Kao rastavni veznčki izraz korelativnoga tipa javlja se *ol... ol* (hrv. *ili... ili*; tal. *o... o*):⁸²

nazivaju implicitnim (asindetskim) nezavisnosloženim rečenicama u opoziciji s eksplicitnim (vezničkim) nezavisnosloženim rečenicama (usp. Peša Matracki 2017: § 13.1).

⁸¹ Silić & Pranjković (2005) kao nezavisnosložene rečenice navode jedino sastavne, suprotne i rastavne. Za dopunu Katičićevoj (tradicionalnoj) klasifikaciji nezavisnosloženih rečenica v. dalje.

⁸² Ako je više rečenica u odnosu rastavnosti, one su slične sastavnima u užem smislu, to jest surečeničnome nizu (Silić & Pranjković 2005: § 1333): *Čmo ist ol takunelice s graham ol prstaše s kažovem ol laganele s muljikom.*

- (40) Danas ol ču po na more ol ču sta doma.
(Danas ili ću ići na more ili ću biti doma.)
(Oggi o vado al mare o sto a casa.)

Kao suprotni se veznici također bilježe samo posuđeni *ma* (hrv. *ali, no*; tal. *ma*) i *però* (hrv. *ali, no*; tal. *però*):

- (41) a. Hoćahu iza, ma mi bolaše trbuh.
(Htjela sam izaći, ali me bolio trbuh.)
(Volevo uscire, ma mi faceva male la pancia.)
- b. Stojahu dobro s njom, pero nike stvare ne gredahu drit.
(Bilo mi je dobro s njom, no neke stvare nisu dobro išle.)
(Stavo bene con lei, però certe cose non andavano bene.)

Veznik *ma* javlja se i u „supstitutivnim rečenicama“ (Tekavčić 1980: 4), koje se razlikuju od suprotnih u užem smislu (*A ali B*) poput (42a) jer izražavaju da se prva činjenica potpuno negira i zamjenjuje drugom (*ne A nego B*) kao u (42b) (usp. *ibid.*). U supstitutivnim rečenicama veznik *ma* dolazi na mjesto hrvatskih *nego* i *već*:

- (42) a. On je dobar, ma je šupit.
(On je dobar, ali je glup.)
(Lui è bravo, ma è stupido.)
- b. On nije indelidžend, ma je šupit.
(On nije pametan nego/već je glup.)
(Lui non è intelligente, ma è stupido.)

Veznik *e* koristi se i umjesto veznika *a*. Naime, iako Sammartino (2004: 319) bilježi *a* kao suprotni veznik, sve češće se suprotnost izražava veznikom *e*, kao što je to u talijanskome. To vrijedi u svim „rečenicama razlike“ (tal. „frasi di distinzione“) (Tekavčić 1980: 4) (43a), i u onima logički bližima suprotnima (43b) i u onima logički bližima sastavnima (44c).⁸³

- (43) a. Ja imam oč crne e moja sestra adzure.

⁸³ Prema Tekavčiću (1980: 3-4) rečenice uvedene veznikom *a* nisu potpuno ni sastavne ni suprotne, nego one „izražavaju koezistenciju dviju činjenica koje nisu toliko istovrsne da bi se mogle zbrojiti, a nisu ni suprotne, nego su naprosto međusobno različite“ (iako se u nekim slučajevima one mogu približavati suprotnima odnosno sastavnima). U svim rečenicama razlike govornikova namjera (performativni faktor) sugerira različitost, to jest kontrast dviju surečenica složene rečenice: to znači da rečenice s veznikom *a* mogu biti afektivnije nego one uvedene „logički preciznijim i manje afektivnim *ali*“.

(Ja imam crne oči, a moja sestra plave.)
(Io ho gli occhi neri e mia sorella azzurri.)⁸⁴

- b. Biše zima, e moj otac gredaše sendza kapota.
(Bilo je zima, a moj je otac hodao bez kaputa.)
(Faceva freddo, e mio padre camminava senza cappotto.)
- c. Za mene, e s menom, je se trasferija.
(Za mene, a sa mnom, se preselio.)
(Per me, e con me, si è trasferito.)

U rečenicama razlike sa značenjem različitosti poput (44a) moguće je koristiti veznik *inveč/mbeč* (on se prevodi kao *naprotiv, a*; tal. *invece*) te veznike *kada* i posuđeni *mendr* (hrv. *dok*; tal. *mentre*), inače specijalizirani kao veznici vremenskih rečenica (usp. § 4.5.2.2.1. i Peša Matracki 2017: 343).⁸⁵ To se događa pogotovo kad je predikat zavisne rečenice iskazan:

- (44) a. Ja imam oč crne, e/inveč/mbeč/mendr moja sestra hi ima adzure.
(Ja imam crne oči, a/dok moja sestra ima plave.)
(Io ho gli occhi neri, e/invece/mentre mia sorella ce li ha azzurri.)
- b. Je me činja po doma u njega, kada mi moraše reč sekoliko na telefon.
(Tražio je da dođem k njemu doma, a mogao mi je sve reći telefonom.)
(Mi ha fatto andare a casa sua, quando mi poteva dire tutto per telefono.)

U suprotne se rečenice svrstaju i one uvedene veznikom *inveč/mbeč za/ke* (hrv. *(u)mjesto da*; tal. *invece di/che*), iako Tekavčić (1980: 11-12) precizira da one izražavaju isto kao i supstitutivne rečenice (*B mjesto A = nije A nego B*) ali imaju dodatnu semantičku komponentu, „neostvareno ili iznevjereno očekivanje“. Zato ih naziva rečenicama „neostvarena očekivanja“. U moliškohrvatskome i talijanskome takve su rečenice samo infinitivne:

- (45) Gubi vrime inveč/mbeč za/ke študijat.
(Gubi vrijeme (u)mjesto da uči.)
(Perde tempo invece di/che studiare.)

Kao izuzetni veznički izraz javlja se *samo ke* (hrv. *samo što*; tal. *solo che*):

⁸⁴ U talijanskome – pa i moliškohrvatskome – moguće je staviti zarez prije „suprotnoga“ *e*, ali nije obavezno.

⁸⁵ Veznik *dokle* (hrv. *dok*; tal. *mentre*) je samo vremenski.

- (46) Mam kupiti ovi vino, samo ke kolur je grub.
(Trebam kupiti ovo vino, samo što je boja ružna.)
(Devo comprare questo vino, solo che il colore è brutto.)

Zaključni su veznici *zato*, *kuindi* (hrv. *stoga*; tal. *quindi*) i *napošt* (hrv. *zato*; tal. *perciò*). *Napošt* ima više uzročno značenje od *kuindi*.

- (47) Mi bolaše glava, kuindi/napošt nise izašla.
(Boljela me glava, zato nisam izašla.)
(Mi faceva male la testa, quindi non sono uscita.)

Objasnidbeni je veznik *difat(i)* (hrv. *naime*; tal. *difatti*):⁸⁶

- (48) Mat mi je rekla za po, difat nak se činila.
(Majka mi je rekla da idem, naime tako sam napravila.)
(Mia madre mi ha detto di andare, difatti così ho fatto.)

4.5.2. Zavisnosložene rečenice

Po funkciji u složenoj rečenici razlikuju se: predikatne (tal. *predicative*), subjektne (*soggettive*), objektne (*oggettive*), priložne (adverbijalne, adverbne, dopunske; *frasi-complemento*) i atributne (*attributive*) rečenice.⁸⁷

Po sadržaju poruke zavisnosložene su rečenice: odnosne (tal. *relative*), mjesne (lokalne; *locative*), vremenske (temporalne; *temporali*), načinske (modalne; *modali*), usporedne (komparativne; *comparative*), uzročne (kauzalne; *causali*), posljedične (konsekutivne; *consecutive*), namjerne (finalne; *finali*), pogodbene (uvjetne, kondicionalne; *condizionali*, *ipotetiche*), dopusne (koncesivne; *concessive*), izrične (objasnidbene, eksplikativne; *dichiarative*), zavisnoupitne (*interrogative indirette*), zavisnopoticajne (zavisnozahtjevne) (Silić & Pranjković 2005; Katičić 1991).⁸⁸

⁸⁶ Prema Katičiću (1991: § 496) i Barić et al. (2005: § 1508) objasnidbeni su prilozi *jer* i *ta* (i stilski obilježeno starinsko (*jer*)*bo*). Za talijanski veznik *difatti* usp. Peša Matracki (2017: § 13.1.8.4).

⁸⁷ Po Katičiću (1991) su to „Zavisne rečenice po mjestu svojega uvrštavanja u glavnu“.

⁸⁸ Po Katičiću (1991) su to „Zavisne rečenice po sadržaju svojega uvrštavanja“. Više o podjeli i nazivlju zavisnosloženih rečenica u hrvatskim gramatikama u Hudeček & Mihaljević (2019).

Sammartino (2004) za moliškohrvatski bilježi: objektne, subjektne, uzročne, namjerne, posljedične, vremenske, poredbene, pogodbene, dopusne, indirektno upitne, odnosne, načinske.

U prikazu rezultata ove analize integrirat će se jedan i drugi kriterij (funkcija zavisne rečenice u složenoj i sadržaj poruke; v. odnosne subjektne i odnosne objektne rečenice u § 4.5.2.1) te će se tradicionalnoj podjeli rečenica priložiti još uvijek slabo istražene vrste rečenica (v. § 4.5.2.4).

U zavisnosloženim je rečenicama utjecaj talijanskoga na moliškohrvatski veći nego u nezavisnosloženima. To proizlazi i iz činjenice što se hrvatska i talijanska sintaksa složene rečenice više razlikuju. Talijanski je utjecaj na moliškohrvatsku zavisnosloženu rečenicu često *vidljiv* samo u posuđivanju veznika, kao što je to slučaj u nezavisnosloženim rečenicama, često i u odabiru glagolskoga vremena i načina predikata u glavnoj ili zavisnoj rečenici, a rjeđe u odabiru veznika i logično-semantičnoga odnosa između surečenica.

Među subjunktorima jedan je od najplodnijih upravo posuđeni: *ke* (u Mundimitru i Filiću) odnosno *ka* (u Kruču), prema talijanskome *che*. U talijanskome je *che* jako česta riječ i u zavisnosloženim rečenicama dolazi u više službi: on može biti odnosna, upitna, usklična i neodređena zamjenica (*pronome relativo, pronome/aggettivo interrogativo, pronome/aggettivo esclamativo, pronome indefinito*). On je i najčešći veznik, s obzirom na to da ima više funkcija i da u suvremenome talijanskom zamjenjuje ostale subjunktore, pogotovo u govorenome jeziku (v. Peša Matracki 2017: § 14). Iste službe ima veznik *ke* u moliškohrvatskome (v. Tablice). U moliškohrvatskome je *ke* (prema talijanskome *che*) najčešća odnosna zamjenica (usp. Sammartino 2004: 321), zamjenjuje hrvatski *što* i *koji/a/e*, no za razliku od njih ona se upotrijebi za sve rodove, brojeve i padeže te se odnosi i na živo i na neživo. Prema tome ono je najčešće vezno sredstvo supstitutivnoga tipa i kao takvo dolazi u predikatnim, odnosnim subjektivnim, odnosnim objektivnim i odnosnim atributnim rečenicama.⁸⁹ Talijanska odnosna zamjenica *che* sve više širi svoju uporabu u govorenome talijanskom, i to ne samo kao odnosna zamjenica u službi subjekta i objekta, što je u standardu prihvatljivo (umjesto *il quale, la quale, i quali, le*

U klasifikaciji zavisnosloženih rečenica ima najviše razlika između hrvatske i talijanske gramatike. Za razlike usp. Peša Matracki (2017: § 13.2).

⁸⁹ Ostale su odnosne zamjenice (zapravo, upitno-odnosne) u moliškohrvatskome *ko* (hrv. *tko*) i *čigov/a/o* (hrv. *čiji/a/e*) (Sammartino 2004: 245). Odnosna zamjenica *ko* dolazi kao veznik odnosnih subjektivnih (*Ko hoće, neka doje*), odnosnih objektivnih (*Zovite koga hoćete*) i odnosnih atributnih rečenica u kosim padežima (*On je na čeljadi komu ne moreš reč nišće*). *Čigov* kao odnosna je zamjenica veznik predikatnih (*Ove su libre čigove bihu pur pri*) i odnosnih atributnih rečenica (*Si zva čeljada čigova magina je ode*).

quali) nego i u kosim padežima, što uglavnom nije prihvatljivo (umjesto *a cui, di cui, in cui*) (v. Peša Matracki 2017: § 14).

4.5.2.1. Predikatne, subjektne i objektne rečenice

U predikatnim rečenicama dolazi veznik *ke*:

- (49) Čeljade nisu ono ke bihu pri.
(Ljudi nisu (ono) što su prije bili.)
(Le persone non sono quello che erano prima.)

Ke je jedini mogući veznik eksplicitnih izričnih subjektivnih (50a) i izričnih objektivnih rečenica (50b), kao što je to (prototipno) u standardnome talijanskom (v. Peša Matracki 2017):

- (50) a. Se govore ke su zgubili moždane.
(Priča se da su izgubili pamet.)
(Si dice che hanno/abbiano perso la testa.)
- b. Mislim ke sada te tege se ne moru čini več.
(Mislim da se sad ti poslovi ne mogu više obaviti.)
(Penso che adesso questi lavori non si possono/possano fare più.)

U predikatnim, izričnim subjektivnim i izričnim objektivnim rečenicama veznik *ke* dolazi na mjesto hrvatskih *da, kako* (u izričnim subjektivnim i objektivnim) i *gdje* (u izričnim objektivnim), kao što je to u talijanskome (usp. Silić & Pranjković 2005; Peša Matracki 2017).⁹⁰

Veznik *ke* dolazi i u odnosnim subjektivnim (51a) i odnosnim objektivnim rečenicama (51b):

- (51) a. Ono ke znadeš, reci mi.
((Ono) što znaš, reci mi.)
(Quello che sai, dimmelo.)
- b. Mam zvat onoga ke si pozna učer.
(Trebam zvati (onoga) koga sam jučer upoznao.)

⁹⁰ Moliškohrvatski *kako* (hrv. *kako*) upitni je prilog načina koji dolazi u službi veznika načinskih (*Čin kako hoćeš!*), zavisnoupitnih subjektivnih (*Se ne nade kako si činija*), zavisnoupitnih objektivnih (*Ne nadem kako si činija*) i zavisnoupitnim atributnim rečenicama (*Imam dubj kako si činija*). On dolazi i u raščlanjenima usporednim rečenicama (*Kako činahu s nožem pic ovomu kucu, si se štoknija*). *Di* (hrv. *gdje, kamo*) upitni je prilog mjesta i on može biti veznik mjesnih rečenica (*Poj di hoćeš!*), zavisnoupitnih subjektivnih (*Se ne nade di je bija*), zavisnoupitnih objektivnih (*Ne nadem di si bija*) i zavisnoupitnih atributnih rečenica (*Imam dubj di si bija*) (usp. Silić & Pranjković 2005).

(Devo chiamare quello che ho conosciuto ieri / chi ho conosciuto ieri.)

U predikatnim, odnosnim subjektivnim i odnosnim objektivnim rečenicama u moliškohrvatskome ne mogu ispustiti suodnosne ili korelativne riječi, to jest zamjenice, prilozi i pridjevi koji se sa supstitutivnim veznikom *ke* nalaze u korelativnome odnosu (mogu s ostalima odnosnim zamjenicama: v. fusnota 89; usp. pseudorascijepljene rečenice u § 4.6.1).

U moliškohrvatskome izrične objektivne rečenice mogu biti implicitne u dvama slučajevima u kojima u hrvatskome ne mogu: 1. kad je subjekt glavne i zavisne rečenice isti (52a); 2. kad je subjekt objektivne rečenice dopuna u dativu glavne radnje (52b) (usp. Peša Matracki 2017: 279-280). Implicitne su izrične objektivne rečenice u moliškohrvatskome uvedene veznikom *za* (u talijanskome uglavnom veznikom *di*) i u infinitivu su:⁹¹

- (52) a. Misli za znat veče do mene.
(Misli da zna više od mene.)
(Pensa di sapere più di me.)
- b. Su ga molil za sta mučeno.
(Molili su ga da šuti.)
(Lo hanno pregato di stare zitto.)

Implicitne su objektivne rečenice i kauzativne konstrukcije i konstrukcije s percepcijskim glagolima o kojima je već bilo riječ (v. § 4.1.3).

4.5.2.2. Priložne rečenice

4.5.2.2.1. Vremenske rečenice

U vremenskim rečenicama kojima se izražava istodobnost umjesto veznika *dokle* (hrv. *dok*) nerijetko dolazi i istoznačnica *mendr*, pogotovo u izrazu *mendr ke*:

- (53) Mendr ke gredaše, kadaše.
(Dok je hodao, pjevao je.)
(Mentre (che) camminava, cantava.)

⁹¹ Veznik *za* + *infinitiv* jako je čest u implicitnim rečenicama (v. dalje). Naime prema Sammartinu (2004: 286) prijedlog *za* jedini je prijedlog koji dolazi uz akuzativ. Isto tako, podudarnost subjekta glavne i zavisne rečenice prototipna je situacija odnosno uvjet u implicitnim rečenicama (v. dalje).

Ke u vezničkome izrazu *mendr ke* redundantno je i on se koristi u regionalnome talijanskom.

Saku votu ke (hrv. *svaki put kada*; tal. *ogniquilvolta (che), ogni volta che, tutte le volte che*) uvodi iterativnu vremensku rečenicu (tal. *frasi temporaliterative*), to jest označava ponavljanje radnje (usp. Peša Matracki 2017: 329).

- (54) Dobimo saku votu ke/kada se šalimo.
(Dobivamo svaki put kad igramo.)
(Vinciamo ogni volta che giochiamo.)

U vremenskim rečenicama kojima je svojstvena neistodobnost i koje izražavaju prethodnost radnje zavisne rečenice prema radnji glavne dolaze posuđeni veznici *dop ke* (hrv. *nakon što*; tal. *dopo che*), *pena* (hrv. *čim, dok, istom, kako, tek što, istom što, samo što, u istom trenutku kada, onog trena kada*; tal. *appena*)⁹² i *nu votu ke* (hrv. *jednom kada*; tal. *una volta che*):⁹³

- (55) a. Dop ke je funija študijat, je naša teg.
(Nakon što je završio studij, našao je posao.)
(Dopo che ha finito di studiare, ha trovato lavoro.)
- b. Pena se vidija zmiju, se zga uša.
(Čim sam vidio zmiju, pobjegao sam.)
(Appena ho visto il serpente, sono scappato.)
- c. Nu votu ke rečeš ke keja, maš do.
(Jednom kad kažeš da da, moraš doći.)
(Una volta che dici di sì, devi venire.)

U rečenicama s veznikom *nu votu ke* predikat je u svršenome glagolskom vidu (usp. *id.*: 338).

Za izražavanje poslijevremenosti moguće je koristiti jedino posuđeni veznički izraz *pri ke* (hrv. *prije nego, prije negoli, prije nego što*; tal. *prima che*):

- (56) Pri ke dojete, zovite!

⁹² Prema Siliću & Pranjkoviću (2005: § 1367) rečenice s moliškohrvatskim *pena* izražavaju posebnu vrstu prethodnosti, u kojoj radnja zavisne rečenice neposredno prethodi radnji glavne. Prema Peša Matracki (2017: 332) takve rečenice mogu označiti i pravu istodobnost odnosno skorou istodobnost. Rijetko one izražavaju i hipotezu, mogućnost, slučajnost (v. *id.*: 339).

U tim rečenicama u moliškohrvatskome može dolaziti i *koko* (tal. *non appena*), isto kao u hrvatskome i talijanskome: *Koko se vidija zmiju, se zga uša*.

⁹³ Takve vremenske rečenice sa značenjem prethodnosti ne smiju se pomiješati s onima poput: *Se rikordam nu votu ke bihmo Dolac*.

(Prije nego što dođete, zovite!)
(Prima che venite/veniate, chiamate!)

Vremenske rečenice koje izražavaju poslijevremenost mogu biti i implicitne u smislu o kojemu govori Peša Matracki (*id.*: § 13.2.8.3), to jest predikat zavisne rečenice može biti u infinitivu, a umjesto veznika *ke* u vezničkom izrazu dolazi *za* (tal. *per*). To je moguće ako je subjekt glavne i zavisne rečenice isti:

- (57) Pri za dotj, zovite!
(Prije nego što dođete, zovite!)
(Prima di venire, chiamate!)

Prema Peša Matracki (*id.*: 329) talijanski *che* (pa i moliškohrvatski *ke* i hrvatski *da*) u vremenskim rečenica može izražavati samo istodobnost (tal. *contemporaneità*) (*Stigla je doma da je još padala kiša*). Prema Siliću & Pranjkoviću (2005: § 1369-1372) takve bi rečenice, s veznikom *da*, bile terminativne (granične) vremenske rečenice (tal. *terminative*).⁹⁴ Radi se o jednome od dvaju tipova terminativnih rečenica, onih u kojima se radnja počinje odvijati istodobno s radnjom glavne rečenice. Terminativne rečenice s veznikom *ke* (hrv. *da*; tal. *che*) zahtijevaju imenske ili priložne spojeve riječi u glavnoj rečenici, to jest zavisne se rečenice odnose prema takvim riječima ili spojevima riječi kao atributi:

- (58) Je rivala doma ke ne stojaše dobro.
(Stigla je doma da joj nije bilo dobro.)
(È arrivata a casa che non stava bene.)

U drugome tipu terminativnih rečenica, onih u kojima se naglašava da radnja zavisne rečenice traje koliko i radnja glavne ili da se radnja zavisne surečenice počinje odvijati kad prestane odvijanje radnje u glavnoj, dolaze *fino ke*, (tal. *fino a che*) ili *fino kada* (tal. *fino a quando*) odnosno *finġè* (tal. *finché*):

- (59) Smo jokal mac-kuc fino ke/fino kada/finge na dite nije zgubija na oko.
(Igrali smo mac-kuc (sve) dok dijete nije izgubilo oko.)
(Abbiamo giocato a mac-kuc fino a che/fino a quando/finché un bambino non ha perso un occhio.)

⁹⁴ Za Pešu Matracki (2017: 333) terminativne su rečenice samo one koje su za Silića & Pranjkovića (2005: § 1370) drugi tip terminativnih rečenica. To su rečenice koje označavaju istodobnost krajnje točke ili završetka radnje glavne rečenice sa surečenicom, Zato ih uvode veznici *dok*, *dokle*, *dotle dok*, *sve dok*.

U vremenskousporednim rečenicama po nejednakosti dolazi veznički izraz *no/ne kada* (hrv. *nego kad*; tal. *no/non quando*) ili *ke kada* (hrv. *nego kad*; tal. *che quando*):

- (60) Je bolje sada no kada/ne kada/ke kada bihu meli ja.
(Bolje je sada nego kad sam ja bio mali.)
(È meglio adesso no/non quando/che quando ero piccolo io.)

4.5.2.2.2. Usporedne rečenice

U usporednim rečenicama po jednakosti može dolaziti veznički izraz *kano ke* (hrv. *kao da*; tal. *come che*):

- (61) Plačaje kano ke stojaše za umbrit.
(Plakao je kao da je umirao.)
(Piangeva come che stava per morire.)

U istoj bi složenoj rečenici mogao doći veznički izraz *kano si* (tal. *come se*), dakle pogodbeni veznik *si* (v. dalje). Rečenica tada postaje pogodbenousporedna (tal. *frase comparativa ipotetica*). Takvo nijansiranje nije moguće u hrvatskome, a u moliškohrvatskome i talijanskome je ono označeno i kondicionalom, pogodbenim načinom (u moliškohrvatskome i razgovornome talijanskom ipak prevladava indikativ):

- (62) Plačaje kano si stojaše/bi sta za umbrit.
(Plakao je kao da je umirao.)
(Piangeva come se stava/stesse per morire.)

U usporednim rečenicama po nejednakosti (tal. *comparative di disuguaglianza*) dolazi veznik *ke* (hrv. *nego što, nego, negoli, nego da*; tal. *che*), ali jedino ako je predikat zavisne rečenice u infinitivu (v. § 4.5.2; usp. Silić & Pranjković 2005: § 1381; Peša Matracki 2017: § 13.2.7):

- (63) a. Je bolje se hitit ke se kajat.
(Bolje je riskirati nego žaliti.)
(È meglio buttarsi che pentirsi.)
- b. Se hoče manje za reč ke za činit.
(Lakše je reći nego napraviti.)
(Ci vuole meno a dirlo che a farlo.)

Mogući su i primjeri s intenzifikatorom *tjutošt*, odnosno vezničkim izrazom *tjutošt ke* (tal. *piuttosto che*) prevodivim hrvatskim *umjesto da*:

- (64) Ba tila izatj tjutošt ke študijat.
(Htjela bih izaći umjesto da učim.)
(Vorrei uscire piuttosto che studiare.)

4.5.2.2.3. Uzročne rečenice

Iako moliškohrvatski ima uzročni veznik *jer*, prevladavaju proizvedeni *erke, jerke, ajerke*, koji su vjerojatno nastali od pojačajne čestice *ke* odnosno po uzoru na talijanski *perché* (*per* + *che*):

- (65) Nise doša erke/jerke/ajerke ne stojahu dobro.
(Nisam došao jer mi nije bilo dobro.)
(Non sono venuto perché non stavo bene.)

Isto značenje ima *sikonke* (hrv. *budući da*; tal. *siccome* (*che*)). Razlika je u tome što uzročna rečenica s *erke/jerke/ajerke* može dolaziti jedino iza glavne, a ona s veznikom *sikonke* jedino ispred nje (kao i hrvatske s *budući da*):

- (66) Sikonke ne stojahu dobro, nise doša.
(Budući da mi nije bilo dobro, nisam došao.)
(Siccome non stavo bene, non sono venuto.)

Moguće je kraćenje na uzročni *ke*:

- (67) Sutra mam se ustat rano ke mam po na skol.
(Sutra moram rano ustati jer moram ići u školu.)
(Domani mi devo alzare presto ché/che devo andare a scuola.)

Moguće su i implicitne uzročne, i to s veznikom *za* (tal. *per*) i predikatom u infinitivu:

- (68) Nise dola za ga ne vit.
(Nisam došla kako ga ne bih vidjela.)
(Non sono venuta per non vederlo.)

Implicitne se uzročne mogu pomiješati s implicitnim namjernim rečenicama (v. dalje), zato se u talijanskome koristi infinitiv u prošlome vremenu (tal. *infinito passato*) (usp. Peša Matracki 2017: 359).

Veznik *ke* odnosno veznik *za* uvode i poseban tip rečenice koji se često svrstava u uzročne ali se od nje u mnogočemu razlikuje (v. Tekavčić 1980: 9-11):

- (69) Si činija dobro ke si zva / za zvat medika.
(Dobro si učinio što/da si zvao liječnika.)
(Hai fatto bene a chiamare il medico.)

4.5.2.2.4. Posljedične rečenice

Kad je riječ o posljedičnim rečenicama, dolaze prilozima *toko/noko/tako/nako* u glavnoj rečenici i veznik *ke* u zavisnoj (hrv. *toliko/ovoliko/tako/onako da*; tal. *tanto/così che*):

- (70) Bihmo toko štangane ke smo pol leč.
(Bili smo toliko umorni da smo išli u krevet.)
(Eravamo così stanchi che siamo andati a dormire.)

Posljedični prilozima i veznici ne mogu biti zajedno u surečenici (tal. *consecutive libere*), kao što je to moguće u hrvatskome i talijanskome, nego je obavezno da prilozima budu antecedenti u glavnoj rečenici:

- (71) Se činila kasno, kuindi nise mogla do.
(Zakasnila sam, tako da nisam mogla doći.)
(Ho fatto tardi, quindi/così che non sono potuta uscire.)

Prema Siliću & Pranjkoviću (2005: 344) rečenica u (71) je realna (stvarna), a irealne (nestvarne) one su poput (72), s konstruiranom formulom *čuda/baštanza/čuda malo A za biti B (previše/dosta/premalo A da bude⁹⁵ za biti B)*.⁹⁵ U tim rečenicama u moliškohrvatskome dolaze veznik *za* i infinitiv (kao i u hrvatskima nestandardnim varijantama, usp. Vukojević 2008: 450). Takve rečenice imaju i namjerno značenje (što pokazuje uporaba konjunktiva u talijanskome). Tekavčić (1980: 5-7) za njih predlaže naziv *rečenice adekvatnosti*: „one ne izriču posljedicu nego kazuju u kojoj je mjeri prisutan uzrok s obzirom na stupanj potreban i dovoljan da bi mogao izazvati posljedicu“ te objedinjuju namjernu, posljedičnu i količinsku komponentu (više o tome: *ibid.*):

⁹⁵ *Čuda* je količinski prilog u značenju *mnogo/puno/jako/vrlo* te u značenju *previše*. Precizno je semantičko određenje uglavnom moguće jedino iz konteksta. U rečenicama adekvatnosti on može značiti samo *previše*, kada ga prati zamjenički prilog poput *noko* u (73a), on znači *mnogo*.

- (72) a. Biše čuda vručo za izatj.
(Bilo je prevruće da bismo izašli / ? za izaći.)
(Faceva troppo caldo per uscire / perché uscissimo.)
- b. Jesi bašandza velki za akapi te stvare.
(Dovoljno si velik da bi shvatio te stvari / ? za shvatiti te stvari.)
(Sei abbastanza grande per capire / perché capisca queste cose.)
- c. Bihu čuda malo čeljadi za čini spetakol.
(Bilo je premalo ljudi da bi se predstava igrala / ? za igrati predstavu.)
(C'era troppa poca gente per fare lo spettacolo / perché si facesse lo spettacolo.)

Srodne su rečenicama adekvatnosti i rečenice spoznajne osnove, kojima se na temelju poznate posljedice nastoji pretpostaviti ili pitati koji ili kakav je bio uzrok (više o tome: *id.*: 7). U moliškohrvatskome su u takvim rečenicama konstrukcije *ke + indikativ*, *za + infinitiv* ili *si + indikativ*, kao u talijanskome:

- (73) a. Što si mu rekla ke je se raja noko čuda?
(Što si mu rekla da se toliko puno naljutio?)
(Che cosa gli hai detto che si è arrabbiato / affinché si arrabbiasse così tanto?)
- b. Ma bit ke biše čuda štangana, si si pola leč noko rano.
(Mora da si bila jako umorna, kad si toliko rano išla u krevet.)
(Deve essere che eri troppo stanca, se sei andata a dormire così presto.)
- c. Što si činila za bit voko štangana?
(Što si napravila da si ovoliko umorna?)
(Che cosa hai fatto per essere tanto stanca?)

U rečenicama s konstrukcijom *za + infinitiv* subjekt glavne i zavisne rečenice mora biti isti, s ostalim dvjema konstrukcijama subjekt može biti isti ili različit.⁹⁶

4.5.2.2.5. Namjerne rečenice

Namjerne rečenice nije lako razlikovati od uzročnih (kao što je to s posljedičnim). Namjernom bi se rečenicom mogla smatrati rečenica uvedena veznikom *ke*:

⁹⁶ U infinitivne bi posljedične konstrukcije išle i one frazeologizirane, koje se u moliškohrvatskome ostvaruju veznikom *za* i infinitivom kao u hrvatskome (usp. Vukojević 2008: 453-457): *Je bilo proprj za se smijat!* (blisko hrvatskome *Bilo je baš za puknuti od smijeha!*).

- (74) Hod ode ke mam ti reč nu stvaru!
(Dođi da ti nešto kažem!)
(Vieni qua che ti dico una cosa!)

Namjerno značenje u (74) daje predikat s modalnim glagolom *imat* (v. § 4.1.2).

Implicitna je namjerna rečenica uvedena veznikom *za* i imam glagol u infinitivu, a ona je moguća samo ako je subjekt glavne i zavisne rečenice zajednički:

- (75) Se te zva za ti povidat sekoliko.
(Zvao sam te da ti sve ispričam.)
(Ti ho chiamato per raccontarti tutto.)

4.5.2.2.6. Pogodbene rečenice

Prema talijanskome u moliškohrvatskome su pogodbene rečenice svih tipova uvedene posuđenim veznikom *si* (hrv. *ako, ukoliko, da, kad*; tal. *se*), pa je razlikovni kriterij odabir glagolskoga vremena i načina u glavnoj i zavisnoj rečenici. Položaj je surečenica slobodan.

U stvarnim (realnim) pogodbenim rečenicama (tal. *periodo ipotetico della realtà*) predikat je glavne i zavisne rečenice u indikativu. Predikat glavne rečenice može biti i u imperativu (76d): tada subjekt dviju surečenica mora biti isti. Glagolsko vrijeme može biti sadašnje, buduće ili prošlo. Najčešći su vremenski odnosi između glavne i zavisne rečenice: prezent (zavisna) – prezent/futur (glavna) (76a), futur – futur (76b), perfekt – futur (76c), prezent/futur – imperativ (76d).⁹⁷

- (76) a. Si posadiš ove cvitja sada, restu/te rest bolje.
(Ako posadiš ovo cvijeće sad, raste/rast će bolje.)
(Se pianti questi fiori adesso, crescono/cresceranno meglio.)
- b. Si češ posadit ove cvitja sada, te rest bolje.
(Ako budeš posadio ovo cvijeće sad, rast će bolje.)
(Se pianterai questi fiori adesso, cresceranno meglio.)
- c. Si si posadija one cvitja nonda, te rest bolje.
(Ako si posadio ono cvijeće tada, rast će bolje.)
(Se hai piantato quei fiori allora, cresceranno meglio.)

⁹⁷ Moliškohrvatski ne razlikuje futur I i futur II, nego ima samo jedan futur koji je oblikom srodan hrvatskome futuru I, a obavlja službe i futura I i futura II.

- d. Si doješ/češ dotj, dones no malo vina!
(Ako dolaziš/budeš došao, donesi malo vina!)
(Se vieni/verrai, porta un po' di vino!)

Ovisno o odabiru glagolskoga vremena složena će rečenica imati drugačije značenje: tako rečenica s prezentom u glavnoj rečenici (76a) izražava općevremenost (takve su rečenice svojstvene znanstvenome diskurzu), a ona s futurom (76b, c, d) označava smještenost u određenome kontekstu, situaciji.

Kad su i pogodbeni i glavna rečenica u kondicionalu,⁹⁸ izražava se mogućnost ostvarenja ali i nesigurnost u ostvarenje uvjeta iz zavisne rečenice kao u hrvatskome: radi se, dakle, o mogućima (potencijalnim) rečenicama (tal. *periodo ipotetico della possibilità*).⁹⁹

- (77) Si bi činija kako rečem ja, bi polo sekoliko drit.
(Kad bi napravio kako ja kažem, išlo bi sve dobro.)
(Se facessi come dico io, andrebbe tutto bene.)

U nestvarnim (irealnim) pogodbenim rečenicama (tal. *periodo ipotetico dell'irrealità*) mogući su sljedeći vremenski odnosi:

- (78) a. Si bi znala ke se kuriva, ne bi mu rekla nišče.
(Da sam znala da se lako vrijeđa, ne bih mu ništa rekla.)
(Se avessi saputo che si offende, non gli avrei detto niente.)
- b. Si znadahu ke se kuriva, ne bi mu rekla nišče.
(Da sam znala da se lako vrijeđa, ne bih mu ništa rekla.)
(Se sapevo che si offende, non gli avrei detto niente.)
- c. Si znadahu ke se kuriva, mu ne rečahu nišče.
(Da sam znala da se lako vrijeđa, ne bih mu ništa rekla.)
(Se sapevo che si offende, non gli dicevo niente.)

Uporaba imperfekta (zavisna) – imperfekta (glavna) (78c) i imperfekta – kondicionala (78b) bilježi se i u talijanskome u razgovornome stilu (usp. Peša Matracki 2017: 389). Međutim rečenice u (78b, c) s imperfektom označavaju da uvjet (znati da se *x* lako vrijeđa) referira na

⁹⁸ Moliškohrvatski ima samo jedan kondicional, a nema oblik koji bi odgovarao konjunktivu (Sammartino 2004: 251).

⁹⁹ U takvim rečenicama u pravilu u talijanskome dolazi konjunktiv imperfekt u pogodbenoj i kondicional prezent u glavnoj rečenici (usp. Peša Matracki 2017: 386).

prošlost i da je uvjet neispunjen. Kada je pak uvjet neispunjiv, upotrebljava se kondicional u objema rečenicama (usp. Silić & Pranjković 2005: 349):

- (79) Si bi žištíl andžele, svít bi bija veče lip.
(Da postoje anđeli, svijet bi bio ljepši.)
(Se esistessero gli angeli, il mondo sarebbe più bello.)

Pogodbeno značenje imaju i rečenice uvedene posuđenim veznikom *baške* (hrv. *samo da, samo ako*; tal. *basta che*). One su uvijek u indikativu:

- (80) Moreš dotj di si ja, baške pri me zoveš.
(Možeš doći k meni, samo da me prije nazoveš.)
(Puoi venire da me, basta che prima mi chiami.)

4.5.2.2.7. Dopusne rečenice

Dopusne su rečenice uvedene posuđenim veznikom *pur si* (hrv. *iako*; tal. *anche/pure se*):

- (81) Pur si bihu štangana, se imala študijat.
(Iako sam bila umorna, morala sam učiti.)
(Anche se ero stanca, ho dovuto studiare.)

Ima dopusno značenje i veznički izraz *pur kada* (hrv. *i kad*; tal. *anche/pure quando*) (usp. Peša Matracki 2017: 343):

- (82) Ona se deverti pur kada je sama.
(Ona se zabavlja i kad je sama.)
(Lei si diverte anche quando è sola.)

Implicitne dopusne rečenice imaju veznik *za* i infinitiv, a u hrvatskome nije ih moguće prevesti kao dopusne rečenice:

- (83) Za bit Taljani, govore lipo inglez.
(S tim da je Talijan, lijepo govori engleski.)
(Per essere italiano, parla bene inglese.)

4.5.2.3. Atributne rečenice

U odnosnima atributnim rečenicama (tal. *frasi relative improprie*) dolazi veznik *ke*, a atributne rečenice imaju više značenja, to jest razlikuju se po sadržaju poruke (tab. 9).

Tablica 9. Značenje odnosnih atributnih rečenica s veznikom *ke* u moliškohrvatskome govoru.

(84)	značenje rečenice	moliškohrvatski primjer	hrvatski primjer	talijanski primjer
a.	vremensko	<i>Biše oni mumend ke (kada) se idaše.</i>	<i>Bio je onaj trenutak u kojemu (kad) se jelo.</i>	<i>Era quel momento che (in cui) si mangiava.</i>
b.	mjesno	<i>Ja živim u Mundimitar, na gradić mali, ke (di) danas jesmo tri stotine čeljadi.</i>	<i>Ja živim u Mundimitru, malomu mjestu, u kojemu (gdje) nas danas ima tristo.</i>	<i>Io vivo a Montemitro, un piccolo paese, [?]che (dove/in cui) oggi siamo trecento persone.</i>
c.	uzročno	<i>Mu biše draga njegova sestra, ke (erke) biše na dobra divojka.</i>	<i>Sviđala mu se njegova sestra, koja (jer) je bila dobra djevojka.</i>	<i>Gli piaceva sua sorella, che (perché) era una brava ragazza.</i>
d.	namjerno	<i>Hočem nu divojku ke mi daje sekoliko (ke ma mi dat sekoliko).</i>	<i>Želim djevojku koja (da) mi daje sve.</i>	<i>Voglio una ragazza che (affinché) mi dia tutto.</i>
e.	posljedično	<i>Je menda na sištem ke (nako ke) ga pomaže.</i>	<i>Izumio je sustav koji (takav da) mu pomaže.</i>	<i>Ha inventato un sistema che (tale che) lo aiuti.</i>
f.	dopusno	<i>Ona, ke (pur si) je študijala čuda, nije nala teg.</i>	<i>Ona, koja (iako) je puno studirala, nije našla posao.</i>	<i>Lei, che (anche se) ha studiato tanto, non ha trovato lavoro.</i>
g.	pogodbeno	<i>Čeljade ke (si) grede saki dan je zdrav.</i>	<i>Čovjek koji (ako) hoda svaki dan je zdrav.</i>	<i>Una persona che (se) camminasse ogni giorno è sana.</i>

U talijanskome je identificiranje nekih odnosnih atributnih rečenica lakše zbog načina predikata. Atributne namjerne, posljedične i pogodbene u talijanskome zahtijevaju konjunktiv (dok je indikativ tipičan način atributnih), kao što to zahtijevaju „prave“ namjerne, posljedične i pogodbene rečenice. Moliškohrvatski nema konjunktiv pa u tim rečenicama nema razlikovnoga obilježja (u moliškohrvatskome i prototipne namjerne, posljedične i pogodbene imaju glagol u indikativu). Međutim za namjernu se rečenicu (84d) predlaže uporaba modalnoga glagola *imat* (v. § 4.1.2), koji u takvim rečenicama ima nijansirano značenje namjere: *Bi tija nu divojku ke mi daje sekoliko = Bi tija nu divojku ke ma mi dat sekoliko.*

Vremenske su (84a) i mjesne atributne (84b) i u talijanskome i u moliškohrvatskome lako prepoznatljive zbog prisutnosti vremenske okolnosti (*oni mumend*) ili mjesta (*u Mundimitar, na gradič mali*) ili zato što je odnosna zamjenica zamjenjiva vremenskim odnosno mjesnim veznikom (*kada, di*) (usp. Peša Matracki 2017: § 13.2.5.5).

Kao i u talijanskome, ima slučajeva u kojima je teško odrediti službu veznika *ke*:

- (85) Nam počmaše povidivat fate, ke, si me pitaš sada, ja se ne rikordam mangu jena.
(Počinjala nam je pričati priče: da me sad pitaš, ja se ne sjećam nijedne.)
(Cominciava a raccontarci storie, che, se me lo chiedi adesso, io non ne ricordo neanche una.)

4.5.2.4. Posebne vrste složene rečenice

Izvan okvira tradicionalne klasifikacije zavisnosloženih rečenica nalaze se granični odnosno neosvijetljeni tipovi složene rečenice, koji se ovdje nazivaju „posebnima“ prema Tekavčiću (1980) i Peša Matracki (2017). Među njima se u moliškohrvatskome bilježe rečenice s veznicima *sendza ke/sendza*, rečenice izuzimanja i rečenice kriterija (ili limitativne rečenice). Njih se ovdje izdvaja 1. jer se radi o sintaktičkim konstrukcijama koje nisu moguće u hrvatskome, 2. jer ne pripadaju nijednoj do ovdje obrađenoj vrsti rečenica.¹⁰⁰

4.5.2.4.1. Rečenice s veznicima *sendza ke/sendza*

Rečenice uvedene veznicima *sendza ke* (s indikativom, u talijanskome s konjunktivom) i *sendza* (s infinitivom) (tal. *frasi esclusive*) označavaju isključenje u odnosu na ono što se kazuje u glavnoj rečenici, pa naglašavaju neodvijanje radnje (usp. Peša Matracki 2017: 414). One se bilježe i u razgovornome hrvatskom, a uvedene su veznikom *bez da* umjesto standardnoga *a da*.¹⁰¹

¹⁰⁰ Neke su „posebne“ vrste složene rečenice već spomenute u ovome radu (v. § 4.5.2.2.3), no one nisu uključene u ovo poglavlje zbog prisutnosti istih u hrvatskome.

¹⁰¹ Tekavčić (1980: 3) takve rečenice zove ekskluzivnima, a ovdje se taj naziv izbjegao zbog sličnosti s nazivom *izuzetne rečenice* (v. § 4.5.1).

- (86) a. Su se trasferil sendza ke amike znadahu.
(Preselili su se, a da prijatelji nisu znali / ? bez da su prijatelji znali.)
(Si sono trasferiti senza che gli amici lo sapessero.)
- b. Je zga poša sendza reč nišče.
(Otišao je, a da ništa nije rekao / ? bez da je išta rekao.)
(Se n'è andato senza dire niente.)

Infinitivna rečenica u moliškohrvatskome i talijanskome moguća je jedino ako je subjekt glavne i zavisne rečenice zajednički.

4.5.2.4.2. Rečenice izuzimanja

Rečenice izuzimanja (tal. *frasi eccettuitive*) izražavaju okolnost koja predstavlja iznimku ili odstupanje koji uvjetuju ono što se izražava glavnom rečenicom (*id.*: 412).¹⁰² U moliškohrvatskome se kao veznik rečenica izuzimanja javlja samo posuđeni *forkè* (tal. *fuorché*), u značenju hrvatskih *osim* ili *osim što*. Veznik *forke* uglavnom uvede imenske riječi (87a) i infinitivne rečenice (87b), kao u talijanskome (usp. *id.*: 413):

- (87) a. Hočem potj suderaj forke na more.
(Želim ići svugdje osim na more.)
(Voglio andare dappertutto fuorché al mare.)
- b. Si činila sekoliko forke prat zdile.
(Sve sam napravila osim što nisam prala suđe.)
(Ho fatto tutto fuorché lavare i piatti.)

Sa semantičkoga gledišta veznik *forke* najčešće izražava suprotno od onoga što je izraženo u glavnoj. Nije tako s hrvatskim *osim što*, koji samo ograničava ili sužava sadržaj glavne rečenice: zato u (87b) hrvatski zahtijeva negaciju, a moliškohrvatski i talijanski ne (usp. 87a, 88).

- (88) Nisi činila nišče forke prat zdile.
(Nisam ništa napravila osim što sam prala suđe.)
(Non ho fatto niente fuorché lavare i piatti.)

U talijanskoj se gramatici ove rečenice uključuju u načinske: da bismo dobili odgovor *È arrivato senza avvisarci* (*Stigao je, a da nas nije obavijestio*), možemo jedino postaviti pitanje *Com'è arrivato?* (*Kako je stigao?*) (*ibid.*; Peša Matracki 2017: 414). Peša Matracki (2017: 414) predlaže naziv *ekskluzivne načinske (modali esclusive)*.

¹⁰² Naziv *rečenice izuzimanja* preuzet je od Tekavčića (1980: 3).

Tako bi se, primjerice, rečenica *Osim što smo izgubili velikog pisca, izgubili smo velikog prijatelja* na talijanski prevela veznikom *oltre che/oltre a* (*Oltre ad aver perso un grande scrittore, abbiamo perso un grande amico*), a u moliškohrvatskome ne postoji veznik koji bi odgovarao takvoj rečenici.¹⁰³

4.5.2.4.3. Rečenice kriterija (limitativne rečenice)

Rečenica kriterija (ili limitativna rečenica) (tal. *frase limitativa*) ograničava ili sužava vrijednost onoga što je izrečeno u glavnoj rečenici, a uglavnom ima izričnu/izjavnu funkciju (*id.:* 415).¹⁰⁴ Takve su rečenice u moliškohrvatskome uvedene veznicima *koko* (tal. *per quanto*) i *za ono ke* (tal. *per quel/quello che*):

- (89) a. Koko znadem, one nisu maj živil u grad.
(Koliko znam, oni nisu nikad živjeli u našem selu.)
(Per quanto ne so, loro non hanno mai vissuto in paese.)
- b. Tu televizjonu si ju platija čuda za ono ke valja.
(Taj si televizor previše platio s obzirom na to koliko vrijedi.)
(Quel televisore l'hai pagato troppo per quello che vale.)

Moliškohrvatskim i talijanskim limitativnim rečenicama ne odgovaraju uvijek rečenice s limitativnim značenjem (89b).

Limitativne rečenice mogu biti i implicitne, uvedene su veznikom *za* (tal. *per*) (90a, b) ili su besprijedložne (90c, d). Za rečenice poput (90b, c, d) teško je pronaći semantički potpuno odgovarajuću hrvatsku konstrukciju:

- (90) a. Za bit Taljani, govore lipo inglez.
(S obzirom na to da je Talijan, lijepo govori engleski.)
(Per essere italiano, parla bene inglese.)
- b. Za bit brav, je brav.
(Što se marljivosti tiče, zaista je marljiv.)
(Per essere bravo, è bravo.)
- c. Bit brav, je brav.
(Što se marljivosti tiče, zaista je marljiv.)
(Essere bravo, è bravo.)

¹⁰³ U talijanskome se katkad te rečenice obrađuju kao „frasi aggiuntive“ (v. Peša Matracki 2017: 416).

¹⁰⁴ Nazivi *rečenice kriterija* i *limitativne rečenice* preuzeti su od Tekavčića (1980: 3).

- d. Študijati, študija.
(Što se učenja tiče, on itekako uči.)
(Studiare, studia.)

4.6. Red riječi

Pravila koja određuju položaj jedinica u rečenici sastavni su i razlikovni dio svakoga jezika.¹⁰⁵

Prema osnovnome redosljed u riječi (tal. *ordine canonico* ili *non marcato*) talijanski se i hrvatski jezik ne razlikuju. Naime osnovni redosljed glavne rečenice bit će S (subjekt) + P (predikat) + O (objekt) u većini europskih jezika, odnosno u romanskim, slavenskim i germanskim jezicima (Telve 2009: 42). Tako je i u moliškohrvatskome:

- (91) a. Ja imahu nu tetu.
(Ja sam imala tetu.)
(Io avevo una zia.)
- b. Mi gredahmo na skol.
(Mi smo išli u školu.)
(Noi andavamo a scuola.)

Osnovni red riječi uvjetovan je gramatički i semantički: zato se i naziva gramatičko-semantičkim redom riječi. Naime on ovisi i o gramatičkome i o obavijesnome ustrojstvu iskaza, to jest o suodnosu između već poznatoga dijela obavijesti (danoga ili teme; tal. *tema*) i novoga dijela obavijesti (novoga ili reme; tal. *rema*). Informacije su u komunikaciji hijerarhizirane ovisno o njihovoj važnosti, odnosno govornik rečenicu nesvjesno organizira u korist primatelja prema dvjema fazama: prvo izriče informaciju koju sugovornik već poznaje, zatim dodaje novu informaciju. Ono što je obavijesno važnije, što pripada remi, dolazi na najistaknutija mjesta u iskazu, a takva su mjesta prvo i zadnje. U osnovnome je redu riječi po pravilu subjekt tema iskaza, element koji sugovornik poznaje – iz jezičnoga konteksta, ko-teksta (tal. *cotesto*), ili izvanjezičnoga, konteksta (tal. *contesto*) – pa se on nalazi na početku rečenice.

¹⁰⁵ Dalje v. Silić & Pranjković (2005: 363-374), Katičić (1991: 492-499), Peša Matracki (2017: § 10), Pranjković (2011).

4.6.1. Dislokacije i rascijepljene rečenice

U komunikaciji se može odstupiti od osnovne sheme S+P+O radi ekspresivnosti ili posebnih govornikovih želja, na primjer kada se žele istaknuti tema obavijesti ili određeni element rečenice. Takav se redosljed naziva obilježenim (tal. *ordine marcato*), a njegove su realizacije izrazito mnogobrojne i u talijanskome i u hrvatskome jeziku. U takvim konstrukcijama važnu ulogu ima i rečenični naglasak: ista rečenica može dobiti različita značenja ovisno o tome koju je riječ govornik naglasio.

I talijanski i hrvatski imaju veliku sintaktičku slobodu pa je obilježeni redosljed riječi ograničen samo nekim općesemantičkim i logičkim razlozima, rijetko gramatičkim.

Ovako izgledaju neke moguće realizacije reda riječi u moliškohrvatskome na primjeru rečenica iz (91):

- (92) S+P+O: Ja imahu nu tetu; Mi gredahmo na skol.
P+S+O: Imahu ja nu tetu; Gredahmo mi na skol.
O+P+S: Nu tetu imahu ja; Na skol gredahmo mi.
O+S+P: Nu tetu ja imahu; Na skol mi gredahmo.
P+O+S: Imahu nu tetu ja; Gredahmo na skol mi.
S+O+P: Ja nu tetu imahu; Mi na skol gredahmo.

U obilježenome redu riječi utjecaj talijanskoga na moliškohrvatski prisutan je u fenomenu premještanja određene sastavnice rečenice na lijevo, dislokaciji ulijevo (tal. *dislocazione a sinistra*), pri čemu govornik ističe element koji nije subjekt (najčešće temu).

Ovako to funkcionira u moliškohrvatskome, hrvatskome i talijanskome:

- (93) a. Ja ta teg mahu *ga* činit, ke moja mat nimaše vrimenta.
(Ja sam taj posao morala napraviti, jer moja majka nije imala vremena.)
(Io questo lavoro *lo* dovevo fare, perché mia madre non aveva tempo.)
- b. Štoriju *ju* pišemo mi.
(Priču pišemo mi.)
(La storia *la* scriviamo noi.)
- c. One dva solita ke bijaše moj otac mahmo *hi* vrč na banu.
(Ono malo novaca što je poslao moj otac trebali smo staviti na stranu.)
(Quei due soldi che mandava mio padre *li* dovevamo mettere da parte.)

Iz (93) vidljivo je da se u talijanskome, pa i u moliškohrvatskome, proces dislociranja odvija pomoću klitičke, anaforičke zamjenice (tal. *ripresa pronominale*; u (93) u kurzivu), ispred

glagola.¹⁰⁶ Rečenica s osnovnim redom riječi *Ja (S) mahu čini (P) ta teg (O)* pretvara se u *Ja (S) ta teg (O₁) mahu ga (O₂) činit (P)* ako se rečenični element (s pragmatičkoga stajališta, tema) premješta ulijevo. U moliškohrvatskome dislocirani element zadržava svoja gramatička svojstva iz osnovnoga reda riječi (što je jasno vidljivo iz 93b s akuzativom ženskoga roda), a njegov rod, broj i padež preuzima i klitička zamjenica.

U (93) premješteni je element izravni objekt, što je jedini slučaj u kojemu talijanski standardni jezik zahtijeva anaforičku zamjenicu (usp. Peša Matracki 2017: § 10.2).¹⁰⁷ Međutim u razgovornome talijanskom i u regionalnim varijantama u južnoj Italiji, kao i u moliškohrvatskome, moguće je i dislokacija neizravnoga objekta:

- (94) *Men je mi bilo semaj malo udno kada vidahu druge.*
(*Meni je uvijek bilo malo žao kad sam viđao ostale.*)
(*?A me mi è sempre un po' dispiaciuto quando vedevo gli altri.*)

U (94) bilježi se reduplikacija zamjenice (lične zamjenice u dativu u naglašenome obliku *men* i nenaglašenome *mi*). Rečenica uspješno funkcionira i s jednom zamjenicom: *Men je semaj bilo malo udno kada vidahu druge (A me è sempre un po' dispiaciuto quando vedevo gli altri); Mi je semaj bilo malo udno kada vidahu druge (Mi è sempre un po' dispiaciuto quando vedevo gli altri)*. Uloga je reduplicirane zamjenice isticanje semantičkoga subjekta (*ja*), bez obzira na to što odabir naglašenoga oblika zamjenice već podrazumijeva takvo naglašavanje.

U moliškohrvatskome je klitička zamjenica obavezna i u dislokaciji udesno (tal. *dislocazione a destra*), drugoj sintaktički obilježenoj konstrukciji u kojoj se rečenični element premjesti udesno. Premješteni objekti i u preverbalnome i u postverbalnome položaju dobivaju vrijednost teme, pa su s gledišta informativne strukture dislokacije jako značajne. U dislokaciji udesno govornik ističe evidentnost i jasnoću dislociranoga elementa. U hrvatskome je takva konstrukcija nemoguća:

- (95) a. Se ju molija za ne reč nišče, moju sestru.
(Molio sam sam svoju sestru da ne kaže ništa.)
(L'ho pregata di non dire niente, a mia sorella.)
- b. Se hi ima činit čuda hi, do tihi tegi!

¹⁰⁶ Kao što je vidljivo iz (93a, c), u moliškohrvatskome anaforička zamjenica dolazi između pomoćnoga ili modalnoga glagola i punoznačnoga glagola, dok se u talijanskome ona nalazi ispred čitavoga predikata.

¹⁰⁷ Dislociranje ulijevo moguće je i na razini teksta: tada je anaforička zamjenica partitivni *ne* (v. Peša Matracki 2017: § 10.2). Moliškohrvatski nema sredstvo za dislociranje dijelova teksta poput talijanskoga *ne*.

(Moram sam raditi puno takvih poslova!)
(Ne ho dovuti fare tanti, di questi lavori!)

I u dislokaciji udesno premješteni elementi zadržavaju svoja gramatička svojstva iz neobilježenoga reda riječi, dok ih klitička zamjenica preuzima. Za razliku od dislokacije ulijevo, dislokacija udesno ne tiče se samo izravnoga objekta (usp. *id.*: § 10.3).

Iako rijetke, u moliškohrvatskome su moguće i rascijepljene rečenice (tal. *frasi scisse*) po talijanskome modelu. Radi se o obilježenoj konstrukciji koja se sastoji od dvaju odvojenih dijelova, ali koja sa semantičko-konceptualne perspektive ima jednu vrijednost. One su u suvremenome talijanskom jako česte, pogotovo u govorenome jeziku, u kojemu se rascijepljeni element fokalizira prozodijskim sredstvima.

Hrvatska je rečenica koja najviše odgovara rascijepljenoj rečenici predikatna (v. § 4.5.2.1; usp. Ivas 2001).

- (96) a. Mam pitat moju ženu. Je ona [ke kumaniva doma].
(Trebam pitati svoju ženu. Ona je ta koja doma zapovijeda.)
(Devo chiedere a mia moglie. È lei [che comanda a casa].)
- b. Je bija on [ke je se tija karat s menom], no ja.
(On je bio taj koji se htio svađati sa mnom, ne ja.)
(È stato lui che ha voluto litigare con me, non io.)
- c. Biše ona skola [ke ne biše dobra za mene], ne bihu ja [ke numahu].
(Ona škola nije bila dobra za mene, nisam bio ja taj koji nije bio sposoban.)
(Era quella scuola [che non andava bene per me], non ero io [che non ero capace].)

Prvi dio rascijepljene rečenice, koji sadržava glagol *bit* (tal. *essere*), naglašava novo/remu (*ona*, odnosno *moja žena*; *on*; *ona skola*; *ja*), a u drugome se dijelu iskazuje poznato/temu (*netko tko zapovijeda doma*; *netko tko se htio svađati sa mnom*; *nešto što nije bilo dobro za mene*; *netko tko nije bio sposoban*). Dakle tipična se rascijepljena rečenica u moliškohrvatskome sastoji od kopulativne rečenice koja predstavlja remu i eksplicitne rečenice uvedene odnosnom zamjenicom *ke* (u talijanskome su moguće i implicitne rečenice).

U (96) svi su rascijepljeni elementi u službi subjekta. Međutim može se fokalizirati i objekt, izravni (97a) ili neizravni (97b), iako se takve konstrukcije u moliškohrvatskome još rjeđe bilježe:

- (97) a. Nisi razumija: je oni konop nonde ke maš vezat.
(Nisi shvatio: onaj tamo konop trebaš vezati.)
(Non hai capito: è quella fune lì che devi legare.)
- b. Je s njimi ke maše po govorat, erke ja ne nadem nišče.
(S njima si trebao ići razgovarati, jer ja ne znam ništa.)
(È con loro che dovevi andare a parlare, perché io non so niente.)

Rascijepljeni element može biti i priložna oznaka:

- (98) a. Smo zbaljal dan: biše učer ke imahmo apundamend di je medik, ne danas!
(Pomiješali smo dane: bio je jučer dan kad smo imali dogovoreno kod liječnika, ne danas!)
(Abbiamo sbagliato giorno: era ieri che avevamo appuntamento dal dottore, non oggi!)
- b. Gledaj kako činu druge. Je nako ke se čini!
(Gledaj kako drugi rade. Tako se to radi!)
(Guarda come fanno gli altri. È così che si fa!)
- c. Ja pišem suderaj, ma je ode, u grad, di jesi doma, ke pišem poezije veče lipe.
(Ja pišem svugdje, ali ovdje, u svome mjestu, gdje sam doma, pišem najljepše pjesme.)
(Io scrivo dappertutto, ma è qui, in paese, dove sono a casa, che scrivo le poesie più belle.)

U talijanskome, pa i u moliškohrvatskome, moguća je rascijepljena rečenica s redosljedom tema + rema, dakle s obrnutim redosljedom u odnosu na prototipične rascijepljene rečenice.

Ona bi se na hrvatski mogla prevesti odnosnom subjektivnom rečenicom:

- (99) a. Ko je bija bravi, inveč, je bila tvoja sestra.
(Tko je bio dobar, naprotiv, to je bila tvoja sestra.)
(Chi è stato bravo, invece, è stata tua sorella.)
- b. Ono ke su činil je na stvara gruba.
(Ono što su napravili, to je ružno.)
(Quello che hanno fatto è una cosa brutta.)

Prvi dio konstrukcije sadržava temu i uveden je odnosnom zamjenicom *ko* (tal. *chi*) (+ glagolski predikat) ili pokaznom zamjenicom + *ke* (+ glagolski predikat). Drugi se dio konstrukcije sastoji od kopule (*bit*) koja nosi novu informaciju. Takva se obilježena rečenica zove *pseudorascijepljena rečenica* (tal. *frase pseudoscissa*).

4.6.2. Položaj prednaglasnica

Moliškohrvatski se red riječi razlikuje od hrvatskoga standardnog i zbog položaja nekih prednaglasnica (hrvatskih zanaglasnica!). Isto vrijedi i u razgovornome hrvatskom i u hrvatskim dijalektima, a takvi su slučajevi:

1. Nenaglašeni oblik glagola *bit* kad služi za tvorbu perfekta (*se/si, si, je, smo, ste, su*):

- (100) a. Se se ustala, se rekla: „Sa mam po sprovendat!“. E se pola. E se se naučila. Se umila činit e nak se tkala.
(Ustala sam se, rekla sam: „Sada moram pokušati!“. I išla sam. I naučila sam. Znala sam to napraviti i onako sam tkala.)
(Mi sono alzata, ho detto: “Adesso devo andare a provare!”. E sono andata. E ho imparato. L’ho saputo fare e così ho tessuto.)
- b. Smo imal semaj koze, smo imal semaj koji nima, prase, kokoše, smo sprovendival imat kunilje.
(Imali smo uvijek koze, imali smo uvijek koju životinju, prase, kokoši, pokušavali smo držati kuniće.)
(Abbiamo avuto sempre le capre, abbiamo avuto sempre qualche animale, il maiale, le galline, abbiamo provato a tenere i conigli.)

2. Nenaglašeni oblici glagola *tit* koji služe za tvorbu futura (*ču, ćeš, će, čmo/mo, šte, te*):

- (101) Čmo vit ko funi pri ovi toc.
(Vidjet ćemo tko će prije završiti ovaj komad.)
(Vediamo chi finisce prima questo pezzo.)

3. Nenaglašeni oblici ličnih i povratnih zamjenica (kad ne dolaze uz imperativ) (*me, mi, te, ti, se, si, mu, ga, joj, ju, nam, nas, vam, vas, hi, njim*):

- (102) a. Te hočem dobro.
(Volim te.)
(Ti voglio bene.)
- b. Ti morem povidat čuda stvari.
(Mogu ti pripovijedati mnogo stvari.)
(Ti posso raccontare molte cose.)
- c. Se vržaše na lipa pršula zgora ognja.
(Lijepo se stavljala tava na vatru.)
(Si metteva una bella padella sopra il fuoco.)

Kada se u rečenici nalazi više prednaglasnica, glagolska prednaglasnica *je* dolazi ispred zamjeničke proklitike:

- (103) a. Je ti reka kokodi koju votu.
(Rekao ti je netko koji put.)
(Te l'ha detto qualcuno qualche volta.)
- b. Je se dolo znat.
(Saznalo se.)
(Si è venuto a sapere.)

4.6.3. Položaj pridjevskoga atributa u imenskoj sintagmi

Moliškohrvatski se govor ponaša po uzoru na talijanski i u određivanju položaja pridjevskoga atributa u imenskoj sintagmi.¹⁰⁸

U talijanskome, kao i u drugima romanskim jezicima, pridjevski se atribut (tal. *aggettivo attributivo*) može nalaziti ispred ili iza imenice na koju se odnosi, a izbor je određen mnogim čimbenicima (sintaktičkim, funkcionalnim, semantičkim, pragmatičnim, fonološkim i leksičkim) (Bernardini 2011).

U standardnome se talijanskom pridjevski atribut najčešće nalazi iza imenice (sa sintaktičkoga je stajališta postverbalni položaj najproduktivniji), a u govorenome se jeziku u preverbalnome položaju uglavnom javlja u ustaljenim izrazima (*id.*). U južnoj je Italiji postverbalni položaj pridjeva još češći i općenitiji (Rohlf's 1969: 330).

- (104) a. Živim u Mundimitar, na gradić mali.
(Živim u Mundimitru, jednom malom gradiću.)
(Vivo a Montemitro, un paese piccolo.)
- b. Bihu dane duge.
(Bili su dugi dani.)
(Erano giorni lunghi.)

¹⁰⁸ Pridjevi su „riječi kojima se izriču svojstva predmeta i pojava, označenih drugim vrstama riječi, i odnosi među njima“ (Barić i dr. 2005: 173). Univerzalno je svojstvo kategorijalno pridjevsko značenje (Marković 2013: 293). Kao bitno semantičko obilježje pridjeva, izricanje svojstva imenice omogućuje pridjevima da budu uvršteni uz imenice u ulozi atributa (Znika 2016: 137).

Na ovome se mjestu upravo promatraju neutralni i nedvojbeni slučajevi, odnosno imenske sintagme s tipičnim pridjevskim atributom, onim koji izriče svojstvo imenice (usp. *ibid.*: 138 za pridjevski atribut koji izriče predmetnost).

- c. Se vržase na lipa pršula zgora ognja.
(Lijepo se stavljala tava na vatru.)
(Si metteva una bella padella sopra il fuoco.)

Sa semantičke perspektive pridjevski atribut koji se nalazi iza imenice ima ograničavajuću funkciju (tal. *funzione restrittiva* ili *distintiva*), to jest određuje, utvrđuje referent imenice (105a), dok onaj koji se nalazi ispred imenice ima deskriptivnu funkciju (tal. *funzione descrittiva, non-restrittiva* ili *accessoria*), odnosno označava neko sporedno obilježje imenice (105b) (usp. Bernardini 2011; Rohlf s 1969: § 984).¹⁰⁹

I u hrvatskome je mjesto pridjevskoga atributa u imenskoj sintagmi slobodno te neovisno o svome obliku, no, za razliku od talijanskoga, izbor između antepozicije ili postpozicije vrši se iz stilskih razloga (Znika 2016: 138). Opet, za razliku od talijanskoga, načelno se pridjevski atribut u imenskoj sintagmi nalazi ispred imenice: preverbalni je položaj najčešći i neobilježen (v. *id.*: 140-141).

- (105) a. Oni dičalj lipi iz Kruča je mi pisa.
(? Onaj lijepi dečko iz Kruča mi se javio.)
(Quel ragazzo bello di Acquaviva mi ha scritto.)
- b. On je proprj na lipi dičalj.
(? On je baš lijep dečko.)
(Lui è proprio un bel ragazzo.)

Pridjevski atribut *lipi* u (105a) utvrđuje referent imenice *dičalj*, to jest određuje o kojemu je dječaku riječ. S druge strane pridjevski atribut *lipi* u (105b) opisuje referent imenice.

Među kriterijima za određenje položaja pridjevskoga atributa u standardnome talijanskom postoji i onaj u skladu s informacijskom strukturom rečenice: kad je informacija izražena pridjevom predstavljena kao tema, pridjev prethodi imenici, kad se ona predstavi kao rema, pridjev dolazi iza imenice. Moguće je povući paralelu između ovoga pravila i značenja određenosti i neodređenosti. Predmet dodatnoga istraživanja mogao bi biti položaj pridjevskoga atributa u moliškohrvatskome u odnosu na kategoriju određenosti, pridjevski vid i član. Naime Sammartino (2004: 231-232) bilježi da većina pridjeva u moliškohrvatskome ima neodređeni i određeni oblik, no govornici ih teško razlikuju pa miješaju (kao što je to u razgovornome

¹⁰⁹ Nadalje redosljed *imenica-pridjev* označava neku osobinu imenice na objektivnan način, a redosljed *pridjev-imenica* ističe veću subjektivnost suda, obično podrazumijeva veću emotivnu angažiranost i, kada nije obavezan, može značiti pokušaj stilističke obrade poruke od strane govornika (usp. Bernardini 2011; Rohlf s 1969: § 984).

hrvatskom; usp. (105)). S druge strane Sammartino (2004) ne govori o članu u moliškohrvatskome. Međutim sve češće se u njemu bilježi uporaba neodređenih članova po talijanskome modelu, to jest jednine *jena* za sva tri roda (tal. *un, uno, una*) te množine *nike* (tal. *dei, degli, delle*), također za sva tri roda (v. Breu 2005). Tako se čini da je u moliškohrvatskome svojstvo za izricanje određenosti i neodređenosti sve više neodređeni član (ne bilježe se oblici određenih članova).¹¹⁰

5. Zaključak

Sintaksa je, u odnosu na ostale jezične razine, zanemarena, i u opisima standardnoga hrvatskog, i u opisima hrvatskih dijalekata (posebice štokavskih i čakavskih), i u teoriji jezičnoga kontakta, i u kontaktološkim istraživanjima.

Talijanskim se utjecajem na moliškohrvatski govor bavilo više jezikoslovaca, najviše iz morfološke i leksičke perspektive, dok su radovi o morfosintaksi brojčano znatno manji, a o sintaksi jednostavne i složene rečenice gotovo nepostojeći. Pretpostavlja se da je zanimanje za talijanske utjecaje na moliškohrvatsku sintaksu malo i zato što su hrvatska i talijanska sintaksa jako slične u usporedbi s ostalim jezičnim razinama, zato što su talijanski utjecaji na sintaktičkoj razini manje očit i vidljivi i zato što se sintaksu smatra najkonzervativnijom razinom u moliškohrvatskome (i općenito).

Bez obzira na sve to pokazalo se da je talijanski utjecaj na moliškohrvatski prisutan u velikoj mjeri i na razini sintakse, od pojedinoga člana rečeničnoga ustrojstva do složene rečenice. Vrlo je očit utjecaj talijanskoga u konstrukcijama koje nemaju odgovarajući oblik odnosno značenje u hrvatskome: kauzativnim konstrukcijama, konstrukcijama s percepcijskim glagolima, zavisnosloženim infinitivnim rečenicama, rascijepljenim rečenicama. Značajan je talijanski utjecaj na izricanje prošlih radnji, modalne, fazne i perifrazne glagole, rekciju glagola i posvojnost. Najslabiji se utjecaj bilježio na razini jednostavne rečenice, što je očekivano s obzirom na to da nema značajnih razlika između hrvatskih i talijanskih preoblika gramatičkoga ustrojstva rečenice. Isto ne vrijedi za sintaksu složene rečenice, u kojoj – reklo bi se –

¹¹⁰ Danas se smatra da je imenica nositelj kategorije određenosti, a ne pridjev, koji samo može izraziti određenost ili neodređenost imenice, kao što to mogu zamjenice i članovi (v. Znika 2016: 139-140). Primjerice Marković 2013: § 7) navodi sljedeće pridjevske kategorije: inherentne kategorije (komparacija, mocija ili pokretnost, kategorije glagolskih pridjeva, deklinacijska vrsta); kategorije slaganja; konfiguracijske kategorije.

moliškohrvatski „samo“ posuđuje leksički materijal, veznike. Međutim kad moliškohrvatski posuđuje leksički materijal poput veznika, on posuđuje i sintaktička pravila i logično-semantične odnose koji ti veznici stvaraju: ne radi se, dakle, „samo“ o leksičkome nego i o sintaktičkome posuđivanju.

Treba imati na umu i da je više promatranih pojava prisutno i u mnogima hrvatskim dijalektima odnosno u razgovornome hrvatskom, što navodi na razmišljanje o tome jesu li te pojave uopće rezultat petostoljetnoga talijanskog utjecaja na moliškome području.

O svima ovdje istraženim pojavama, kao i o drugima sintaktičkim pojavama koje nisu uključene u rad, potrebna su dodatna proučavanja. Sintaksa se moliškohrvatskoga govora te utjecaji talijanskoga na nju trebaju tek otkriti.

6. Tablice

6.1. Veznici po službi u moliškohrvatskome govoru

	rečenice	veznici
nezavisno-složene rečenice	sastavne	<i>e, eš, oš, i, pa, ter, si(a)... si(a)/ke, ni, nit, ni... ni, nit... nit</i>
	rastavne	<i>ol, sinò, ol... ol</i>
	suprotne	<i>e, a, ma, però, inveč/mbeč, inveč/mbeč za/ke, mendr, kada</i>
	izuzetne	<i>samo ke</i>
	zaključne	<i>zato, kuindi, napošt</i>
	objasnidbene	<i>difat(i)</i>
zavisnosložene rečenice	predikatne	<i>ke, ko, čigov</i>
	subjektne	<i>ke, za, ko</i>
	objektne	<i>ke, za, ko</i>
	mjesne	<i>di, iskle, iz di</i>
	vremenske	<i>kada, dokle, mendr, mendr ke, dokad(a), saku votu ke, dop ke, pena, nu votu ke, pri ke, pri za, ke, fino ke, fino kada, fìngè, no/ne kada, ke kada</i>
	načinske	<i>kako, kano, kano si</i>
	usporedne	<i>kano ke, kano si, tjutošt ke, noko, do kako, do koko, veče</i>
	uzročne	<i>jer, erke, jerke, ajerke, sikonke, ke, za</i>
	posljedične	<i>(toko/noko/tako/nako) ke, za, ke, si</i>
	namjerne	<i>ke, za</i>
	pogodbene	<i>si, baške</i>
	dopusne	<i>pur si, pur kada, za</i>
	atributne	<i>ke</i>
	rečenice s veznicima <i>sendza ke/sendza</i>	<i>sendza ke, sendza</i>
	rečenice izuzimanja	<i>forkè</i>
	rečenice kriterija (limitativne rečenice)	<i>koko, za ono ke, za</i>

6.2. Službe subjunktora *ke* u moliškohrvatskome govoru

rečenice		moliškohrvatski primjer	hrvatski primjer	talijanski primjer
predikatne		<i>Čeljade nisu ono ke bihu pri.</i>	<i>Ljudi nisu (ono) što su prije bili.</i>	<i>Le persone non sono quello che erano prima.</i>
subjektne	odnosne subjektne	<i>Ono ke znadeš, reci mi.</i>	<i>(Ono) što znaš, reci mi.</i>	<i>Quello che sai, dimmelo.</i>
	izrične subjektne	<i>Se govore ke su zgubili moždane.</i>	<i>Priča se da su izgubili pamet.</i>	<i>Si dice che hanno/abbiano perso la testa.</i>
objektne	odnosne objektne	<i>Mam zvat onoga ke si pozna učer.</i>	<i>Trebam zvati (onoga) koga sam jučer upoznao.</i>	<i>Devo chiamare quello che ho conosciuto ieri / chi ho conosciuto ieri.</i>
	izrične objektne	<i>Mislím ke sada te tege se ne moru čini več.</i>	<i>Mislím da se sad ti poslovi ne mogu više obaviti.</i>	<i>Penso che adesso questi lavori non si possono/possano fare più.</i>
priložne	terminativne vremenske	<i>Je rivala doma ke ne stajaše dobro.</i>	<i>Stigla je doma da joj nije bilo dobro.</i>	<i>È arrivata a casa che non stava bene.</i>
	usporedne po nejednakosti	<i>Je bolje se hitit ke se kajat.</i>	<i>Bolje je riskirati nego žaliti.</i>	<i>È meglio buttarsi che pentirsi.</i>
		<i>Se hoče manje za reč ke za činit.</i>	<i>Lakše je reći nego napraviti.</i>	<i>Ci vuole meno a dirlo che a farlo.</i>
	uzročne	<i>Sutra mam se ustati rano ke mam po na skol.</i>	<i>Sutra se moram rano ustati jer moram ići u školu.</i>	<i>Domani mi devo alzare presto ché/che devo andare a scuola.</i>
	posljedične	<i>Biše toko vručo ke nise moga ostat.</i>	<i>Bilo je toliko vruće da nisam mogao ostati.</i>	<i>Faceva tanto caldo che non sono potuto restare.</i>
<i>Spaše ke ne bi se usta maj.</i>		<i>Spavao je tako da se ne bi nikad ustao.</i>	<i>Dormiva che non si sarebbe alzato mai.</i>	
namjerne	<i>Hod ode ke mam ti reč nu stvaru!</i>	<i>Dođi da ti nešto kažem!</i>	<i>Vieni qua che ti dico una cosa!</i>	
atributne	odnosne atributne s vremenskim značenjem	<i>Biše oni mumend ke (kada) se idaše.</i>	<i>Bio je onaj trenutak u kojemu (kad) se jelo.</i>	<i>Era quel momento che (in cui) si mangiava.</i>
	odnosne atributne s mjesnim značenjem	<i>Ja živim u Mundimitar, na gradić mali, ke (di) danas jesmo tri stotine čeljadi.</i>	<i>Ja živim u Mundimitru, malom mjestu, u kojemu (gdje) nas danas ima tristo.</i>	<i>Io vivo a Montemitro, un piccolo paese, che (dove/in cui) oggi siamo trecento persone.</i>

odnosne atributne s uzročnim značenjem	<i>Mu biše draga njegova sestra, ke (erke) biše na dobra divojka.</i>	<i>Sviđala mu se njegova sestra, koja/jer je bila dobra djevojka.</i>	<i>Gli piaceva sua sorella, che (perché) era una brava ragazza.</i>
odnosne atributne s namjernim značenjem	<i>Hočem nu divojku ke mi daje sekoliko (ke ma mi dat sekoliko).</i>	<i>Želim djevojku koja (da) mi daje sve.</i>	<i>Voglio una ragazza che (affinché) mi dia tutto.</i>
odnosne atributne s posljedičnim značenjem	<i>Je menda na sištem ke (nako ke) ga pomože.</i>	<i>Izumio je sustav koji (takav da) mu pomaže.</i>	<i>Ha inventato un sistema che (tale che) lo aiuti.</i>
odnosne atributne s dopusnim značenjem	<i>Ona, ke (pur si) je študijala čuda, nije nala teg.</i>	<i>Ona, koja (iako) je puno studirala, nije našla posao.</i>	<i>Lei, che (anche se) ha studiato tanto, non ha trovato lavoro.</i>
odnosne atributne s pogodbenim značenjem	<i>Čeljade ke (si) grede saki dan je zdrav.</i>	<i>Čovjek koji (ako) hoda svaki dan je zdrav.</i>	<i>Una persona che (se) camminasse ogni giorno è sana.</i>

7. Podaci o terenskome istraživanju

7.1. Podaci o terenskome istraživanju

Ispitanik	Datum rođenja	Mjesto rođenja	Vrsta snimke	Teme govora	Datum snimanja	Metoda snimanja	Mjesto snimanja	Trajanje snimke
Gabriele Blascetta	10. 12. 1959.	Montemitro	spontani govor, pripovijedanje	vlastiti život i život vlastite obitelji za vrijeme vlastitoga djetinjstva i rane mladosti, narodni poslovi	3. 1. 2016.	otkriveni mikrofon	Montemitro (ispitanikov dom)	00:27:47
Rita Giorgetta	16. 9. 1957.	Montemitro	spontani govor, pripovijedanje	vlastiti život i život vlastite obitelji za vrijeme vlastitoga djetinjstva i rane mladosti, narodni poslovi	3. 1. 2016.	otkriveni mikrofon	Montemitro (ispitanikov dom)	00:15:14
Gianluca Miletti	6. 8. 1995.	Vasto (Abruzzo)	spontani govor, pripovijedanje	aktivnosti promicanja manjinske kulture i jezika	3. 1. 2016.	otkriveni mikrofon	Montemitro (ispitanikov dom)	00:15:08
Lucia Angiolina Giorgetta	25. 11. 1941.	Montemitro	spontani govor, razgovor	performativi, vlastiti život i život sugovornika	19. 8. 2019.	skriveni mikrofon	Montemitro (tržnica, ispitanikov dom)	00:55:41*
Paolo Sammartino	23. 5. 1973.	Montemitro	spontani govor, razgovor	performativi, vlastiti život i život sugovornika	19. 8. 2019.	skriveni mikrofon	Montemitro (tržnica, ispitanikov dom)	00:55:41
autorica istraživanja	13. 6. 1994.	Larino (Molise)	spontani govor, razgovor	performativi, vlastiti život i život sugovornika	19. 8. 2019.	-	Montemitro (tržnica, ispitanikov dom)	00:55:41

* Lucia Angiolina Giorgetta, Paolo Sammartino i autorica istraživanja sugovornici su u istome snimljenom razgovoru. Lucia Angiolina Giorgetta majka je Paola Sammartina te baka autorice istraživanja (Paolo Sammartino)

stric je autorice istraživanja). U ovome je razgovoru „ispitanikov dom“ dom u kojemu žive Lucia Angiolina Giorgetta i Paolo Sammartino.

7.2. Jezične biografije ispitanika

Gabriele Blascetta rođen je 1959. godine u Mundimitru, a od 1992. živi s obitelji u Malome Borištofu, u Gradišću (Austrija). U mladosti je počeo pokazati zanimanje za povijest i kulturno-jezičnu baštinu svoje manjine, politički i kulturno se angažirati te pisati pjesme na moliškohrvatskome. Godine 1984. upoznao je buduću ženu Gradišćanku (vjenčali su se 1988. godine) i otada postaje pismen (pisanje i čitanje) na hrvatskome. Jako je vezan za svoj rodni grad, redovito je u kontaktu s obitelji u Mundimitru i sumještanima, a Mundimitar posjeti četiri puta godišnje. Angažiran je u hrvatskoj manjini u Gradišću i, koliko to daljina dopušta, u svojoj manjini. Aktivni je član Zaklade „Agostina Piccoli“. Redovito piše pjesme na svojem dijalektu, njegove su pjesme objavljene u zbirci *S našimi riči* i višestruko je nagrađen na Literarnome natječaju Zaklade „Agostina Piccoli“. Ima dvoje djece s kojima komunicira na moliškohrvatskome i koje je naučio moliškohrvatski bez obzira na to što su djeca odrasla u Gradišću. Jako je dobar govornik moliškohrvatskoga, no gradišćansko je okruženje utjecalo na njega tako da lako pomiješa moliškohrvatski i gradišćanski leksik. Naime svakodnevno govori gradišćanskohrvatski, a osim toga redovito komunicira i na njemačkome.

Rita Giorgetta rođena je 1957. godine u Mundimitru, gdje je provela cijeli život i svakodnevno se služila isključivo moliškohrvatskim govorom. Završila je treću godinu trgovačke škole u gradu Campobasso (središtu pokrajine Molise), a radila je puno poslova (izvan rodnoga mjesta), najviše kao prodajna predstavica. Članica je Zaklade „Agostina Piccoli“. Odlična je predstavica svojega naraštaja, koji karakteriziraju: dvojezičnost; moliškohrvatski kao prvi jezik, obiteljski jezik i jezik neformalnosti; talijanski kao jezik formalnosti i jezik komunikacije s govornicima koji ne pripadaju moliškohrvatskome govornom području.

Gianluca Miletta rođen je 1995. godine u gradu Vasto (Abruzzo) od roditelja rođenih u Mundimitru, a odrastao je u Mundimitru. Jedan je od najboljih govornika svojega naraštaja i višestruko nagrađen moliškohrvatski pjesnik. Angažiran je u kulturnim aktivnostima u manjini i u rodnome mjestu. Aktivni je član više kulturnih udruga u moliškohrvatskoj manjini, među kojima su Zaklada „Agostina Piccoli“ i folklorna grupa „KroaTarantata“. Sudjelovao je u mnogima kulturnim projektima i u Hrvatskoj, hrvatskim manjinama i područjima hrvatske dijaspor. Završio je preddiplomski studij turizma (Scienze turistiche) na Sveučilištu u Moliseu (Università degli Studi del Molise) 2017. godine, a iste se godine preselio u Milano, gdje je

upisao i 2019. diplomirao Poslovnu ekonomiju (Economia del Turismo) na Sveučilištu Bicocca (Università degli Studi di Milano-Bicocca). Otada živi i radi u turizmu (u talijanskoj firmi kao „supply chain administrator“ za Italiju i Švicarsku) u Milanu, ali više puta godišnje posjeti rodno mjesto, redovito je u kontaktu sa sumještanima i sudjeluje u aktivnostima promicanja manjinske kulture i na daljinu.

Lucia Angiolina Giorgetta rođena je 1941. u Mundimitru. Provela je čitav život u Mundimitru, završila je osnovnoškolsko obrazovanje, sa osamnaest se godina udala i godinu dana kasnije dobila prvo od troje djece te čitav život bila angažirana prvo u ulozi majke i onda u ulozi bake. Odlična je predstavica svojega naraštaja, koji karakteriziraju: moliškohrvatski kao materinski jezik; prvi susret s talijanskim odlaskom u osnovnu školu; dalje usvajanje talijanskoga preko masovnih medija; uporaba talijanskoga uglavnom s unucima i mladima zbog straha od nerazumijevanja moliškohrvatskoga; nepismenost (u smislu pisanja i čitanja) na moliškohrvatskome odnosno hrvatskome.

Paolo Sammartino rođen je 1973. u Mundimitru. Većinu je života proveo u rodnome mjestu i jako je dobar govornik moliškohrvatskoga, koji preferira pred talijanskim. Pohađao je geodetsku školu u mjestima Termoli i Vasto (Abruzzo), završio je četvrtu (predzadnju) godinu škole i najviše je radio kao vlasnik kafića u Mundimitru, a u slobodno vrijeme voli proučavati glazbu i teme iz opće kulture. Ima dvoje djece i s njima također razgovara uglavnom na moliškohrvatskome. Godinama piše pjesme na moliškohrvatskome, pjesme su mu objavljene u zbirkama *S našimi riči* i više je puta bio nagrađen na Literarnome natječaju Zaklade „Agostina Piccoli“. Bio je u više navrata u Hrvatskoj na projektima u vezi s folklorom i sportom (nogometom). Bio je predsjednik nogometne ekipe iz Mundimitra ACD Mundimitar.

Autorica istraživanja rođena je 1994. u gradu Larino (Molise), a odrasla je u Mundimitru u iznimno kulturno angažiranoj obitelji. Osim toga od šeste je godine živjela i s pomajkom Hrvaticom (Zagrepčankom) i imala intenzivne i redovite kontakte s Hrvatskom i Hrvatima. Nakon talijanskoga srednjoškolskog obrazovanja 2013. je godine upisala preddiplomski dvopredmetni studij Kroatistike i Talijanistike na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, a 2017. godine diplomski dvopredmetni studij Kroatistike (nastavnički smjer) i Talijanistike (nastavnički smjer) na istome Fakultetu. Nakon odlaska u Zagreb više komunicira na moliškohrvatskome s obitelji i sumještanima iz Mundimitra, no istovremeno moliškohrvatski slabi dok standardni hrvatski napreduje. Angažirana je u svojoj manjini i, među ostalom, članica je Zaklade „Agostina Piccoli“ i folklorne grupe „KroaTarantata“. Bavi se istraživačkim

(prvenstveno jezikoslovnim) radom o moliškohrvatskoj manjini, pohađa stručne i studentske skupove i konferencije i predaje hrvatski i talijanski kao i druge jezike.

8. Izvori

https://pangloss.cnrs.fr/index_en.html [pregled 2. 5. 2020].

9. Literatura

Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Prir. Ljiljana Jojić. Zagreb: Novi Liber.

Ascoli, Graziadio Isaia. 1864. *Intorno agli slavi del Napoletano. Notizie comunicate dal Prof. Ascoli, Rivista Italiana di Scienze Lettere ed Arti*, 140 [Cit. prema: Marra 2019].

Ascoli, Graziadio Isaia. 1867. Saggi ed appunti. *Il Politecnico* 3: 283-314. Pretiskano u: 1877. *Studi Critici*. Knj. II. Roma [Cit. prema: Marra 2019].

Bada, Maria. 2009. La minoranza croata del Molise: un'indagine sociolinguistica e glottodidattica: 1-58.
https://www.academia.edu/36655826/La_minoranza_croata_del_Molise_unindagine_sociolinguistica_e_glottodidattica, str. 1-58 [pregled 2. 7. 2019].

Badurina, Lada. 2016. Jezikoslovni pristupi tekstu. *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 40 (60), 49-61.

Barić, Eugenija – Mijo Lončarić – Dragica Malić – Slavko Pavešić – Mirko Peti – Vesna Zečević – Marija Znika [Barić et al.] 2005. *Hrvatska gramatika*. Četvrto izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

Bernardini, Petra. 2011. Aggettivi qualificativi. Enciclopedia dell'Italiano. Treccani, http://www.treccani.it/enciclopedia/aggettivi-qualificativi_%28Enciclopedia-dell%27Italiano%29/ [pregled 20. 7. 2020].

Breu, Walter – Giovanni Piccoli. 2000. *Dizionario croato molisano di Acquaviva Collecroce: dizionario plurilingue della lingua slava della minoranza di provenienza dalmata di Acquaviva Collecroce in Provincia di Campobasso: dizionario, registri, grammatica, testi / con la collaborazione di Snježana Marčec*. Campobasso.

Breu, Walter. 2005. Il sistema degli articoli nello slavo molisano: eccezione a un universale tipologico. U: Walter Breu (ur.) 2005. *L'influsso dell'italiano sulla grammatica delle lingue minoritarie. Problemi di morfologia e sintassi*. Atti del Convegno Internazionale – Costanza, 8-11 ottobre 2003. Rende: Centro Editoriale e Librario, Università della Calabria, 111-139.

Breu, Walter. 2011. *Grammatica dello slavomolisano di Acquaviva Collecroce* [überarbeiteter Grammatikteil aus einer Buchpublikation: *Dizionario croato molisano di Acquaviva*

Collecroce]. Universität Konstanz, http://www.uni-konstanz.de/FuF/Philo/Sprachwiss/slavistik/acqua/Grammatica_2000-E-Format-2011.pdf [pregled 15. 11. 2019].

Cerruti, Massimo. 2011. Strutture perifrastiche. Enciclopedia dell'Italiano. Treccani, [http://www.treccani.it/enciclopedia/strutture-perifrastiche_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/strutture-perifrastiche_(Enciclopedia-dell'Italiano)/) [pregled 10. 7. 2020].

Cimaglia, Riccardo. 2011. Verbi di percezione. Enciclopedia dell'Italiano. Treccani, [http://www.treccani.it/enciclopedia/verbi-di-percezione_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/verbi-di-percezione_(Enciclopedia-dell'Italiano)/) [pregled 10. 7. 2020].

Clissa, John. 2001. *The Fountain and the Squeezebox = La Fontana e L'Organetto = Funda aš Orginet*. Perth: Picton Press.

Dal Negro, Silvia. 2005. Il *code switching* in contesti minoritari soggetti a regressione linguistica. *Italian journal of linguistics* 17: 157-178.

Decreto del Presidente della Repubblica 2 maggio 2001, n. 345 (modificato ed integrato con DPR 30 gennaio 2003, n. 60). “Regolamento di attuazione della legge 15 dicembre 1999, n. 482, recante norme di tutela delle minoranze linguistiche storiche”. *Gazzetta Ufficiale* n. 213 del 13 settembre 2001.

Decreto di promulgazione della Legge di ratifica del Trattato tra la Repubblica di Croazia e la Repubblica Italiana sui diritti delle minoranze e Legge di ratifica del Trattato tra la Repubblica di Croazia e la Repubblica Italiana sui diritti delle minoranze. *Gazzetta ufficiale – atti internazionali* n. 15 del 14 ottobre 1997.

Genova, Angelo. 1990. *Ko jesmo... bolje: ko bihmo?!*. Vasto: Cannarsa.

Giammarco, Ernesto. 1960. *Grammatica delle parlate d'Abruzzo e Molise*. Con racconti popolari, liriche inedite di V. Clemente e G. Giuliante e due Appendici: a) Profilo storico del volgare letterario abruzzese, b) Comportamento dell'abruzzese medio nel parlare e scrivere la lingua nazionale. Prefazione di Clemente Merlo. Centro di Studi Abruzzesi. Collana di documenti e saggi. Pescara: Istituto Artigianelli Abruzzesi.

Fiorentino, Giulia. 2011. Frasi relative. Enciclopedia dell'Italiano. Treccani, [http://www.treccani.it/enciclopedia/frasi-relative_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/frasi-relative_(Enciclopedia-dell'Italiano)/) [pregled 10. 7. 2020].

Hudeček, Lana – Milica Mihaljević. 2019. Podjela i nazivlje zavisnosloženih rečenica u novijim hrvatskim gramatikama. *Rasprave* 45/2: 437–471.

Istat (Istituto Centrale di Statistica). 2020. *Popolazione residente al 1° gennaio*. <https://www.istat.it/it/popolazione-e-famiglie> [pregled 2. 5. 2020].

Ivas, Ivan. 2001. Rascijepljene rečenice u hrvatskom jeziku. U: Dubravka Sesar – Ivana Vidović Bolt (ur.) 2001. *Drugi hrvatski slavistički kongres*. Zbornik radova, sv. I. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 433-440.

Jansen, Hanne. 2010. Verbi fraseologici. Enciclopedia dell'Italiano. Treccani, [http://www.treccani.it/enciclopedia/verbi-fraseologici_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/verbi-fraseologici_(Enciclopedia-dell'Italiano)/) [pregled 10. 7. 2020].

Jutronić-Tihomirović, Dunja. 1975. Prilog proučavanju sintaktičke interferencije kod jezika u kontaktu. *Radovi. Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti*, svezak 14, br. 6: 249-258.

Katičić, Radoslav. 1991. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*. Drugo, ponovljeno izdanje. Djela Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za filološke znanosti. Knj. 61. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Globus.

La grammatica italiana [Grammatica Treccani]. 2012. Istituto dell'Enciclopedia Italiana. Treccani, http://www.treccani.it/enciclopedia/elenco-opere/La_grammatica_italiana [pregled 10. 7. 2020].

Legge Regionale 14 maggio 1997, n. 15. “Tutela e valorizzazione del patrimonio culturale delle minoranze linguistiche nel Molise”. Bollettino Ufficiale n° 10 del 16 maggio 1997.

Legge 15 dicembre 1999, n. 482, “Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche”. *Gazzetta Ufficiale* n. 297 del 20 dicembre 1999.

Lisac, Josip. 2003a. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Lisac, Josip. 2003b. Leksički, sintaktički i drugi utjecaji u hrvatskim dijalektima. U: Milan Moguš (ur.) 2003. *Hrvatski dijalektološki zbornik*. Knj. 12. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 29-37.

Lisac, Josip. 2008. Dosadašnja proučavanja hrvatskih štokavskih dijalekata. U: Dunja Brozović-Rončević – Milan Moguš (ur.) 2008. *Hrvatski dijalektološki zbornik*. Knj. 14. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 13-23.

Ljubičić, Maslina – Vinko Kovačić. 2018. Neke moliškohrvatske glasovne promjene pod utjecajem abruceško-moliškoga dijalekta. *Tabula* 15: 113-147.

Marcato, Carla. 2002. *Dialetto, dialetti e italiano*. Bologna: il Mulino.

Marinović, Ivo – Antonio Sammartino – Baldo Šutić. 2014. *Korijeni: Hrvati Biokovlja i Donje Neretve u Italiji = Radici: Croati del Biokovo e della Bassa Narenta in Italia*. Zagreb: Centar za nove inicijative – Montemitro: Fondazione “Agostina Piccoli”.

Marković, Ivan. 2013. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Drugo izdanje. Zagreb: Disput.

Marra, Antonietta. 2005. Plurilinguismo e lingue minoritarie. Una riflessione sul ruolo del sistema educativo. U: Antonietta Dettori (ur.) 2005. *Lingue e culture in contatto. Quaderni del dipartimento di linguistica e stilistica dell'Università di Cagliari*. Roma: Carocci, 176-196 [Cit. prema: Bada 2009: 32].

Marra, Antonietta. 2019. Lingue sotto il tetto d'Italia. Le minoranze alloglotte da Bolzano a Carloforte – 13. Isole linguistiche: la comunità degli Slavi del Molise. Treccani, http://www.treccani.it/magazine/lingua_italiana/articoli/scritto_e_parlato/Toso13.html [pregled 21. 8. 2019].

Massimi, Gerardo. 2007. Toponomastica, minoranze linguistiche e paesaggi tra Abruzzo e Molise: il caso dell'isola alloglotta croata: 1-41. <https://docplayer.it/27097157-Toponomastica-minoranze-linguistiche-e-paesaggi-tra-abruzzo-e-molise-il-caso-dell-isola-alloglotta-croata.html> [pregled 25. 11. 2019].

Menac-Mihalić, Mira – Antonio Sammartino. 2003. Adaptacija talijanizama u moliškohrvatskom govoru Mundimitra. U: Milan Moguš (ur.) 2003. *Hrvatski dijalektološki zbornik*. Knj. 12. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 39-47.

Moseley, Christopher (ur.) 2010. *Atlas of the World's Languages in Danger*. Treće izdanje. Paris: UNESCO Publishing. <http://www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages/atlas> [pregled 15. 9. 2019].

Perinić, Ana. 2006. Moliški Hrvati. Rekonstrukcija kreiranja i reprezentacije jednog etničkog identiteta. *Etnološka tribina* 36 (29): 91–106.

Peša Matracki, Ivica – Mia Batinić. 2012. Adattamento morfologico dei verbi italiani nell'idioma croato-molisano di Montemitro. U: Tullio Telmon – Gianmario Raimondi – Luisa Revelli (ur.) 2012. *Coesistenze linguistiche nell'Italia pre- e postunitaria*. Atti del XLV Congresso internazionale di studi della Società di Linguistica Italiana (Aosta/Bard/Torino, 26-28 settembre 2011). Knj. 1. Roma: Bulzoni, 391-407.

Peša Matracki, Ivica. 2017. *Sintassi dell'italiano contemporaneo*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF press.

Piccoli, Agostina. 1993. 20 000 Molisini di origine slava (Prilog boljem poznavanju moliških Hrvata). *Studia Ethnologica Croatica* 5: 175-180.

Piccoli, Agostina – Antonio Sammartino. 2000. *Dizionario dell'idioma croato-molisano di Montemitro = Rječnik moliškohrvatskoga govora Mundimitra*. Redazione della parte fonematica e croata = Sastavljanje i priređivanje fonološkoga i hrvatskoga dijela Snježana Marčec – Mira Menac-Mihalić. Montemitro: Fondazione “Agostina Piccoli” – Zagreb: Matica hrvatska.

Piccoli, Giovanni. 2005. L'influsso dell'italiano nella sintassi del periodo del croato (slavo) molisano. U: Walter Breu (ur.) 2005. *L'influsso dell'italiano sulla grammatica delle lingue minoritarie. Problemi di morfologia e sintassi*. Atti del Convegno Internazionale – Costanza, 8-11 ottobre 2003. Rende: Centro Editoriale e Librario, Università della Calabria, 67-175.

Pranjković, Ivo. 2011. Red riječi. U: Krešimir Mićanović (ur.) 2011. *Sintaksa hrvatskoga jezika / Književnost i kultura osamdesetih*. Zbornik radova 39. Seminar Zagrebačke slavističke škole. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola – Hrvatski seminar za strane slaviste, 23-34.

Račić, Marta. 2017. *Revitalizacija moliškohrvatskog identiteta*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Razni autori. 1991. *Il sentiero lungo dell'esistenza: antologia di poesie in lingua croato-molisana*. Montemitro: Quaderni della Pro-Loce "Naš-Selo" (1). Renato Cannarsa Editore.

Razni autori. 2004. *S našimi riči: zbirka literarnih ostvarenja na moliškohrvatskome*. Montemitro: Fondazione "Agostina Piccoli".

Razni autori. 2007. *S našimi riči 2: 2. zbirka literarnih ostvarenja na moliškohrvatskome*. Montemitro: Fondazione "Agostina Piccoli".

Razni autori. 2010. *S našimi riči 3: 3. zbirka literarnih ostvarenja na moliškohrvatskome*. Montemitro: Fondazione "Agostina Piccoli".

Razni autori. 2013. *S našimi riči 4: 4. zbirka literarnih ostvarenja na moliškohrvatskome*. Montemitro: Fondazione "Agostina Piccoli".

Razni autori. 2016. *S našimi riči 5: 5. zbirka literarnih ostvarenja na moliškohrvatskome*. Montemitro: Fondazione "Agostina Piccoli".

Razni autori. 2019. *S našimi riči 6: 6. zbirka literarnih ostvarenja na moliškohrvatskome*. Montemitro: Fondazione "Agostina Piccoli".

Rešetar, Milan. 1911/1997. *Le colonie serbocroate nell'Italia Meridionale*. Traduzione italiana, prefazione, note, bibliografia a cura di Walter Breu e Monica Gardenghi. Campobasso: Amministrazione Provinciale.

Rohlf, Gerhard. 1954/1969. *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. Knj. 3. *Sintassi e formazione delle parole*. Traduzione di Temistocle Franceschi e Maria Caciagli Fancelli. Torino: Giulio Einaudi editore.

Sabella, Pasqualino. 2005. *Vocabolario illustrato per bambini: na-našu-italiano-croato*. Acquaviva Collecroce: Associazione culturale "Naš život".

Sammartino, Antonio. 2004. *Grammatica della lingua croato-molisana = Gramatika moliškohrvatskoga jezika*. Montemitro: Fondazione "Agostina Piccoli" – Zagreb: Profil International.

Sammartino, Antonio. 2006. *Sime do simena = Il seme dal seme = Sjeme od sjemena*. Scripta manent. Montemitro: Fondazione “Agostina Piccoli”.

Sammartino, Antonio. 2008. *Kako se zove... = Come si chiama...* Scripta manent. Montemitro: Fondazione “Agostina Piccoli”.

Sammartino, Antonio. 2009. *Kuhamo na-našo = Cuciniamo “alla nostra”*. Scripta manent. Montemitro: Fondazione “Agostina Piccoli”.

Sammartino, Antonio. 2012. *Pet stoljeća tišine (Književnost moliških Hrvata)*. *Riječi, časopis za književnost, kulturu i znanost Matice hrvatske Sisak* 3-4: 8-21.

Sammartino, Antonio. 2014. *Modalità evolutive e adattamenti dello štokavo-ikavo in Molise: modello originale di dialetto “dalmata-romanzo”*. U: Ivica Peša Matracki – Maslina Ljubičić – Nada Županović Filipin – Vinko Kovačić (ur.) 2014. *Zbornik Međunarodnoga znanstvenog skupa u spomen na prof. dr. Žarka Muljačića (1922. – 2009.)*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 15. – 17. studenoga 2012. = *Atti del Convegno internazionale in onore del Prof. Žarko Muljačić (1922-2009)*, Facoltà di Lettere e Filosofia dell’Università di Zagabria, 15-17 novembre 2012. Zagreb: FF-press, 145-152.

Sammartino, Antonio (ur.) 2018. *Croati del Molise: cinque secoli di storia = Moliški Hrvati: pet stoljeća povijesti*. Atti dei convegni internazionali in Molise (2000/2015) = *Zbornik radova međunarodnih kongresa u Moliseu (2000./2015.)*. Scripta manent. Montemitro: Fondazione “Agostina Piccoli”.

Silić, Josip – Ivo Pranjković. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

Simone, Raffaele. 2010. *Costruzione causativa*. Enciclopedia dell’Italiano. Treccani, [http://www.treccani.it/enciclopedia/costruzione-causativa_\(Enciclopedia-dell%27Italiano\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/costruzione-causativa_(Enciclopedia-dell%27Italiano)/) [pregled 10. 7. 2020].

Sportelli linguistici comunali di Acquaviva Collecroce, Montemitro, San Felice del Molise (ur.) 2019. *Vocabolario polinomico e sociale italiano-croato molisano. Lessico dello spazio pubblico. Figure dell’autorità, mestieri e lavori*. In collaborazione con Rivista Kamastra.

Strudsholm, Erling. 2011. Verbi di movimento. Enciclopedia dell'Italiano. Treccani, [http://www.treccani.it/enciclopedia/verbi-di-movimento_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/verbi-di-movimento_(Enciclopedia-dell'Italiano)/) [pregled 10. 7. 2020].

Sujoldžić, Anita. 2004. Vitality and Erosion of Molise Croatian Dialect. *Collegium antropologicum*, Knj. 28 (1). Br. 1: 263-274.

Tanno, Michele. 2005. *San Biase, il barone e i contadini*. Ferrazzano: Enne. [Cit. prema: Marinović – Sammartino – Šutić: 2014: 41-42].

Tekavčić, Pavao. 1980. O nekim »posebnim« tipovima rečenica (Prilog problemu klasifikacije). *Strani jezici* 9 (1): 2-13.

Telve, Stefano. 2009. *L'italiano: frasi e testo*. Roma: Carocci.

Vocabolario Treccani online [Vocabolario Treccani]. Istituto dell'Enciclopedia Italiana. Treccani, <http://www.treccani.it/vocabolario/> [pregled 10. 7. 2020].

Vukojević, Luka. 2008. Infinitivne posljedične konstrukcije. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 34: 449–462.

Znika, Marija. 2016. Što je pridjev imenici? (Pridjev je dijete koje pokazuje kakva mu je majka). *Jezikoslovlje* 17 (1-2): 135-144.

10. Popisi

10.1. Popis slika

Slika 1. Kretanje stanovništva u općinama Acquaviva Collecroce, Montemitro i San Felice del Molise (1861-2020) (autoričina obrada podataka Istat 2020).....	13
Slika 2. Kompozicija jezičnoga repertoara u trima moliškohrvatskim mjestima.....	21
Slika 3. Komunikacijski modeli u obiteljskom okruženju u trima moliškohrvatskim mjestima	22

10.2. Popis tablica

Tablica 1. Prošla glagolska vremena (u indikativu) u hrvatskome, talijanskome i moliškohrvatskome.	27
Tablica 2. Fazni glagoli u odnosu na fazu glagolskoga procesa u moliškohrvatskome, talijanskome i hrvatskome.....	34
Tablica 3. Neki perifrazni glagoli u moliškohrvatskome govoru.....	34
Tablica 4. Konstrukcije s percepcijskim glagolima u moliškohrvatskome govoru.	38
Tablica 5. Rekcija glagola pod talijanskim utjecajem u moliškohrvatskome govoru.....	41
Tablica 6. Posvojne zamjenice u hrvatskome, talijanskome i moliškohrvatskome.	43
Tablica 7. Lične zamjenice u moliškohrvatskome govoru (prema: Sammartino 2004: 238-239).	46
Tablica 8. Veznici po proizvodnosti u moliškohrvatskome govoru (dopuna Sammartinu 2004: 288-289).	54
Tablica 9. Značenje odnosnih atributnih rečenica s veznikom <i>ke</i> u moliškohrvatskome govoru.	71

11. Sažetak i ključne riječi na hrvatskome i talijanskome jeziku

Talijanski utjecaji na sintaksu moliškohrvatskoga govora

Sintaksa je u hrvatskoj dijalektologiji najmanje istražena razina (pogotovo u štokavskome i čakavskome narječju), a ona je zapostavljena i u hrvatskim kapitalnim teorijskim opisima kontaktološke lingvistike. Isto vrijedi za moliškohrvatski i utjecaj talijanskoga jezika, točnije moliškoga dijalekta, na njegovu sintaksu.

Moliškohrvatski govor Josip Lisac smješta u zapadni dijalekt (novoštokavski ikavski dijalekt) štokavskoga narječja. On je već punih pet stoljeća izložen talijanskim okolnim utjecajima, a u novije je vrijeme znanost proučila njegov jedinstven razvoj s naglaskom na morfološkoj razini. Primanje osobina talijanskoga sustava u moliškohrvatski uočljivo je i na sintaktičkoj razini, iako ju je još Milan Rešetar 1911. godine prepoznao kao najotporniju prema utjecajima izvana.

Rad obuhvaća inovativne značajke moliškohrvatske sintakse koje su rezultat višestoljetne interferencije na razini predikata, padeža, posvojnosti, jednostavne rečenice, složene rečenice i reda riječi.

Kontaktološka i kontrastivna analiza provedena je na temelju snimki prikupljenih u mjestu Mundimitar od siječnja 2016. godine do kolovoza 2019. te onih iz internetskog arhiva za ugrožene jezike udruge za multidisciplinarna istraživanja LaCiTO CNRS-a *The Pangloss Collection*. Građu čini spontani govor (pripovijedanje i razgovor) izvornih govornika različitih jezičnih biografija.

Cilj je diplomskoga rada usustaviti i upotpuniti opis talijanskih utjecaja na sintaksu moliškohrvatskoga govora, integrirajući dosadašnje spoznaje o nekim njegovim sintaktičkim obilježjima s novim saznanjima.

Ključne riječi: moliškohrvatski govor, moliškohrvatska sintaksa, talijanski utjecaji

L'influsso dell'italiano sulla sintassi croato-molisana

La sintassi è il livello meno studiato nella dialettologia croata (specialmente nei dialetti štokavo e čakavo), ed è trascurato anche nelle descrizioni teoriche capitali della linguistica del contatto croata. Lo stesso vale per il croato molisano e l'influsso dell'italiano, più precisamente del dialetto molisano, sulla sua sintassi.

Josip Lisac colloca il dialetto croato-molisano nel gruppo del dialetto occidentale (neoštokavo ikavo) all'interno dello štokavo. Il croato molisano è stato esposto all'influenza dell'ambiente italofono per ben cinque secoli e recentemente la comunità scientifica si è occupata del suo sviluppo unico con particolare riguardo alla morfologia. La ricezione di caratteristiche del sistema italiano nel croato molisano è evidente anche a livello sintattico, sebbene ancora Milan Rešetar nel 1911 lo avesse riconosciuto come il più resistente agli influssi esterni.

La tesi tratta delle caratteristiche innovative della sintassi croato-molisana che sono il risultato di secoli di interferenza a livello del predicato, dei casi, della possessività, della frase semplice, della frase complessa e dell'ordine delle parole.

L'analisi contattologica e contrastiva è stata condotta sulla base di registrazioni raccolte a Montemitro da gennaio 2016 ad agosto 2019 e di quelle dell'archivio online per le lingue in via di estinzione dell'associazione di ricerca multidisciplinare LaCiTO del CNRS *The Pangloss Collection*. Il materiale è costituito da parlato spontaneo (narrazione e conversazione) di madrelingua dalla diversa biografia linguistica.

Lo scopo della tesi di laurea è quello di sistematizzare e completare la descrizione dell'influsso italiano sulla sintassi del dialetto croato-molisano, integrando alle conoscenze attuali su alcune delle sue caratteristiche sintattiche nuovi dati.

Parole chiave: dialetto croato-molisano, sintassi croato-molisana, influsso dell'italiano